تفسیر ایوبی حنفی

تالیف

علامۃ العصر وحید الدہر ابو الفضل مولانا محمد عبد الحمید الایوبی

القندھاری السلیمانخیلی الحنفی النقشبندی عفی عنہ

الناشر

مکتبۃ القراۃ والتجوید

کانسی روڈ شالدرہ کوئٹہ

MAKTABATUL - QIRAIATI - WALTAJWED
QUITTA
مكتبة القراءات والتجويد

بسم الله الرحمن الرحيم

په پښتو ژبه کښي اولنۍ او په افغاني تاريخ کښي بې ساری
په زر گونو جديدو مسئلو باندي مشتمل

تفسير ايوبي حنفي

سُبْحٰنَ الَّذِیٓ ١٥ ... ١٦ قَالَ اَلَمْ

يوولسم ټوک ١١

تاليف اوتصنيف

علامة العصر ابو الفضل شيخ التفسير والحديث فقيه دوران مفسر الزمان

حضرت مولانا محمد عبيد الله الايوبي

الکندهاري السليمانخيلي الحنفي النقشبندي حفظه الله تعالى

مکتبة القراءة والتجويد
کانسي روډ شالدره کوټه

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم .... تفسير ايوبي پښتو يوولسم ټوک

مؤلف........................ الحاج مولنا محمد عبيد الله الايوبي الكندهاري
السليمانخيلي الحنفي حفظه الله تعالى بفضله الوهبي

کمپوزر........................ حبيب الحق حقاني (مينگل)

ټايپ .... حقاني کمپيوټر اداره

نشر کوونکې اداره .... مکتبة القراء ت والتجويد کانسي روډ کوټه

د چاب ځای .... لاهور پاکستان

يو نظر دې خوا

هيڅ يو مسلمان هم په قرآن مجيد، احاديثو يا دفقهي په کتابو کي په قصده سره غلطي نه کوي، زموږ اداره تر خپله وسه پوري د کتابو تر ليکلو وروسته تصحيح ته زياته پاملرنه کوي، چي ددې په وجه زموږ کتابونه معياري دي، خو بيا هم بنده بنده دی، يو نه يو ځای څه ناڅه غلطي په املاء کي يا په يوه جمله کي ځني صادره سي، نو زموږ د ټولو ناظرينو څخه دا خواست دی چي که ستاسي تر نظر داسي غلطي تېره سي لطفاً زموږ سره تماس ونيسئ، تر څو د کتاب د دوهم وار په چاپ کي د هغې تېروتنې اصلاح وسي.

په درناوي ستاسي ورور شمس الحق شمس

بسم الله الرحمن الرحيم

الطبعة الاولى

١٤٣٠ هجري - ٢٠٠٩ ميلادي

مكتبة القراءة و التجويد
شارع كانسي كوئته-باكستان
رقم الهاتف ٠٣٠٣٨٨٥٥٣٥

MAKTABTUL-QIRRAT
WALTAJWEED
KANSI ROAD QUETTA
BALOCHISTAN

ISBN 2-7451-3140-0

الحمدلله المنان، الذي علم القرآن، خلق الانسان، علمه البيان، وصدق رسوله النبي الامي للانس والجان.

وبعد: محترمو لوستونکو د تفسير ايوبي يوولسم ټوک ستاسو په لاسونو کښې دی، کوم چي د پښتو په تاريخ کي يو ځانګړی مقام او حيثيت لري.

کوم چي: د تحت اللفظ ترجمې سره سره پر روانه او سليسه ترجمه باندي مشتمل دی.

کوم چي: په زرګونو نوي مسئلې پکښې حل سوي دي.

کوم چي: سوچه او ربښتيني واقعات لري

کوم چي: د تفسير سره سره د وخت د مقررينو او د جمعې د تقرير کونکو لپاره يوه لويه علمي ذخيره هم ده.

کوم چي: د سوال او ځواب په ښائسته انداز کي خپل ويونکی پوه کوي.

کوم چي: د آيتونو او احاديثو په منځ د ظاهري تعارضاتو دفع کوي.

کوم چي: د تفسير القرآن بالقران يو ائحنی نمونه او مثال دي.

کوم چي: د نوي نسل لپاره حجت او دليل دی.

کوم چي: په اسانه او قانوني پښتو باندي ليکل سوی دی.

کوم چي: قرآني متن يې له اعرابي غلطيو او رسم الخط له غلطيو څخه پاک دی.

کوم چي: قرآني متن يې هم هغه متن دی کوم چي د سوونو کلونو راپه دې خوا زموږ سترګې ورسره مانوسيت لري.

کوم چي: د نوي (دور جديد) پر ټولو تقاضاوو باندي مشتمل دی.

کوم چي: د نوو فارغه سوو علماؤ او قديم علماؤ کرامو لپاره يو رنګه مفيد او ګټور دی.

کوم چي: د ګران هيواد څخه د لېري اوسېدونکو لپاره وعظ، عالم، مفسر، مفتي او سيرت او قصص بيانونکی دی.

کوم چي: يې له ټولي نړۍ څخه د مبارکی پيغامونه را رسېدلي دي.

کوم چي: يې په اوسني تفاسيرو کي له ټولو څخه سيالي ګټلې ده.

نو که په دې ټولو مطالبو کي موږ تر کومه حده پوري بريالیتوب تر لاسه کړی دی، دا ټوله ستاسو د مشفقانه مشورو او دعاګانو نتيجه ده، هيله ده چي په خپلو مفيدو مشورو مو نور هم ونازوئ؛ او په خپلو دعاګانو کي مو همېشه ياد ولرئ.

والسلام

(قاري) فضل الحق حقاني

د مکتبة القرائت والتجويد مؤسس

سُوْرَةُ الْاِسْرَاءِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اِحْدٰى عَشَرَةَ اٰيَةً وَّاِثْنَا عَشَرَ رُكُوْعًا

الحمد لله الذي جعل هذا العبد الجهول الذليل من خدام الكلام المجيد والقرآن الحميد، وجعل الصلوة والسلام على حبيبه المصطفى في تضاعيف التفسير من اهم الروابط بينه ﷺ و على آله وبين هذا العاصي لانه قد صح عن النبي ﷺ من صلى علي في كتاب لايزال الملائكة يدعون له ما دام اسمي في الكتاب او كما قال.

يقول العبد الضعيف قد شرعت في تفسير هذا الجزء (۱۵) في وقت سعيد قبيل وقت الصبح من يوم الاحد (۱۴) الشهر المبارک ذوالقعدة الحرام من شهور سنه (۱۴۲۹) هجري قمري في کوئته باکستان وارجوا من فضله العظيم ان يوفقني لتفسير هذا الجزء بل لتفسير بقية اجزأ القرآن العزيز بالصحة والسلامة والفرح والسرور انه تعالى على كل شئ قدير وبالاجابة جدير اللهم سهل وتقبل.

درویش وايي: چي عادت الهي جاري دی چي شروع د هر سورت په بسم الله سره کوي، الا سورة برائة.

فائده: دا سورت په نامه د سورت بني اسرائيل سره مشهور دی او سورت اسری يې هم بولي، او بعض علمأ يې سورت سبحان بولي.

فائده: ابن مردوية له ابن عباس او عبدالله بن الزبير رضي الله عنهم څخه روايت کړی دی چي دا سورت ټوله مکي دی، وهو قول الجمهور، او صاحب الفنيان وايي بالاجماع، او بعض مفسرين وايي الا آيتين وان کادوا ليفتنونک وان کادوا ليستغفرونک، وقيل غير ذالک کما هو المشهور والمذکور في روح المعاني.

سُبْحٰنَ الَّذِيْٓ اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا

پاکي ده د هغه چا لپاره چي بوېي تلی د شپې بنده دده.

درویش وايي: چي "سبحان" مصدر دی د سبح بتخفيف البأ ومعنی سبح ذهب

في الارض وبعد فمعنى سبح الله بعد الله من جميع النقائص والعيوب، او گاهي سبحان مصدر د سبح بالتشديد من باب التفعيل راغلى دى، نو پر دې تقدير سبحان اسم مصدر دى يعني په ځاى كي د اسم مصدر د باب د تفعيل وضع سوى دى مثل سبح الله سبحاناً، او گاهي سبحان علم مصدر هم راغلى دى كما في قول الشاعر

وقلت لما جائني نحزه .... سبحان من علقمة الفاخر

وحينئذٍ فهو غير منصرف للعلمية وزيادة الالف والنون، ولهذا سبحان ته يې په دغه ځاى كي تنوين نه دى وركړى كما هو قانون غير المنصرف في النحو والشيخ الرضي انكر علمية، او د شعر مذكور يې دا ځواب وركړى دى چي اصل يې سبحان الله من علقمة آه، فحذف المضاف اليه وهو لفظ الله وترك المضاف على حاله فعدم التنوين في الشعر للاضافة لا للعلمية فهو منصرف، او قاضي محمد مبارك په منهيه د شرح السلم دا ځواب وركړى دى چي كلمه من د من علقمه زائده ده فسبحان في الشعر المذكور مضاف الى علقمة.

درويش وايي: چي وهذا ليس بوجه والحاصل چي سبحان في مثل سبحان الله درې احتماله دي (١) المصدرية نو پر دې تقدير فعل مصدر يې سبح دى بالتخفيف فهو لازمي والله فاعله ومعناه ماذكرناه (٢) اسم مصدر دى يعني قائم د اصل مصدر دى او په معنى هم د اصل مصدر دى، او پر دې تقدير يې عامل سبح بتشديد البأ او لفظ د الله يې مفعول دى او فاعل يې محذوف دى (٣) علمية المصدر دى، پر دې تقدير يې هم عامل د باب د تفعيل محذوف دى او لفظ د الله مفعول به دى.

پوښتنه: څه فرق دى د اسم مصدر او د علم مصدر؟

ځواب: فرق يې اعتباري دى يعني د تسبيح چي تنزيه ده يوه معلومه معنا ده، نو اعتبار او لحاظ د تعين ورسره ونه كړى اسم مصدر دى او كه يې اعتبار د تعين ورسره وكړى علم مصدر دى.

سوال: باعث پر اعتبار او نه اعتبار څه شى دى؟

ځواب: باعث يې امر لفظي دى چي په سبحان من علقة الفاخر كي اعتبار د

Scanned by CamScanner

تعين غواړي تاچي غير منصرف سي للعلمية والالف والنون، نو دا به يې وجه د سكوط د تنوين وي كما في شعر المذكور، او په سبحان الله كي باعث لفظي نسته، نو ځكه اسم مصدر دی، وهذا الفرق بين اسم الجنس وعلم الجنس كاسد واسامة چي دواړه د زمري نومان دي لكن "اسامة" په كلام عربي كي غير منصرف رائحي يعني لايقبل التنوين ولا الجر ومن اسباب عدم الانصراف فيه سبب واحد وهو التانيث اللفظي فاعتبروا فيه العلمية لسبب عدم انصرافه التانيث والعلمية بخلاف الاسد فانه يستعمل منصرفًا.

پوه سه: چي عامل د نصب د سبحان الذي هغه فعل متروک اظهاره دی چي بعض علمأ وايي چي اصل يې اسبح الله سبحانًا ؤ په صيغه د متكلم واحد، او بعض وايي سبحوا الله سبحانًا په صيغه د امر پر هر تقدير مراد ځني تنزيه بليغ ده خدای ﷻ من جميع العيوب والنقائص قلبًا وقولاً لامجرد قول سبحان الله.

پوښتنه: فعل ناصب د سبحان الله ولي واجب الحذف دی؟

ځواب: اصل د كلام سبحت الله سبحانًا ؤ نور لپاره تخفيف چي كثرت الاستمال يې مقتضي دی فعل يې حذف كړی او لفظ د سبحان يې وه لفظ الله ته مضاف كړی يعني سبحان الله او يا و ضمير ته نحو سبحانه او يا و موصول ته نحو سبحان الذي دا اضافت به د عامل محذوف دليل وګرځي او قائم مقام العامل به سي، نو اوس داسي نه ده روا سبحت سبحان الله لانه جمع بين العوض والمعوض عنه ولان المعمول وهو لفظ الله لا يرضى بعمل عامل ضعيف وهو المصدر اذا وجد في الكلام العامل القوي وهو سبحت اى الفعل هكذا قالوا.

پوه سه: چي ټول مفسرين رحمهم الله پر دې متفق دي چي "اسرى" د شپې و بېولو ته وايي خاصةً لكه سرىٰ نو اسرى او سرى سره يو دي، زفر رحمه الله وايي چي د اسرى په ويلو سره هغه سوال چي بعض حكما يې كوي چي د عليه الصلوة والسلام بدن لكه د نورو انسانانو ثقيل او د ثقيل ميل خو مركز عالم ته دی نه د اسمان پر خوا لكه خفيف اجسام يعني هوٰلاً والنار دفع سو، ولي چي په قرآن كي اسرى راغلی دون سار يعني خدای ﷻ بوتی نه دی په خپل فافهم لكه طياره چي

په خپل هوا او لوړه خوا ته طیران نه سي کولای بلکې طیاره چلونکی یې پورته کوي یعني پیلوټ.

فائده: لیلاً ظرف دی د اسری نکره چي راوړي لپاره د دلالت پر تقلیل د مدة د اسری وانها بعض اللیل.

تنبیه: بعبده یې ووایه برسوله او حبیبه یې نه ووایه تاچي په علیه الصلوة والسلام غلو څوک ونه کړي چي هم نبي دی او هم اِله دی لکه توهم النصاری في عیسی علیه السلام، او بل په عبد ویلو کي اشاره و دې ته ده چي مقام د عبودیت تر مقام د رسالت لوړ دی یعني په رسول کي، ولي چي په عبودیت کي توجه ده من المخلوق الی الخالق وفي الرسالة توجه من الخالق الی المخلوق فتدبر ای في التبلیغ الیهم، مجنون وایي:

لاتدعنی الا بیا عبدها "ای لیلی" .... فانه اشرف اسمائی

یو بل عاشق و خپل معشوق ته خطاب کوي او وایي:

بالله ان سئلوک عني قل لهم .... عبدی وملکي وما اعتقته

او د ابی القاسم سلیمان الانصاري څخه روایت دی چي علیه الصلوة والسلام چي په شپه د معراج ورسېدی الی الدرجات العالیة والمراتب الرفیعة اوحي الله عزوجل الیه یا محمد بم نشرفک؟ قال علیه السلام بنسبتي الیک بالعبودیة فانزل الله تعالی سبحان الذي اسری بعبده، وقد جاً في الحدیث قولوا عبدالله ورسوله یعني کما جاً في قعدة الصلوة اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمداً عبده ورسوله.

فائده: دلیل ددې چي رسول الله ﷺ وه معراج ته په روح او جسد دواړو سره بېول سوی دی لفظ د عبد دی، ولي چي عبد مجموع جسد او روح ته وایي، او بل دلیل یې دادی چي براق چي د قسم د دوابو ؤ انما یحمل الاجساد، او بل دلیل یې دادی چي که معراج په روح سره وای فقط یعني په حال د خوب یا د استغراق په حال کي وایي، نو منکرانو د معراج ولي انکار پر کاوه، ولي په حال کي د خوب هر قسم مستبعد حالات سړیویني او دغه رنگه په حال کي استغراق في المحبة کمایدل علیه التجربة.

"لیلاً" منصوب دی علی الظرف کمامر، او لیلاً تاکید دی د اسری، ولې چې اسری د عربو په ژبه کې لایکون الا لیلاً حتی چې دا توهم ونه کړل سي چې دا اسرأ به نهاراً وه، او بله فائده د لیلاً داده چې پر تقلیل د مدت السیر دلالت وکړي کمامر، ولې چې که څوک ووایي سرت اللیل یعنې معرفه معنا یې په عربي کې داده چې گرده شپه مې تګ وکړي، نو شپه یې معیار دی لکه ورځ چې د روژې معیار ده، نو د لمانځه په باره کې به سرې دا۔ې وایې صلیت ظهراً لیدل علی الظرفیة لان وقت الظهر لیس معیاراً لصلوته فافهم.

فائده: د علیه الصلوة والسلام معراج د رجب د میاشتې پر اووه ویشت تاریخ ؤ، و علیه عمل الناس ای المسلمون په ټوله اسلامي نړۍ کې او د دوشنبې شپه وه.

پوښته: چې علیه الصلوة والسلام د دوشنبې په ورځ و عالم دنیا ته په مکه مکرمه کې سترګې روښې کړي دي، او د دوشنبې په ورځ نبوت ورکړل سوی دی او د دوشنبې په شپه یې له مکې څخه هجرت کړی دی او د دوشنبې په ورځ مدینې منورې ته رسېدلی دی او وفات یې هم د دوشنبې په ورځ سوی دی، شاه عبدالعزیز دهلوي رحمه الله په خپل تفسیر کې وایي چې ددې معنا او سِر دادی:

لایمکن الثنأ کما کان حقه........ بعد از خدا بزرگ توئی قصه مختصر

پوښتنه: څه حکمت ؤ د خدای جل جلاله چې د شپې یې علیه الصلوة والسلام و معراج ته بوتلی، که یې د ورځې بېولی وای چې خلګو لیدلی وای، نو د خلګو طعن او تکذیب به نه وای؟

ځواب: یو حکمت یې دا ؤ چې صدق او کذب د خلګو معلوم سي یعنې چې څوک یې تصدیق کوي په دې قصه کې او څوک یې تکذیب کوي حتی چې بعض مسلمانان په اورېدلو سره د قصې د معراج مرتد سوه، او بل حکمت دادی چې شپه وخت د ملاقات دی د حبیب د حبیب سره، او ورځ وخت دی د فراق، بل سبب دادی چې شپه وخت دی د عبادت بې ریأ له دې سببه د تهجد لمونځ افضل النوافل دی، او بل حکمت دادی چې شپه وخت د راحت ده من تعب النهار او ورځ

وخت د مشاغلو وي په امورو سره د دنيا، نو شپه نمونه د جنت ده او ورځ نمونه د دوږخ ده، ولذا قدم الليل على النهار في جميع القرآن، او بل حكمت دادى چي پټ مجلسونه خلگ د شپې كوي.

درويش وايي: چي مظهري رحمه الله له بخاري او مسلم څخه په روايت د انس بن مالك بن صعصعة رضي الله عنه داسي روايت كړى دى چي عليه الصلوة والسلام وويل بينا انا في المسجد الحرام بين النائم واليقضان اذاً تاني جبرئيل بالبراق وبعبارة اخرى بينا انا في الحطيم مضطلجًا او آتاني آتٍ آه، او روح المعاني هم دغه حديث ذكر كړى دى.

"من المسجد الحرام" روح البيان وايي چي اصح د رواياتو دادى چي اسرى له بيت څخه د ام هاني بنت ابى طالب وه چي نوم يې فاختـه وه او د فتح مكه په كال يې ايمان راوړى او ددې بيت په حرم كي داخل دى، والحرم كله مسجد ولهذا قال من المسجد الحرام.

پوه سه: چي علمأ وايي چي حدود د حرم د مديني له خوا څخه درې ميله دى او د عراق له خوا څخه اووه ميله دى، او د جعرانه له خوا څخه نهه ميله دى او د طائف له خوا څخه اووه ميله دى او د جدې له خوا څخه لس ميله دى، دغه پينځه ميقاته عليه الصلوة والسلام ټاكلي دي او معين كړي يې دي لپاره د احرام.

مسئله: څوک چي قصد د بيت الله شريفي لري تر دغو ميقاتو به بې احرامه نه تېرېږي تعظيمًا لبيت الله الشريف، خواه دى په نيت زيارت د بيت الله روان وي او كه لپاره د تجارت روان وي او غيره.

درويش وايي: چي افسوس چي يو رئيس جمهور په نامه د يوې جلسې لپاره مكې مكرمې تـه ورتلى او د سعودي حكومت مطاف ورتـه خالي كړى لـه طواف كوونكو څخه كما هو عادة الحكومة السعودية في وقت مجئ السلطان او يا رئيس جمهور د يوه مملكت اسلامي، نو دا رئيس جمهور بېله احرامه په خپل درېشي كي ورغلى او حجر اسود يې مچ كړى بيرته راووتى.

"الى المسجد الاقصى" اى بيت المقدس دا يې مسجد اقصى ولې وباله ځكه

چي د حرم مکي څخه تر مسجد اقصی پوري بل مسجد نه ؤ په هغه زمانه کي، نو مسجد د بیت المقدس هغه نهایت لېري مسجد ؤ له مسجد حرام څخه.
مسئله: د علیه الصلوة والسلام معراج له مسجد حرم څخه تر مسجد اقصی پوري چونکه په صریح قرآن سره ثابت دی، نو منکر یې کافر دی، او له مسجد اقصی څخه بیا تر لامکان پوري په صحیح حدیثو سره ثابت دی کما سیئاتي ان شاءالله تعالی نو منکر یې مبتدع دی کذا في کتب التفاسیر المعتبرة.
درویش وایي: چي وه اسری ته د علیه الصلوة والسلام له بیت څخه د ام هاني جامي هروي قدس سره په دې بیتو کي اشاره کړې ده:
چو دولت شد زبد خواهان نهانی ...... سوی دولت سرای ام هانی
درآمد ناگهان ناموس اکبر ...... سبکرو ترازین طاؤس اخضر
برو مالید پر که ای خواجه برخیز ...... که خوابت آمد امروز دولت انگیز
پسیج راه عرشت کردم اینک ...... براق برق سیر آوردم اینک
الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا
چي برکت اېښی دی موږ پر شاوخوا د هغه مسجد اقصی ای بیت المقدس یعني ببرکات الدین والدنیا، دیني برکت یې دادی چي مهبط د ملائکه وو دی او ځای د عبادت د انبیاء علیهم السلام وو دی له وخت څخه د موسی علیه السلام، او دنیاوي برکت یې دادی چي جاري ویالې د اوبو پکښې دي او مېوه داري درختي او سرسبز او شاداب باغونه پکښې دي ومع هذا اردن او دمشق او فلسطین هغه ښارونه او وطنونه دي چي پر شاوخوا د بیت المقدس واقع دي، چي موږ وو ینو په ده بعض له آیاتو څخه د قدرت خپل، مفسرین رحمهم الله وایي چي یو له آیتو څخه تگ دده دی تر بیت المقدس پوري په بعض اللیل کي چي تر هغه ځایه پوري د یوې میاشتي د آس د تگ مسافت دی.
درویش وایي: چي بعض جاهلان دا سرعت د تلو د علیه الصلوة والسلام تر بیت المقدس پوري له دائرې څخه د عقل دباندي بولي، او دوی له قدرت څخه د خدای جل جلاله بې خبره دي بلکي په عقلي شیانو هم نه دي خبر، محقق بیضاوي

وايي چي دا استحاله د سرعت سير د عليه الصلوة والسلام او يا هغه براق چي دى پر سپور ؤ مرفوع ده، ولي چي په علم هندسه کي چي عقلي علم دى دا ثابته ده چي په منځ کي د يوه طرف د قرص الشمس تر بل طرفه پوري مضاعف دى د بعد تر منځ د يوه طرف د مځکي تر بل طرف پوري يوسل پينځه شپيته (۱۶۵) واره، او دا هم هندسه والاوو ثابته کړي ده چي طرف اسفل د لمر و ځای ته د طرف اعلى د لمر د يوې ثانيې په کمه زمانه کي رسيږي.

درویش وايي: چي ما دا دليل عقلي د بيضاوي که څه هم ډير دقيق ؤ لپاره د اقناع ددغه جاهل چي پابند د عقل ؤ او د خدای ﷻ له قدرت څخه غافله ؤ راوړی فلا يرد مايتوهم فافهم.

درویش وايي: چي شيخ اکبر محي الدين ابن عربي قدس سره وايي چي معراج د آنحضرت ﷺ څلور دېرش واره واقع سوی دی، يو وار په جسد او روح دواړو سره ؤ چي په دې آيتو کي مراد دی او مشهوره قصه د معراج چي مفسرين يې بيانوي هم دغه معراج دی، او مظهري رحمه الله وايي چي قد انعقد عليه الاجماع، او نور معراجونه د عليه الصلوة والسلام چي درودېرش دي هغه په خوب کي وه قبل النبوة وبعدها، گويا هغه معراجونه د مقدمة الجيش په شکل وه ددغه معراج لپاره کالرؤيا الصادقة التي رئها رسول الله ﷺ قبل النبوة کما في البخاري ومسلم وغيرهما.

درویش وايي: چي له آيات څخه چي عليه الصلوة والسلام وليدل دا وه چي په مسجد کي د بيت المقدس ټوله انبيأ عليهم السلام سره جمع کړي وه او عليه الصلوة والسلام ودوی ته په امر د جبرئيل دوه رکعته لمونځ په جماعت ادا کړی چي په اول رکعت کي يې "قل يا ايها الکافرون" او په دوهم رکعت کي يې "قل الله احد" ووايه، انبيأ عليهم السلام ټوله اووه صفه وه، درې صفه يې رسولان وه او ملائکه وو هم په جماعت لمونځ پسي وکړی، او دا امامت له خصائصو څخه دده مبارک دی کما قال القاضي زکريأ في شرح الروض قال علامه بغداد السيد الآلوسي رحمه الله في روح المعاني، والحکمة في ذالک ان يظهر انه امام کل انبيأ

علیهم السلام والی هذا اشار العارف الجامي قدس سره:

دران مسجد امام انبیأ شد .... صف پیشینان راپیشوا شد

لکن په دې کي اختلاف دی چي دا امامة الانبیأ قبل العروج ؤ او که وروسته تر عروج وه، علامه ابن کثیر په خپل تفسیر کي وايي چي دا امامت وروسته تر عروج ؤ، او قاضي عیاض رحمه الله په شفأ کي وايي چي قبل العروج ؤ.

درویش وايي: چي وهو الاشهر، او له آیاتو څخه چي علیه الصلوة والسلام ولیدلې سدرة المنتهی وه چي د یوې درختي نوم دی چي نمونه یې په مځکه کي هم سته چي د بېري درخته یې بولي، او بېره یې مېوه ده چي دا درختي په هندوستان کي ډېري دي او د پاکستان په ځینو ځایو لکه سند او پنجاب کي هم سته، والی هذه الشجرة اشیر في قوله تعالی "اذ یغشی السدرة مایغشی آه" چي پر دې درختي انوار رنګارنګ توی سوه.

درویش وايي: چي منتهی یې په دې بولي چي علم او پرواز د ملکو تر درختي پوري دی وبس او جبرئیل تر دغه درختي پوري د علیه الصلوة والسلام ملګری ؤ او بیا رفرف پیدا سو چي پر هغه علیه الصلوة والسلام کښېنستی او تر لامکان پوري ولاړی، ودې ته سعدي شیرازي قدس سره په دې بیتو کي اشاره کړې ده او وايي:

چنان ګرم درتیه قربت براند .... که درسدره جبرئیل ازو باز ماند

بدو ګفت سالار بیت الحرام .... که ای حامل وحی برتر خرام

بګفتا پرا تر مجالم نماند .... بماندم که نیروی بالم بماند

اګر یک سر موی برتر پرم .... فروغ تجلی بسوزد پرم

علیه الصلوة والسلام وايي چي وروسته زه په پردو کي د نور داخل کړه سوم چي اوویا زره پردې دي قطع کړې آه، او په دې سفر کي علیه الصلوة والسلام لوی او کوچني ستوري ولیدل او ملائکه صف صف ودرېدلې او جنت او دوږخ یې ولیدی الی غیر ذالک من عجائب ملکوت السموات او په هر اسمان کي د یو نبي سره د انبیا علیهم السلام ملاقات کړی دی کما صحح في البخاري وغیره

وسيئاتي تفصيله ان شاء الله تعالى، ومن اعجب ما رئ ما نقل روح المعاني عن ابن عباس رضي الله عنهما قال انه عليه الصلوة والسلام رئ في ليلة المعراج في مملكته جلت قدرته خلقًا كهيئة الرجال على خيل بلق (پر کمرو اسانو سپاره) شاكي السلاح" چي په سلاح د جنګ ټوله مسلح وه، جګ جګ چي د هر يوه زر كاله مسافت ؤ الفرس كذالک يوپه بل پرله پسې وه چي نه يې اول معلومېدی اونه يې اخير، نو عليه الصلوة والسلام و جبرئيل ته وويل، من هؤلاء؟ جبرئيل ورته وويل چي ته نه دی اورېدی دا قول د خدای جل جلاله "ومايعلم جنود ربک الاهو" جبرئيل ورته زياته کړه چي زه همېشه مځکي ته ځم او بيرته اسمانو ته راځم دغه مسلح فوج روان دی، نو زه نه پوهېږم چي له کومې خوا راځي او چېري ځي.

نکته: سوال او پوښتنه دا پيدا کېږي چي عليه الصلوة والسلام ولي اول بيت المقدس ته بوتلل سو، وروسته وه اسمانو ته اولاً له مکې مکرمې څخه د څه حکمت له کبله پورته نه ولاړی؟

ځواب: سبب او حکمت دا ؤ چي تدريجًا عليه الصلوة والسلام شرف ورته حاصل سي يعني په زيارت سره د بيت المقدس، او امام وايي چي د انبياء عليهم السلام شرف کمامر ورته حاصل سي، او بعض مفسرين وايي چي سرزمين د بيت المقدس مځکه د محشر ده په ورځ د قيامت، نو عليه الصلوة والسلام چي خدای جل جلاله بيت المقدس ته وروستی ددې لپاره چي هغه مځکه هم دده په قدم مبارک سره مشرفه سي ذهابًا وايابًا يعني په تګ او راتګ دواړو کي، او بعض مفسرين وايي چي هغه دروازه چي ملکي ځني راکښته کېږي او پورته کېږي پر مقابل د صخرة د بيت المقدس ده.

فائده: خدای پاک په آيت قبلي کي يعني "لنريه من آياتنا" کلمه د من چي دلالت پر بعضيت کوي راوړه له دې سببه چي ټوله آيات د قدرت الهي خو غير متناهي دي، نو د ټولو ليدل خو لاتکاد تقع، نو که داسي ويل سوي وای "لنريه آياتنا" توهم د ټولو آياتو د ليدلو يې کېدی وقيل غير ذالک.

درويش وايي: چي خبري ډېري راڅخه اوږدې سوې، نو راځئ نوموړي پړاو

ته د معراج د قصې ولاړ سو على مافي صحيح كتب التفاسير، عليه الصلوة والسلام د معراج په شپه په خوارړه خوب بيده ؤ چي جبرئيل، ميكائيل او اسرافيل عليهم السلام راغله او د هر يوه سره ډېري ملكي ورسره وې، نو د خوني سر د ام هاني يې پورته كړې يعني خلاف المعتاد، جبرئيل په خپل وزر سره عليه الصلوة والسلام له خوبه بيدار كړی، عليه الصلوة والسلام وايي چي زه جبرئيل ته ورولاړ سوم او ورته وه مي ويل چي اخي جبرئيل مالک؟ جبرئيل ورته وويل يا محمد زه خدای پاک راواستولم چي محمد عليه السلام راوله په ننه شپه كي او داسي كرامت دی چي وتاته يې دركړی دی چي تر اوسه يې هيڅ چا ته نه دی وركړی او نه به يې له دې وروسته چا ته وركړي، ته به د خدای عزوجل سره ملاقات وكړې او عجائب د قدرت الهي به ووينې په خپلو سترگو، قال عليه الصلوة والسلام فتوضأت وصليت ركعتين، نو جبرئيل دده مباركه سينه ورڅيري كړه له گرو څخه د نس تر پايه بلكې تر معدې پوري اى اشار جبرئيل الى ذالک فانشق.

يوه سه: چي دا شق چونكه خرق العادة ؤ نو نه په آلاتو د جراحي ؤ او نه په جريان د وينو ؤ او نه درد ؤ او نه تكليف ؤ كما في العمليات الجراحية من جانب الاطبأ في زماننا هذا، او نه په نشه ؤ كما هو المعتاد اليوم، نو جبرئيل يو د زمردو لگن راوړی او د عليه الصلوة والسلام زړه مبارک يې له خپل ځايه څخه راويستى درې واره يې د زمزم په اوبو پرېولی او له زړه څخه يې بعضې ويني راوكښلې.

فائده: له دې څخه دا معلومه سوه چي د زمزم اوبه اشرفه تر ټولو اوبو دي حتى د جنت تر اوبو، ولي كه داسي نه وای نو جبرئيل به اوبه له جنته ورسره راوړي وای، بيا يې بل لگن د سرو زرو راوړی چي ډک ؤ له ايمان او حكمت څخه هذا لفظ البخاري يعني لكه واوره داسي تک سپين شی پكښې ؤ چي د هغه استعمال په زړه كي سبب د زياتوب د ايمان او تسليم او حكمت گرځېدی نو د زړه له وينو څخه خالي ځايونه يې په ډک كړه.

تنبيه: ددې افرېښن حكمت دا ؤ چي په سفر كي د معراج به عليه الصلوة والسلام عجائب د ملک او ملكوت ويني او د جناب سره د رب خپل به قاب

قوسین وګرځي، نو هر زړه ددې شیانو د ادراک او لیدلو متحمل نسي ګرځیدای، نو له دې سببه په زړه کي د علیه الصلوة والسلام په ډکولو د دوهم لګن د شي ډېر قوت پیدا سو چي قابل د رؤیت د جلال او جمال د خدای جل جلاله وګرځېدی، او وروسته جبرئیل بیرته زړه و خپل ځای ته ورساوه او پر ځیري سوي ځای یې ګوته تېره کړه نس او ځیګر مبارک یې سره ملتئم سوه وما روی عن بعض الصحابة رضي الله عنهم انهم رؤا اثر المخیط في صدره علیه السلام هو ذالک الاثر من مرور جبرئیل یده علی صدره علیه السلام.

تتمة شق الصدر: پوه سه! چي د علیه الصلوة والسلام ته شق الصدر د معراج په شپه دریم وار دی، اول شق الصدر یې په هغه وخت کي ؤ چي دی په بني سعد یه قبیله کي ؤ چي دده رضعي مور حلیمه سعدیه رضي الله عنها په دغه قوم کي وه او د علیه الصلوة والسلام عمر پینځه کاله ؤ علی ماقاله ابن عباس رضي الله عنهما په دې وار شق الصدر کي د علیه الصلوة والسلام له زړه مبارک څخه یې توره وینه وکښل چي دا وینه د انسان په زړه کي ځای د وسوسو د شیطان وراچوي له هم دې سببه به علیه الصلوة والسلام لهو لعب او نور ساتېری د هلکانو سره نه کاوه.

پوه سه: چي دا رنګه شرح الصدر خاصه ده د علیه الصلوة والسلام د نورو انبیاؤ علیهم السلام سره خدای پاک داسي شرح الصدر نه دی کړی کما قال روح البیان

درویش وایي: چي درې شرح الصدر وغسل القلب واخراج الدم منه خواصي د علیه الصلوة والسلام دي کما لایخفی علی من شرح الصدر للتأمل في شرح الصدر للنبي علیه السلام.

درویش وایي: چي قصه ددې چي علیه الصلوة والسلام ولي دایي ته ورکړل سوی ؤ سره ددې چي دده مور بي بي آمنه هم ژوندۍ وه او د هغو عجائب چي حلیمه او ددې خاندان په سبب د وجود ددې حلیمه په کور کي مشاهده کړې وي ډېره اوږده ده، دوهم شق الصدر یې په وخت کي د مجئ الوحي و لیحمل قلبه اغبأ الرسالة یعني چي زړه یې قوي سي او درانه بارونه د رسالت برداشت کړي او پر درې لوئ لوئ ازارو چي مشرکانو د مکې به ده ته ورکول صبر وکړي الی غیر

ذالک من جهاده في سبیل الله خصوصًا في غزوة احد کمامرت قصته في هذا التفسیر، او درییم وار شق الصدر یې په لیلة المعراج کي ښکاره سوه کمامرت عنقریب وقد ذکرنا حکمت الله عزوجل في هذه النوبة من شق الصدر فتذکر وتدبر، او د معراج په شپه جبرئیل علیه السلام یوه دابه چي فوق الحمار او دون البغل وه یعني په جسم کي د ځان سره راوستلې وه له جنت څخه چي براق بضم البأ یا یې له دې سببه براق باله چي سپینه دابه وه ډېره برېښېدله، او یا په سبب د سرعت د تګ ددې لکه پېلبو د وریځي په وخت کي کما قال الجامي رحمه الله:

پسیچ راه عرشت کردم اینک .... براق برق سیر اوردم اینک

په حدیث شریف کي راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام وایي "مارئیت دابه احسن منها آه" نو جبرئیل یې ملنو ونیول او میکائیل یې رکیب ټینګ کړی او اسرافیل تر شا ورته ولاړ ؤ قال علیه الصلوة والسلام فرکبتها، جامي وایي:

ازان دولت سراچون خواجۀ دین .... خرامان شد بعزم خانه زین
شد از سبو حیان گردون صدده .... که سبحان الذي اشری بعبده

درویش وایي: چي په دې کي اختلاف دی چي جبرئیل ورسره سپور سو او که څرنګه، صاحب المنتقي وایي والظاهر عندي انه لم یرکب لانه علیه الصلوة والسلام بشرفی الاسرأ انتهی، درویش وایي چي جبرئیل سپرېدلو ته څه ضرورت لري.

درویش وایي: چي په لاره کي چي علیه الصلوة والسلام بیت المقدس ته رسېدی څه عجائب چي علیه الصلوة والسلام ولیدل ما ملتوي کړل لعدم الاعتماد علی اسنادها، ایلیأ ته چي علیه الصلوة والسلام ورسېدی چي د شام په سرزمین کي ده او مدینة القدس یې بولي په زرګونو ملکې دده استقبال ته منتظرې وې بیا چي علیه الصلوة والسلام و مسجد ته د بیت المقدس ورغلی له براق څخه پیاده سو د مسجد په دروازه کي لویه ډبره پرته وه جبرئیل لاس په چخ کړی الغه غوندي شی یې ځني جوړ کړی او براق یې پوري وتاړه براق ته که څه هم د تړولو ضرورت نه ؤ لکن بیا هم جبرئیل د عالم اسباب له لاري دا کار وکړی

او بل ددې لپاره چې يوه معجزه او د اسرأ د عليه الصلوة والسلام يو دليل وګرځي كما سيئاتي في حديث ابى سفيان رضي الله عنه وهو هذا.

درويش وايي: چې صحيح كتابونه د احاديثو وايي لكه بخاري او مسلم وغيرهما چې عليه الصلوة والسلام چې د مديني منورې د شاوخوا يهودانو له جهاد څخه فارغه سو، نو د اطرافو بادشاهانو دعوت د اسلام د دين د مكاتبو يعني په خطونو استولو يې لاس پوري كړى، نو له هغو خطو څخه يې يو كسرى ته د فارس نوشته كړى خو هغه مكتوب د عليه الصلوة والسلام په بيباكۍ سره ټوك ټوك كړى، عليه الصلوة والسلام ته چې دا حال ورسېدى زړه يې له ګورمه او غمه ډك سو او داسي ښېرا يې وكړه "اللهم مزقهم كل ممزق" خدايه ته ټوك ټوك كړې حكومت د فارسيانو، نو په لږ زمانه كي باچهي د فارسيانو او د كسرى جاني له لاس څخه ولاړه چې قصه يې ډېره اوږده ده، او يو خط يې نجاشي ته د حبشې نوشته كړى او بل خط يې و قصير روم ته نوشته كړى، ابو سفيان چې په هغه وخت كي په اسلام نه ؤ مشرف سوى، وايي چې زموږ يوه قافله روم ته يعني د هرقل چې د روم بادشاه ؤ دار الحكومت ته ورسېدله موږ په يو ځاى كي اوسېدلو چې د هرقل فوجيان راغله موږ يې دربار ته وروغوښتلو لپاره د معلومات د احوالو د عليه الصلوة والسلام موږ چې ورغلو هرقل وويل چې ددغه مدعي د نبوت په مكه كي څوك په تاسي كي په نسب كي و هغه ته نژدې دى، ما ورته وويل زه ورنژدې يم، نو زه يې و ځان ته نژدې كښېنولم، او زما ملګري يې زما و شاته كښېنول، نو يې د عليه الصلوة والسلام په باره كي زما څخه ډېري پوښتني وكړې.

درويش وايي: چې د هرقل سوالونه او ځوابونه د ابو سفيان په بخاري او مسلم كي مفصل ذكر سوي دي، هرقل پوښتنه وكړه چې دغه مدعي د نبوت دروغ ويله بيله دې دعوې د نبوت؟ ما ورته وويل چې دغه يوه خبره خو يې كړې وه چې زه له حرم مكي څخه رهي سوم د شپې او بيت المقدس چې ستاسي معبد دى په دغه شپه كي ورسېدم او بيرته حرم مكي ته راغلم په داغه شپه كي، نو

دغه خو وایي که یې ته درواغ بولې او که رشتیا مور خو یې درواغ بولو! راوي وایي چې د هرقل قیصر روم په مجلس کي یو بطریق ناست ؤ چې پخوانی خادم د بیت المقدس ؤ هغه بطریق وویل چې هغه شپه چې د عربو نبي وایي چې زه بیت المقدس ته ورغلی یم ماته معلومه ده، هرقل ورته وویل ماعلمک بها؟ ته په هغه څرنګه خبر یې؟ بطریق ورته وویل چې زه په مسجد اقصی کي وم او هیڅ شپه نه بیدېدم تر څو مي د مسجد اقصی ټولې دروازې نه وای بندي کړي، نو په دغه شپه چې دوی لیلة المعراج د نبي عربي بیانوي ماټولې دروازې وتړلې یو دروازه وه چې هر څه کوشش مي وکړی نه مي سوه تړلای وهو الباب الفلاني، نو ما مرسته وغوښتله د کارکوونکو چې دلته حاضر وه نو په ټولو مو هم قدرت د تړلو نه کړی پیدا، نو مو وویل چې شاید د دروازې دېوال پر راکښته سوی وي، نو اتفاق پر دې سو چې سبا به یو بنأ او نجار راولو چې وه یې ګوري، بطریق زیاته کړه چې سهار چې ورغلم دروازه چې مي پوري وهل بې عذره او بې مانع وتړل سوله دباندي چې ورووتلم هغه لویه ډبره سوری سوې ده یعني پر داسي ډول لکه یوه دابه چې پوري تړل کېږي، نو زه پوه سوم چې دا دروازه چې نه تړل کېدل او دا ډبره چې سوری ده دا د نبي لپاره سوی دی، ولي په علم قدیم کي ما دا لیدلي وه چې یو نبي له بیت المقدس څخه معراج ته ځي، نو مي ملګرو ته وویل چې دروازه چې نه تړل کېدله د یو نبي لپاره خلاصه ولاړه وه چې دا نبي برایي شپه له بیت المقدس څخه اسمان ته تللی دی.

پوښتنه: دروازه که بنده وای خو هم جبرئیل خلاصولای سوای، او براق که نه وای تړل سوی، نو خو هم پر بله خوا نه تلی، نو څه فائده ده په دې کي چې درازه خلاصه ولاړه وه او براق په ډبره پوري تړل سوی ؤ؟

ځواب: دا دوه کاره چې خدای ﷻ وکړه د معجزې د علیه الصلوة والسلام او هم له دې کبله بطریق ګواهي ورکړه د هرقل قیصر روم په مخ کي چې دا قصه چې ابو سفیان تاته وکړه چې مور دا اسرأ دروغ بولو هغه بې حقیقته خبره ده بلکې دا قصه رشتیا وه او دا قصه به د تاریخ په پاڼو کي تل پاته وي، په حدیث شریف

کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام وايي ما دوه رکعته نفل و انبيأ عليهم السلام ته ورکړل ډېري تندي پر ما غلبه وکړه جبرئيل چي مي خبر کړی هغه يو لوښی د شيدو او بل د شرابو راته راوړی وه يې ويل هر يو چي خوښوې، نو ما په توفيق د خدای جل جلاله د شيدو ځيښل غوره کړه او يو څه شيدې په دې لوښي کي پاته سوې او زما عطش دفع سو، جبرئيل راته وويل اصبت الفطرة" ته ورسېدلې و فطرت انساني ته چي انسان عمل او حلم او حکمت ولري په شيدو کي دا درې سره جمع دي، جبرئيل وويل که دي شيدې ټولې ځيښلې وای "ماغوت من امتک احد" عليه الصلوة والسلام ورته وويل باقي شيدې راکړه چي زه يې اوس وځيښم، جبرئيل ورته وويل قضی الامر والله ما اراد لحکمة باهرة.

فائده: صخره د بيت المقدس د عجائبو د قدرت د خدای جل جلاله جلت قدرته ده چي دا لويه ډبره ده په هيڅ طرف کي د مځکي سره تماس نه لري بلکې په هوا ولاړه ده، وروسته جبرئيل راته وويل چي درولاړ سه چي اسمانو ته وخېژو، زه حيران سوم چي څرنګه به خېژو، جبرئيل يوه زينه راوړل چي يو سر يې پر صخره د بيت المقدص تکيه وه او بل سر يې په اسمان کي ؤ چي زينې يې د سرو زرو وې او اوږده لرګي يې د سپينو زرو وه چي ملغلرې او ياقوت پوري ځړېدله، روی البخاري وغيره بالفاظ متقاربة، قال عليه الصلوة والسلام ثم انتهيت الى السمأ الدنيا فاخذ جبرئيل بعضدي" او دروازه يې وټکول، وقال افتح الباب دروازه خلاصه کړه (دا طلب د فتح ددې سببه د خازن السمأ وکړی چي انسان دده سره ملګری ؤ که جبرئيل يوازي وای طلب د فتح ته به ضرورت نه وای) قال الحارث (وويل ساتونکي د دروازې) من انت؟ قال جبرئيل! قال ومن معک؟ څوک درسره دي (ولې چي حارث يو بل شخص د جبرئيل سره وليدی پېژندی يې نه) قال محمد عليه السلام قال اوقد بعث محمد قال نعم حارس وويل چي آيا محمد مبعوث يعني نبي سوی دی؟ جبرئيل ورته وويل نعم (نو ددې پوښتنې معنا داده چي دا ملکه په ولادت د عليه الصلوة والسلام خبره وه او په رسالت يې نه وه خبره) قال الحمد لله، وفتح الباب، او موږ داخل سوو ملکې چي زه وليدلم قال مرحبا بک يا محمد عليه السلام، ولنعم المجئ

مجيئک عليه السلام ما ورته وويل يعني جبرئيل ته چي دا څوک دی، جبرئيل وويل چي دا ملکه په نامه اسماعيل ده چي د اول اسمان خازن ده، زه ورنژدې سوم او سلام مي ورته وواية ده ځواب د سلام راکړی او مبارکي د بعثت او د معراج يې راکړه او زياته يې کړه ابشر يامحمد فان الخير کله فيک وفي امتک، نو ما حمد د خدای جل جلاله وواية على ذالک، راوي وايي چي دا ملک هيڅ کله مځکي ته نه ده راغلې مګر د عزرائيل عليه السلام سره په وخت کي د قبض د روح د عليه الصلوة والسلام راغلې ده، ثم انتهيت الى آدم فاذا هو کهيئة يوم خلقه الله يعني على غاية الحسن والجمال، قال جبرئيل هذا ابوک آدم فسلم عليه نو زه ورنژدې سوم او سلام مي ورته وواية آدم وويل مرحبا بالابن الصالح والنبي الصالح.

فائده: في زيادة الجامع الصغير چي رود نيل مصر د جنت څخه راوزي که څوک داسي تلاش وکړئ چي دی ډک راسي بلګونه د جنت به پکښي پيدا کړئ، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم عرج الى السمأ الثانية فاستفتح جبرئيل قيل ومن معک، قال محمد قال او قد بعث اليه قال نعم ففتح الباب (يعني ورحب بي) فاذا انا بابني الخالة عيسى بن مريم ويحيى بن زکريا عليهم السلام يعني هر يو د بل د خاله زوی ؤ فرحبابي ودعوالي بخير.

پوښتنه: دوی دوه په څه مناسبت په يوه اسمان کي وه؟

ځواب: يو سبب خو يې دا ؤ لکه آنفاً چي ذکر سوه چي دوی دوه د دوو خوندو زامن وه، او بل مناسبت يې هغه دی چي په تفسير المناسبات کي وايي چي دوی دوه د يهودانو د کړاو سره مخامخ سوي وه، ولي چي د عيسى عليه السلام خو يهودانو تکذيب وکړی او ډېر آزار يې ور ورساوه او بالآخير يې دده د قتل قصد وکړی څو چي خدای پاک اسمانو ته ځني بوتلی، واما يحيى عليه السلام فقتلوه.

فائده: آنحضرت صلى الله عليه وسلم چي هجرت وکړی د دوهم امتحان سره مخامخ سو حتى چي د قتل پلا ن يې هم ورته سنجولی ؤ چي يوه واقعه چي تفصيل يې طويل دی چي عليه الصلوة والسلام د يو يهودي د سرای وه دېوال ته ناست ؤ چي دې يهودي وه يو بل يهودي ته لويه ډبره په لاس ورکړې وه چي د بام د سره يې پر عليه الصلوة

والسلام باندي را ايله کړي، نو جبرئيل راغلی علیه الصلوة والسلام يې خبر کړی علیه الصلوة والسلام چاپک ولاړ سو او هغه ډبره پر مځکه ومښتل، او بیا د یوې یهودي ښځي په ذریعې په غوښي کي يې زهر وراچولي وه، علیه الصلوة والسلام چي يوه گوله وخوړله او صحابه کرامو درې څلور گولې خوړلي وې چي جبرئیل و علیه الصلوة والسلام ته وویل چي په دې غوښو کي زهر دی بالا مه خوره، هغه ښځه چي علیه الصلوة والسلام راوغوښتل او ورته وه يې ويل چي په دې غوښو کي تا زهر گډ کړي وه؟ هغې ومنل چي هو زهر مي په گډ کړي وه ما ويل که نبي ؤ رشتیا زهر تاوان نه ور رسوي او که نبي نه ؤ له غمه به يې خلاص سو، علیه الصلوة والسلام و هغې ښځي ته هيڅ ونه ويل معافه يې کړه.

پوښتنه: جبرئیل د یوې گولې خوړلو وروسته علیه الصلوة والسلام په زهرو خبر کړی خو دمخه به يې خبر کړی وای؟

ځواب: ملکي چي هر کار کوي په امر د خدای ﷻ يې کوي کما ورد في شانهم وهم بامره يعملون.

پوښتنه: د الله ﷻ په دې کي څه حکمت ؤ؟

ځواب: چونکه شهادت يو لوړ مقام ؤ، نو خدای ﷻ و علیه الصلوة والسلام ته مقام د شهادت د زهرو په ذریعه ورکړی.

سوال: علیه الصلوة والسلام خو د زهرو تر خوړلو څو کاله وروسته هم حیات (ژوندی) ؤ؟

ځواب: په حدیث کي د بخاري وغیره راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام په خپل مرض موت کي وويل مازالت اكلة خيبر تعادني وهذا اوان قطعت ابهری" همیشه هغه گوله غوښي چي ما په خیبر کي له زهرو ډکې خوړلي وې عود د ضرر يې کاوه اوس هغه وخت دی چي زما د زړه رگ يې پرې کړی حتی چي په احادیث صحیحه وو کي راغلي دي چي هر کال چي به د زهرو خوړلو هغه وخت راورسېدی علیه الصلوة والسلام به د ورو په منځ کي ویني کښلې، ولي د ابهر رگ له شا څخه راشروع کېږي په زړه پوري متصل کېږي او له هغو غوښو خوړلو

شخه بشر بن البرأ شهيد سو، عليه الصلوة والسلام وايي "ثم عرج بنا الى السمأ الثالثة فاستفتح جبرئيل فقيل من هذا قال جبرئيل قيل ومن معک قال محمد قيل اوقد بعث اليه قال نعم، ففتح لنا فاذا انا بيوسف عليه السلام ومعه نفر من قومه واذا هو اعطى شطر الحسن (يعني نيمه حصه د حسن او ښائست د ټوله بشريت) لكن بعضو مفسرينو له دې شخه عليه الصلوة والسلام استثنأ كړى دى وكان نبينا املح وان كان يوسف ابيض، عليه الصلوة والسلام وايي چي يوسف عليه السلام وماته مرحبًا ووايه ودعا لي بخير، په تفسير المناسبات كي وايي چي د يوسف عليه السلام سره ملاقات د عليه الصلوة والسلام په دريم اسمان كي وسو مناسبت يې دادى دا اشاره ودريم حال ته د عليه الصلوة والسلام ده چي د يوسف عليه السلام د حال سره مشابهت لري، ولي چي يوسف عليه السلام چي عزيز مصر وگرځېدى او پر ورڼو چي دى يې و څاه ته اچولى ؤ برى يې پيدا كړى، نو داسي يې ورته وويل "لاتثريب عليكم اليوم" پر تاسي ملامتيا نسته ننه ورځ دغه رنگه عليه الصلوة والسلام چي پر قريشو يې غلبه پيدا كړه په فتح كي د مكې او په عمومي خطبه كي يې وويل چي ستاسي څه خيال دى چي زه به ستاسي څه وكړم؟ هغو ورته وويل "اخ كريم وابن اخ كريم" مهربانه ورور مو يې او د مهربانه ورور زوى مو يې، عليه الصلوة والسلام ورته وويل "اقول لكم كما قال اخي يوسف، لاتثريب عليكم اليوم، قال عليه الصلوة والسلام ثم عرج بنا الى السمأ الرابعة فاستفتح جبرئيل فقيل من هذا قال جبرئيل قيل من معک قال محمد قيل او قد بعث اليه قال نعم ففتح بنا فاذا انا بادريس عليه السلام" نو مرحبا يې راته وويل او دعأ د خير يې راته وكړه، خداى پاک دده په حق كي وايي "ورفعناه مكانًا عليًا" اى في السمأ الرابعة حال حياته.

سوال: بعض محدثين وايي چي ادريس عليه السلام په جنت كي دى؟

ځواب: هغه بعض چي وايي چي دى په جنت كي دى هغه د سمأ رابعه سره منافي نه دى، ولي عين ممكنه ده چي له جنته دي راغلى وي سمأ رابعه ته لپاره د استقبال د عليه الصلوة والسلام، بعض راويان وايي چي ادريس عليه السلام له مصره

څخه اسمان ته بو تله سو هغه وخت چي دی له مصره وتلی او په ټوله نړۍ کي گرځېدلی ؤ او خلگو ته یې په دو اوویا (۷۲) ژبو دعوت ورکړی ؤ "خاطب کل قوم بلغتهم" بیرته چي مصر ته راغلی پورته کړل سو الی السمأ الرابعة، او د پورته کېدلو په سبب کي اختلاف دی، په تفسیر المناسبات کي وایي چي مناسبت د ملاقات د علیه الصلوة والسلام د ادریس علیه السلام سره په سمأ رابعه کي چي خدای پاک مکانًا علیًا بللی دی دادی چي ادریس علیه السلام اول سړی دی چي خدای پاک ته خط بالقلم ښوولی ؤ، نو دا اشاره ده و حالت رابعه ته د علیه الصلوة والسلام چي ده مبارک چي د مکې له فتح څخه او د خیبر د فتح او بني النضیر او بني القریضة د فتح چي دا ټوله د یهودانو مرکزونه او ځایونه وه فارغ سو، نو د اطرافو شاهانو ته یې د خطو په ذریعه تبلیغ د دین شروع کړی لکه نجاشي د حبشه ؤ چي نوم یې اصحمة ؤ، او د روم قیصر ته چي نوم یې هرقل ؤ او د فارس کسری ته چي نوم یې پرویز ؤ.

درویش وایي: چي دمخه موږ بعض حالات ددغو خطو ذکر کړه عنقریب.

قال الراوي قال رسول الله ثم عرج بنا الی السمأ الخامسة فاستفتح جبرئیل قیل من انت قال جبرئیل قیل ومن معک قال محمد قیل او قد بعث الیه قال نعم ففتح لنا فاذا انابهارون علیه السلام مرحب بي ودعالي بخیر، او د هارون علیه السلام ږیره نیمه توره او نیمه سپینه وه او ږیره یې تقریباً تر نامه پوري رسېدل، او بعض له قوم څخه دده یعني بني اسرائیل ورسره وه او ده قصې ورته کولې، قدیم تاریخ د بني اسرائیل وایي چي هارون علیه السلام په قوم کي ډېر محبوب ؤ او له دې سببه چي په هارون علیه السلام کي لین او نرمي ډېره وه تر موسی علیه السلام، په تفسیر المناسبات کي وایي چي ددې ملاقات د علیه الصلوة والسلام هارون علیه السلام په پینځم اسمان کي ؤ سِر دادی چي علیه الصلوة والسلام وروسته تر دې چي قریشو د مکې بالخصوص او د ټولو عربو بالعموم مبغوض ؤ دومره یې محبوب سو لکه هارون په خپل قوم کي، وهب بن منبه رح وایي چي ما یو اوویا کتابونه لیدلي دي چي خدای پاک لم یعط جمیع الناس من بدء الدنیا الی انقضائها من العقل في جنب عقله صلی الله علیه وسلم الا کحبة بین رمال الدنیا.

درویش وایي: چي تواریخ غیر اسلامي چي له انصافه څخه کار اخستی وي او تعصب نه لري که څه هم نبوت د علیه الصلوة والسلام نه مني لکن په دې خبره اقرار کوي چي لوی عقل لرونکی په نوع کي د بشر محمد ﷺ دی.

یوه سه: چي د کامل عقل د علیه الصلوة والسلام او د ښه تدبیر دده دا نتیجه ورکړل چي عرب چي لکه وحوش غوندي وه داسي یې تربیه کړل چي اخیر الامر دوی ټوله یعني العرب پر دده مبارک سره جمع سول، حتی چي علیه الصلوة والسلام محبوب ددوی وګرځېدی تر خپل اهل او تر پلرو او تر زامنو او تر ماینو او خپل محبوب وطن مکه دده د رضا لپاره پرېښوله، او د علیه الصلوة والسلام په فوج کي د خپلو زامنو چي کافران به وه او د خپل پلرو چي کافران به وه هکذا الاخوة چي کافران به وه او د عزیزانو سره چي کافران به وه جنګونه کول او چي ایمان بې نه راوړی هغه بې قتل کاوه.

درویش وایي: چي دا ټوله مذکوره اوضاع د عربو چي د علیه الصلوة والسلام سره یې کوله نتیجه د صبر د علیه الصلوة والسلام وه پر ازار ددوی وده ته داسي ازارونه چي طاقت بشري توان د صبر پر هغو نه درلودی، او داغه رنګه دا مذکوره اتباع د عربو په ډله ډله دده مبارک نتیجه د حسن تدبیر او د عقل کامل دده وه، قال رسول الله ﷺ ثم عرج بنا الی السمآ السادسة فاستفتح جبرئیل قیل من هذا قال جبرئیل قیل ومن معک قال محمد علیه السلام قیل اوقد بعث الیه قال نعم ففتح لنا فاذا انا بموسی علیه السلام فرحب بي ودعالي بخیر، علیه الصلوة والسلام وایي چي موسی علیه السلام غنم رنګه جګ کثیر الشعر سړی ؤ واذا غضب یخرج شعر رأسه من قلنسوته.

درویش وایي: چي دده د غضب یوه واقعه چي بخاري او نورو محدثینو هم راوړې ده چي دی چي بني اسرائیلو متهم په چوره کړی، ولي چي دی لڅ نه لمبېدی او بني اسرائیل لڅ لغړ لمبېدل نو ددې تهمت د دفع لپاره خدای جل جلاله داسي وکړه چي یوه ورځ موسی علیه السلام په واله کي چي په دې وخت کي هیڅ څوک نه وه لڅ و ولې ته د غسل لپاره ولوېدی او ټوله کالي پر یوه ډبره چي هم دالته

موجوده وه کښېښوول ډېري سره د کالو میدان کړل دی مجبور لڅ پسي راووتی او ناري یې وهلې ثوبي حجر ثوبي حجر، زما کالي راکړه اې ډبرې زما کالې راکړه اې ډبرې، خیر خو ډبره روانه وه سره د کالو د موسی علیه السلام چي یوه دوه مجلسه تېره سوه او بني اسرائیلو ورته وکتل چي موسی علیه السلام چوره نه ؤ باره ډبره ودرېدل موسی علیه السلام کالي واغوستل، نو له ډېره غضبه څخه ده ډبره په لکړه شپږ اووه ضربه ورکړه او سره ددې چي په ډبره کي خو عقل نه ؤ چي ده ادب ورکولای، علیه الصلوة والسلام وایي چي تر موسی علیه السلام تېر سوم ده وژړل چا ورته وویل چي ولي ژاړې ده ورته وویل چي یو غلام چي تر ما وروسته خدای پاک نبي کړی چي جنت ته دده امت ډېر زما تر امت داخلېږي، شراح د احادیثو وایي چي د غلام اطلاق پر علیه الصلوة والسلام دده د سپکاوي لپاره نه دی حاشًا لموسی علیه السلام من ذالک، بلکې په معنی ددې دی چي د خدای جل جلاله منت او احسان دده سره ډېر دی، ولي چي علیه الصلوة والسلام سره ددې چي طویل عبادت د خدای جل جلاله یې نه ؤ کړی خدای پاک په دغه فضیلت د نبوت سره مخصوص کړی او دده د امت جنتیان یې زما د امت تر جنتیانو ډېر کړه.

پوښتنه: دا به حسد د موسی علیه السلام له خوا نه وي؟

ځواب: یا! په دې خبره کي د موسی علیه السلام صرف اظهار د شفقت ؤ پر خپل امت باندي، ولي چي حسد گناه کبیره ده او انبیاً علیهم السلام له گناه کبائرو څخه معصوم بل عن الصغائر ایضًا.

فائده: که تحقیق د عصمت د انبیاً علیهم السلام د چا په کار وي، نو د درویش یوه رساله په نامه د "کشف الغطأ عن عصمة الانبیأ" چي ددې تفسیر تر تصنیف څلوېښت کاله مخکي ما تصنیف کړې وه او د ټولو علماؤ د هغه سنې او د حضراتو د هرات امضاگانې هم پر سته، او چهاپ هم سوه او اوس هم شاید په بعضو کتب خانو کي شاید وي هغه رساله دي دستیاب کړي او دا دقیق مسئله چي بعضې ملایانو د هغه وخت او د اوس وخت ددوی له عصمت څخه منکر دي ښه و ځان ته معلوم کړی او ټوله رساله درویش په حواله د معتبرو کتابو نوشته

کړې ده ومن الله التوفيق والسداد.

فائده: موسى عليه السلام وويل چي د محمد عليه السلام امتيان به زما تر امتيانو ډېر جنت ته ځي لکن لله الحمد والمنة چي په حديث شريف کي چي بخاري يې هم روايت کړی دی امتيان د نبي اکرم صلی الله علیه وسلم علی الله عزوجل به تر ټولو امتيانو د ټولو انبيأ عليهم السلام په جنت کي ډېر وي، ولي چي په حديث کي د بخاري راغلي دي چي د جنتيانو دوه ثلثه به امت زما وي، ددې توضيح داده چي ټوله جنتيان په ورځ د قيامت يو سل او شل (۱۲۰) صفه وي، اتيا (۸۰) صفه به امت د عليه الصلوة والسلام وي او څلوېښت (۴۰) صفه به امتيان د ټولو انبيأ عليهم السلام وي، دا حديث په بخاري کي په طول سره موجود دی ما يې مختصر علی قدر الحاجة بيان وکړ.

درويش وايي: چي تفسير المناسبات وايي چي په ملاقات کي د عليه الصلوة والسلام د موسى عليه السلام سره په شپږم اسمان کي اشاره و داسي حال ته د عليه الصلوة والسلام ده چي مشابه د حال سره د موسى عليه السلام دی، ولي چي موسى عليه السلام چي خدای پاک امر کړی په غزأ د شام چي هورې جبابره چي يو ظالم قوم آباد وه، نو خدای جل جلاله پر هغو فتح ورکړل، او دغه رنګه فرعون چي غرق سو سره د ټوله قوم قبط بني اسرائيل بير ته خپلو کورو ته ورغله چي دوی ځني وتلي وه، او دغه رنګه عليه الصلوة والسلام د تبوک غزأ وکړه چي د شام له مربوطاتو څخه دی او دغه ځای پر آمر بادشاه چي دومة الجندل يې نوم ؤ فتح پيدا کړه او دومة الجندل يې بندي کړی حتی چي بيا يې صلح پر جزيه ورسره وکړه، او دغه رنګه مکه مکرمه يې فتح کړه او اصحاب کرام رضی الله عنهم د عليه الصلوة والسلام و هغه ښار ته ورغله چي دوی جبرأ ځني ايستل سوي وه انتهی، قال عليه الصلوة والسلام ثم عرج بنا الی السمأ السابعة فاستفتح جبرئيل قيل من هذا قال جبرئيل قيل من معک قال محمد قيل او قد بعث اليه قال نعم ففتح فاذا انا بابراهيم عليه السلام، قال جبرئيل هذا ابوک ابراهيم فسلم عليه فسلمت عليه فرد السلام قال مرحبًا بالابن الصالح والنبي الصالح، قال الامام التورپشتي رح چي عليه الصلوة والسلام ټوله انبيأ عليهم السلام چي په اسمانو کي يې وليدل کمامر ذکرهم جبرئيل به عليه الصلوة والسلام ته امر

ورکاوه چي دا فلانی نبي دی سلام ورته ووایه، علیه الصلوة والسلام چي به سلام ورته ووایه هغه به رد سلام دده وکړی او دعاٴ د خیر بې ورته وکړه، نو که به علیه الصلوة والسلام د هغه نبي په نسل کي نه ؤ لکه موسی عیسی علیهما السلام نو هغه ځواب داسي ورکاوه مرحبًا بالاخ الصالح والنبي الصالح او که بې علیه الصلوة والسلام په نسل کي د هغه ؤ لکه آدم او ابراهیم علیهما السلام هغه به داسي ځواب ورکاوه مرحبًا بالابن الصالح والنبي الصالح.

پوښتنه: علیه الصلوة والسلام خو افضل الانبیاٴ دی، نو جبرئیل ولي علیه الصلوة والسلام امر کاوه چي ته سلام ورواچوه؟

ځواب: علیه الصلوة والسلام په حکم کي د قائم ؤ او انبیا کرام علیهم السلام په حکم کي د قاعد وه، نو مسئله شرعي داده چي قائم به و قاعد ته سلام اچوي.

درویش وایي: چي دا قانون شرعي په اوسني زمانه کي خلګو لغوه کړی دی ولي نر چي کور ته ورسي که یې ماینه وي او که بله ښځه وي نر سلام نه وراچوي بلکې ښځه به ولاړېږي او راغلي نر ته به سلام وراچوي.

پوښتنه: دغه انبیا کرام علیهم السلام چي رسول الله ﷺ په اسمانو کي ملاقات ورسره وکړی، آیا دوی په دنیاوي صورتونو کي خدای ﷻ ورته مشکل کړي وه البته عیسیٰ علیه السلام یې په دنیاوي صورتو کي ولیدی، علماٴ وایي چي دوه کسان په اسمانو کي پر خپل صورت دنیاوي باندي ژوندي دي یو عیسی او بل ادریس علیهما السلام او دوه کسه په مځکه کي ژوندي دي یو خضر علیه السلام او بل ابلیس علیه اللعنة پر خپلو صورتو تر نفخ الصور پوري پاته دي، علیه الصلوة والسلام وایي چي ابراهیم علیه السلام ګروېښتی سړی ؤ چي شایه بیت المعمور ته لګولې وه او پر چوکۍ ناست ؤ.

پوه سه: چي بیت المعمور له عقیقو څخه جوړ کړل سوی دی یعني په قدرت د لایزال خدای پر برابر د کعبې شریفي که بیت المعمور له اسمانه څخه راکښته کړل سي پر بیت الله شریفي به واقع سي.

فائده: بیت المعمور ته له هغه وخته چي خدای ﷻ دا بناٴ کړې ده هره ورځ اوویا زره ملکي د عبادت لپاره ورځي پر یوه دروازه ورننوځي او پر بله دروازه

ځني وځي، په بعضې روایاتو کي راغلي دي چي هغه ملکي چي اوله ورځ و بیت المعمور ته داخلي سوې تر اوسه دوهم وار نوبت نه دی ور رسېدلی.

درویش وایي: چي ډېر والی د ملکو دي هر سړی له دغه آیت څخه وفهموي "ولا یعلم جنود ربک الاهو"

فائده: امام سهلي رحمه الله وايي چي په صحیح روایت کي دا ثابته سوې ده چي اطفال د مؤمنانو او د کافرانو په کفالت کي د ابراهیم علیه السلام دي، او په حدیث کي د معراج راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام چي دا کوچنیان ولیدل د ابراهیم علیه السلام سره، نو د جبرئیل څخه یې بازخواست وکړی چي دا اطفال څوک دي، جبرئیل ورته وویل چي دا اطفال د مؤمنانو دي چي قبل البلوغ مړه سوي دي، علیه الصلوة والسلام ورته وویل و اطفال الکافرین یعني هغه هم په دغو کي شامل دي؟ قال جبرئیل و اطفال المشرکین والکافرین یعني په دغو اطفالو کي شامل دي، په یو بل حدیث کي راغلي دي چي اطفال د کافرانو خادمان د اهل جنت دي.

روایت: راوي وایي چي ابراهیم علیه السلام آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ته وویل چي زما له خوا څخه ستا امت ته زما سلام وواېه او دا ورته وواېه چي مځکه د جنت ډېري ښې خواري یې دي او اوبه یې شریني دي، لکن که مېوه داره درختي څوک پکښې ډېروي هغه د دغو کلماتو څخه ډېرېږي "سبحال الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر" کما قال المولی الجامي قدس سره:

یاد کن آنکه در شب اسرا ...... یا حبیب خدا خلیل خدا
گفت گوی ازمن ای رسول کرام ...... امت خویش را از بعد سلام
که بود پاک وخوش زمین بهشت ...... لیک آنجا کسی درخت نه کشت
خاک او پاک وطیب افتاده ...... لیک از درختها ساده
غرس اشجار آن بسعی جمیل ...... بسمله، حمدله است پس تهلیل
هست تکبیر هم ازان اشجار ...... خوش کسی کش جزین نیارد کار
باغ جنات تحتها الانهار ...... سبز و خورم شود ازان اشجار

درویش وایي: چي ددې روایت د حدیث او د جامي قدس سره د ابیاتو دا

معنا نه ده چي جنت چي خداى پاک پيدا کړى دى هيڅ درخته نسته پکښې، د تسبيح تهليل، تحميد او تکبير څخه پيدا کېږي، ولي چي دا معنى د احديث قدسي څخه مخالفه ده "اعددت لعبادى الصالحين في الجنة مالاعين رئت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر" بلکې معنا يې داده چي په تسبيح، تهليل، تحميد او تکبير سره نوري نوي درختي په خالي ځايو کي رب عَزَّوَجَلَّ پيدا کوي، په تفسير المناسبات کي وايي چي په ملاقات د رسول کريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د خليل الله ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَام دوه حکمته دي (۱) ابرهيم عَلَيْهِ السَّلَام چونکه عليه الصلوة والسلام مستند و بيت المعمور ته وليدى او بيت المعمور پر برابر د کعبې مبارکې دى کمامر عنقريب او بيت المعمور ته ملکي د زيارت لپاره ورځي کمامر آنفًا دغه رنګه ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَام چي د کعبې مبارکې خونه جوړوله اذن في الناس بالحج والعمرة (۲)حکمت دادى چي اخيري احوال د نبي عَلَيْهِ السَّلَام دا ؤ چي د حجة الوداع لپاره حج ته راغلى تخمينًا اوويا زره مسلمانان او اصحاب کرام رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ ورسره ملګري وه.

فائده: رئيس المعبرين في عصره ابن سيرين وايي چي که چا ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَام په خوب وليدى دا د حج زيري دى لانه الذي رفع قواعد البيت، کريمه "واذ يرفع ابراهيم القواعد من البيت واسمٰعيل الآية" عليه الصلوة والسلام وايي چي وروسته زه جبرئيل بوتلم و سدرة المنتهى ته چي دا يوه درخته ده تر اووم اسمان لوړه چي تر دغې درختي پوري ملکي عملونه رسوي د صالح بندګانو د مځکي او تر دې درختې پوري نازلېږي احکام عرشية والانوار الرحمانية.

په يوه روايت کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام امامت وکړى د سدرة المنتهى سره وملائکو ته د اسمانو په وتروکي، نو عليه الصلوة والسلام امام الانبيأ سو په بيت المقدس کي کمامر او امام الملائکه سو په سدرة المنتهى کي فعلم فضله بذالک على اهل الارض واهل السموات، په صحيح روايت کي د بخاري وغيره راغلي دي چي د سدرة المنتهى لاندي دوې ېتې وېالې تېرېدلې او په جنت کي غائبېدلې بعد خروجها من اصل الشجرة چي يوه واله په نامه د کوثر وه او بله په نامه د نهر الرحمة ياسلسبيل ده، او دوې ويالې ښکاره بهېدلې چي تر جنت به تېري

سوې غائبېدلې چې يوه رود نيل نهر المصر ده او يوه فرات چې نهر الكوفة ده، او عليه الصلوة والسلام د جنت معاينه هم وكړه چې په هغه كې يې د خداى عزوجل د قدرت عجائب وليدل چې تفصيل يې ډېر د طوله سره مخامخ كېږي لكن مالايدرك كله لايترک كله، لكن مشت نونه خروار گفته اند، عليه الصلوة والسلام فاذا فيها حبابز اللؤلؤ (يعني د ملغلرو خېمې) واذا ترابها المسک (يعني د خاورو پر ځاى مشک پكښې اوار وه) ورمانها كالدلأ (او انار يې لكه سولغې دوندي غټ وه) وطيرها كالبخت "ماري اوښان" او عليه الصلوة والسلام كوثر ته ورغلى اوبه يې څندې وڅېښلې "فاذا هو احلي من العسل واشد رائحة من المسک" پر سدرة المتهى جبرئيل ځني پاته سو كمامر.

يوه سه: چې امام النووي وايي چې راجح عند اكثر العلمأ انه عليه الصلوة والسلام رئى ربه بعين رأسه انتهى، وسمع رسول الله ﷺ كلام الرب عزوجل من غير كيفية كما سمعه موسى عليه السلام في الطور من كل جانب قال الله تعالى كما في سورة طٰه "ياموسى اني انا ربک فاخلع نعليک انک بالوادي المقدس طوى" الى اخير الآيات كما سيئاتي تفسيرها، قال بعض المحققين:

كلام سرمدى بى نقل بشنيد .... خداوند جهانرا بى جهت ديد
بديد آنچه زحد ديدن برون بود .... مپرس اما زكيفيت كه چون بود

درويش وايي: چې په حديث كې د بخاري وغيره راغلي دي قال عليه الصلوة والسلام فرض الله علي خمسين صلوة في كل يوم وليلة" بعض علمأ وايي چې هر لمونځ دوه دوه ركعته وو، ددې تائيد هغه مسئله فقيه كوي كه چا وويل بطريق النذر علي صلوة يلزمه الركعتان، قال عليه السلام زه پر ابراهيم عليه السلام راكښته سوم يعني په اووم اسمان كې، نو ماته يې هيڅ ونه ويل، بيا راكښته سوم پر موسى عليه السلام يعني په شپږم اسمان كې، نو موسى عليه السلام راته وويل چې څه شى فرض كړه خداى پاک ستا پر امت؟ ما ورته وويل پينځوس لمونځونه په شپه او ورځ كې، موسى عليه السلام راته وويل بيرته ورسه و خداى جل جلاله ته سوال د تخفيف وكړه، ولې چې ستا امت د پينځوسو لمونځو په شپه او ورځ كې طاقت نه لري، ما تجربه كړې بني اسرائيل

ترتا دمخه وعالجتهم اشد المعالجة، عليه الصلوة والسلام وايي ما بيرته رجوع وكړه و خداى ﷻ يعني هغه ځاى ته چي ما دده سره مناجات كړي وه يعني سدرة المنتهى، نو پر سجده پرېوتم خداى ﷻ ته او وه مي ويل يا رب خفف عن امتي، يعني دا پينځوس لمونځونه څه سپک كړه نو خداى پاک پينځه لمونځونه راكم كړه، يعني پينځه ځلوېښت پاته سوه، بيا زه موسى عليه السلام ته راغلم چي خداى پاک زما د امت پينځه لمونځونه كم كړه، موسى عليه السلام وويل چي دا هم زيات دي ستا امت يې طاقت نه لري بيرته ورسه خداى پاک ته سوال د تخفيف وكړه، عليه الصلوة والسلام وايي چي وار وار تر موسى عليه السلام او تر خداى پاک پوري تلم او راتلم او خداى پاک پينځه پينځه لمونځونه كمول په اخير كي چي لمونځونه پر پينځه ودرېدل، موسى عليه السلام راته وويل ورسه نور سوال د تخفيف ځني وكړه، ما ورته وويل چي ډېر وارونه خداى پاک ته ورغلم بالا شرمېږم د خداى پاک څخه لكن پر دغه پينځه لمونځو قائم يم او تسليم يم چي زه راتېرسوم تر موسى عليه السلام د خداى ﷻ له خوا ندا وسوه يا محمد امضيت فريضتي وخففت عن امتي، ما خپل فرضي لمونځونه پوره كړه يعني پينځوس او تخفيف د بندگانو سره مي هم وكړه يعني صورتاً كه څه هم لمونځونه پينځه سوه لكن په حقيقت كي پينځوس دي لان الحسنة يعشر امثالها. كريمه "من جا بالحسنة فله عشر امثالها" په حديث صحيح كي راغلي دي چي كه چا قصد د يو ښه كار وكړى لكن د مانع په سبب يې ونه كړى يوه حسنه ورته نوشته كېږي او كه يې وكړي لس ورته نوشته كېږي او كه چا د يو بد كار قصد وكړى او وه يې نه كړى لم يكتب له شئ او كه يې هغه بد كار يې وكړى يوه سيئه ورته نوشته كېږي، له عبد الله بن عمر رضي الله عنهما څخه روايت دى چي په اول وار لمونځونه پينځوس وه او غسل د جنابت اووه وه او غسل الثوب من النجاسة هم اووه واره وه، نو عليه الصلوة والسلام په كراتو سوال د تخفيف كاوه حتى چي فرضي لمونځونه پينځه سوه او فرض غسل الجنابة او فرضي پرېولـه د جامې يويو وار سوه، او په حديث صحيح كي راغلي دي چي تاسي ډېر درود واياست پر موسى عليه السلام ولي چي ما مهربانه زما پر امت څوک نه دى ليدلى بالا تر موسى عليه السلام

درويش وايي چي عليه الصلوة والسلام يأمر الناس بالصلوة على موسى عليه السلام.

سوال: دا تخفيف د لمونځو او د نورو عملو كمامر خو نسخ د قبل البلاغ او اهل السنة والمعتزلة په اتفاق وايي چي نسخ قبل البلاغ نه ده روا؟

ځواب: بلاغ خو و عليه الصلوة والسلام ته وسو لانه كلف بذالک ثم نسخ، او دا نسخ نسبت و عليه الصلوة والسلام ته نسخ په حق د امت هم ده ولي چي قانون شرعي دادی چي هغه څه من الامر والنهي چي په حق كي د هر نبي ثابتي سي هغه په حق كي د امت هم دي مګر نه په دليل سره ثابت سي خصوصيت د نبي په هغهٔ كار مثلاً نكاح د زائد تر څلورو ښځو امت ته د عليه الصلوة والسلام ناروا دی او عليه الصلوة والسلام تر نهه پوري روا سوه.

درويش وايي: چي روح البيان له انس رضي الله عنه څخه روايت كړی دی چي عليه الصلوة والسلام وويل چي ما په ليلة الاسرأ كي تر عرش لاندي اوويا ښارونه وليدل هر ښار يې لكه ستاسي دنيا اوويا واره چي ګرده ډكه له ملكو څخه چي تسبيح د خدای جل جلاله يې ويل او تقديس د خدای جل جلاله هم او ټولو به دا ويل اللهم اغفر لمن شهد الجمعة (ای صلوٰتها) الله اغفر لمن اغستل يوم الجمعة (ای لصلواتها) او په دغه حديث كي هم دا زياته سوې ده چي پر دروازې د جنت نوشته وه الصدقة بعشر امثالها "چي د خيرات ثواب يې په لس مثله دی" والقرض بثمانية عشر" او قرض ثواب يو په اتلس دی جبرئيل ته ما وويل چي د قرض ثواب ولي تر صدقه ډېر دی، جبرئيل راته وويل چي ډېر ځله سائل د صدقې سوال بېله ضرورته كوي حتى چي دی غني وي لاهم سوال كوي كالرجال المعتادين بالسوال، او قرض غوښتونكی قرض له چا څخه نه غواړي بېله ضرورته انتهى، او په بل حديث كي راغلي دي چي ماوليدی رضوان رضي الله عنه چي مشر د جنتو دی، نو ده چي زه وليدم خوشاله سو او ماته يې مرحبا وويل او زه يې جنت ته داخل كړم او په ما يې وليدل عجائب د قصورو او مېوو د جنت چي خدای جل جلاله يې د خپلو دوستانو سره وعده كړې ده مالا عين رئت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر "وقد ورد ذالک في الحديث القدسي ايضًا" الى اخير

الحدیث او عرض کړه سو پر ما باندي اور یعني جهنم آه.

درویش وایي: چي له حدیث څخه د معراج دا معلومه سوه چي جنت او دوږخ مخلوق دی اوس هم کماهو مذهب اهل السنة والجماعة خلافًا للمعتزلة.

درویش وایي: چي د علیه الصلوة والسلام سفر بالخیر تمام ته ورسېدی او له اسمان څخه پر بیت المقدس راکښته سو او له هغه ځای څخه بیرته پر براق حرم مکي ته د کعبې مبارکې حطیم ته او یا بیت ته د ام هاني بنت ابي طالب راورسېدی کمامر، او دا ټوله سفر مبارک دده مبارک علیه السلام په درې یا په څلور ساعته کي پای ته ورسېدی والله علی کل شیئ من العجائب قدیر.

درویش وایي: چي قصه د معراج نبوي صلی الله علیه وسلم کما سمعت تر عقولو د عوامو بلکې د غیر الخواص من اهل الله تر عقولو هم لوړه ده لکن لابد من التصدیق بذالک وتفویض الامر الی قدرة الله عزوجل، شعر:

راه زاندازه برون رفتهٔ .... پی نتوان برد که چون رفتهٔ
عقل درین واقعه حاشاکند .... عقل نه حشا نه تمناکند

راویان د قصې د معراج نبوي وایي چي علیه الصلوة والسلام دام هاني کور ته راغلی دا واقعه غریبه د معراج یې ام هاني ته وکړه او علیه الصلوة والسلام دې ته وویل چي زه دا قصه قریش ته هم کوم، اما هاني ورته وویل چي زه د خدای جل جلاله روي تاته شفیع کوم اې زما داکا زویه چي دا قصه قریش ته هرگز مه کوه چي هغه کسان چي پر تا یې ایمان راوړی هغه به منکر سي یعني ستا دین به پرېږدي چي سهار څاښت سو علیه الصلوة والسلام د ام هاني له کور څخه حرم شریف ته وتی بیا ام هاني تر پتو ټینگ کړی چي دا قصه چاته ونه کړې علیه الصلوة والسلام پتو ځني کش کړی ددې د لاس څخه یې وکښی او حرم ته ورغلی په حطیم شریف کي دغه نفر ناست وه مطعم بن عدي ابو جهل بن هشام فرعون هذه الامة الولید بن المغیرة.

درویش وایي: چي په بل روایت کي داسي راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام چي حرم شریف ته ورغلی او په دې پوهېدی چي زه که بیان کړم قصه د

معراج قريش به مې تكذيب كوي او دا يې هم په طاقت نه وه چې دا د خداى ﷻ عظيم قدرت د اسرأ پټ كړي، نو فكر جن او حزين ناست وُ، نو عدوالله ابوجهل فرعون هذه الامة له يوې خوا څخه د حرم ته راغلى او عليه الصلوة والسلام ته كښېنستى نو چې عليه الصلوة والسلام يې حزين وليدى له پسخنده يې ورته وويل چې نوې خبره خو نه ده پېښه سوې، آنحضرت ﷺ ورته وويل چې هو پېښه سوې ده برائي شپه زه بوتله سوم يعني خداى ﷻ بوتلم، ابوجهل ورته وويل چېري يې بوتلې؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل بيت المقدس ته يې بوتلم، ابوجهل ورته وويل چې سهار بېرته ته زموږ حرم ته راغلې؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل هو! ابوجهل ورته وويل چې زه ستا قوم راټول نه كړم چې ته دوى ته هم دا قصه وكړې لكه ماته چې دې وكړه، قال عليه السلام نعم راټول يې كړه زه به قصه ورته وكړم، ابو جهل نارې كړې يا معشر كعب بن لوئ خلگ دباندې تر حرم ناست وه ټول په ناره د ابوجهل حرم ته راغله، ابوجهل و عليه الصلوة والسلام ته وويل حدث قومك بماحد ثتني" ته قوم ته بيان كړه هغه قصه چې ماته دې بيان كړه عليه الصلوة والسلام ورته وويل چې زه بوتله سوم، خلگو ورته وويل چېري؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل الى بيت المقدس، نو خداى پاك ماته راجمع كړه انبيأ عليهم السلام او ما دوه ركعته لمونځ وركړى او خبري يې ورسره وكړې، قريشو سره نارې كړې او بعضو به چك چكې سره كولې او بعشو به لاسونه پر سر كښېښول د ډېري خندا د لاسه او يا له تعجب او انكاره څخه دوى ورته وويل چې موږ پر اوښانو پښې ښوروو يوه مياشت ددې خوا تربيت المقدس پورې او يوه مياشت د هغې خوا تر حرم مكې پورې او ته وايې چې زه په يوه شپه كې هم ولاړم او هم راغلم او زموږ دې قسم وي په لات او عزىٰ سره چې موږ ستا تصديق په دغه قصه كې نه كوو، بلكې بعضې مسلمانان په اورېدلو سره د دغسې قصې مرتد سوه نعوذ بالله من الارتداد، راوي وايي چې بعض خلگو يعني د دغې قصې د اورېدلو سره د ابوبكر رضي الله عنه و خوا ته په اميد ددې چې دى به هم منكر سي او مرتد سي ولاړه ابوبكر رضي الله عنه ته يې وويل چې ستا صاحب يعني محمد ﷺ خو نن د عقل خلاف او

د نه منلو وړ قصه وکړه، ابوبکر ﷺ وویل که یې چیري ویلي وي فقد صدق نو رشتیا ده، هغو خلګو ورته وویل چي په دې د منلو وړ نه قصې کي دي هم دده تصدیق وکړي، ابوبکر ﷺ وویل چي تر دې قصې په ډېرو بعیدو قصو کي ما دده تصدیق کړی ؤ او هم یې کوم، هغه دا چي دی وایي ما ته خبر له اسمان څخه سهار او مابښام راځي یعني الوحي.

درویش وایي: چي هم دا سبب وګرځېدی چي ابوبکر ﷺ ته لقب د صدیق ورکړل سو یعني د خدای ﷻ له خوا څخه ومعنی الصدیق الکثیر الصدق فهو للمبالغة في الصدق، او علي پر دې قسم اخستی بالله چي دا نوم د صدیق د خدای ﷻ له خوا نازل سوی دی دا نوم د خلګو له خوا څخه نه دی، راوي وایي چي بعض ددې حاضرو کافرانو بیت المقدس لیدلی ؤ، نو هغو و علیه الصلوة والسلام ته وویل چي د بیت المقدس د مسجد څو دروازې وې او محراب یې کومه خوا ته ؤ مثلاً او نوري نښانې یې د علیه الصلوة والسلام څخه طلب کړې ددوی غرض دا ؤ چي د علیه الصلوة والسلام کذب معلوم کړي، ولي چي ددوی خو سل په سله کي دا یقین ؤ چي علیه الصلوة والسلام بیت المقدس لیدلی نه دی، قال علیه الصلوة والسلام فکربت کرباً شدیداً لم اکرب مثله قط فانهم سئلوني عن اشیأ لم اثبتها وکنت دخلته لیلاً وخرجت منه لیلاً.

ترجمه: علیه الصلوة والسلام وویل چي ددې پوښتني څخه ددوی غمجن سوم چي دومره زه هیڅ وخت نه وم غمجن سوی ولي چي دوی د داسي شیانو پوښتنه زما څخه وکړه چي زما په دماغ کي مانه وه محکم کړې بلکې زه د شپې ورغلم او د شپې بیرته ځني ووتم یعني ما خو یې دروازې حساب نه کړې او نه محراب، علیه الصلوة والسلام وایي چي زه په حطیم کي واریدېدلم خدای ﷻ ماته بیت المقدس کشف کړی یعني په سترګو مي ورته کتل او هغه نښانې چي کفارو غوښتي وې ورته ومي ویلې.

درویش وایي: ومثل هذا الکشف انموذج من قدرته تعالی، کفارو ورته وویل چي نښانې خو دي رشتیا دي.

پوښتنه: مشرکانو ولي دا پوښتنه نه ځني وکړه چي په اسمان کي دي څه شی ولیده؟

ځواب: مشرکانو ته خو د اسمان د شیانو علم نه ؤ چي دوی له علیه الصلوة والسلام صدق او کذب په معلوم کړی وای کذا في المواهب الدینیة یعني په پښتو ژباړه، وروسته کافرانو علیه الصلوة والسلام ته وویل چي بل څه دلیل لري پر دغه قصه چي تا موږ ته وکړه چي تر اوسه نه موږ اورېدلې ده او نه یې موږ ممکنه بولو، ددوی دا خیال او گمان پیدا سو چي شاید بیان د احوالو د مسجد اقصی په محمد ﷺ د بل چا څه اورېدلی وي، نو راسئ ده ته دا وواياست چي ته بیت المقدس ته تلې او بیا بیرته راتلې په لار کي دي څه ولیدل چيَ ستا د صدق دلیل واضح وگرځي، علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي د لاري په اوږدو کي زه ددې خوا تلم قافله د بني فلان (چي علیه الصلوة والسلام یې نوم واخستی او په تفاسیرو کي صرف بني فلان راغلی دی) په وادي کدا کي چي په روحا کي واقع ده چي دا د یو ځای نوم دی نژدې و مدینې ته چي په منځ کي ددې ځای او مدینې د دوو شپو لار ده "قد اضلوا ناقة" یعني دا په هغه وخت کي چي زه متوجه او داهب د بیت المقدس پر لور وم دوی اړولي وه زه چي ور ورسېدم دوی بیده وه او یو کټوری د اوبو ډک هلته پروت ؤ هغه اوبه مي وڅیښلې بیا چي قافله راسي تاسي پوښتنه ځني وکړئ چي ستاسي ناقه پر کوم ځای درڅخه ورکه سوې وه او د کټوري اوبه مو چا څیښلې وې.

پوښتنه: علیه الصلوة والسلام ولي بې اجازې دا اوبه وڅیښلې؟

ځواب: په عربو کي دا عادت ؤ چي اوبه او شیدې هر محتاج ته یې د څیښلو اجازه سته، بیا مشرکانو ورته وویل چي زموږ د قافلې خبر راکړه علیه الصلوة والسلام ورته وویل چي زه چي راتلم دا په تنعیم کي وه چي مکې ته یو قریب ځای دی چي حاجیان له دغه ځای څخه د عمرې احرام تړي، او علیه الصلوة والسلام یې د اوښانو عدد هم ورته بیان کړی، او دا یې هم ورته وویل چي ستاسي قافله به د لمر ختلو سره مکې ته راورسېږي چي د قافلې اول اوښ به یو ابلک "کمر" اوښ وي

او پر هغه به دوه جواله باندي وي یو تور او بل برقا یعني سپین او تور سره ګډ، خلګو نژدې غره ته میدان کړه یوه وویل چي الشمس اشرقت هغه بل ناري چي هذا والله القافلة قد اقبلت چي په مخ کي یې ابلک "کمر" اوښ دی.

درویش وایي: چي هغه کسان چي دمخه مرتد سوي وه کمامر په قول د راوي هغو ټولو بیرته ایمان راوړی او توبه یې وکښل او مشرکان پر خپل شرک ثابت قدمه وه او دا یې ویل چي دا ټوله سحر دی.

درویش وایي: چي عجیبه عقلونه وه د اهل شرک چي په دې ننباني بیانولو کي او د هغو په رشتیا کېدو کي څه د سحر ګنجائش سته لکن حق القول من یضلل الله فما له من هاد صدق الله العظیم.

د معراج د قصې راویان وایي چي تر لیلة الاسرأ وروسته هغه وخت چي لمر زوال وکړی جبرئیل علیه السلام راغلی و علیه الصلوة والسلام ته یې لمونځ ورکړی یعني جبرئیل امام سو او علیه الصلوة والسلام اقتدأ پسي وکړه، د جبرئیل دا راتګ لپاره د تعلیم د اوقاتو د لمونځو او هیئات د لمونځو او تعداد د رکعتونو د لمونځو ؤ.

سوال: جبرئیل علیه السلام خو په دې لمونځو کي متنفل ؤ او علیه الصلوة والسلام خو مفترض ؤ، او علمأ وایي چي اقتدأ د مفترض په متنفل پسي نه ده روا؟

ځواب: چونکه جبرئیل دا دوې ورځي په لمونځو سره له جانبه د خدای جل جلاله مأمور ؤ نو دغه دغه د دوو ورځو لمونځونه پر جبرئیل هم فرض وه.

سوال: علیه الصلوة والسلام خو تر جبرئیل علیه السلام افضل ؤ، نو جبرئیل علیه السلام څرنګه امام ګرځېدی؟

ځواب: دمخه موږ وویل چي جبرئیل لپاره د تعلیم راغلی ؤ، نو ځکه دی امام او علیه الصلوة والسلام مقتدي سو، نو جبرئیل علیه السلام څلور رکعته لمونځ وکړی او پر دې لمانځه یې د ظهر نوم کښېښو ددې سببه چي دا لمونځ قیام د ظهیري ؤ ای شدة الحر.

درویش وایي: چي دغه بیان مذکور د امامت او سوال او جواب موافق دی د حدیث سره د بخاري او د حواشیو سره د بخاري، او روح البیان داسي بیان کړی

دی چي جبرئيل اول و عليه الصلوة والسلام ته لمونځ ورکړی ثم صح يعني ناره يې وکړه باصحابه الصلوة جامعة نو اصحاب سره جمع سول فصلى النبي ﷺ باصحابه ﷺ انتهى له دې څه داسي فهمېږي چي ماپښين لمونځ عليه الصلوة والسلام دوه واره وګذاره مرةً مقتديًا بجبرئيل عليه السلام ومرةً امامًا لاصحابه والله اعلم بالصواب، وقد صرح صاحب روح البيان بما قلت حيث قال فصلوته عليه السلام بالناس كان بعد صلوته مع جبرئيل عليه السلام انتهى.

پوښتنه: ولي يې ابتدأ د سهار د لمانځه څخه نه وکړه او سره ددې چي اول لمونځ د اسرأ د شپې وروسته خو د سهار لمونځ ؤ؟

ځواب: د سهار د لمانځه کول خو پر عليه الصلوة والسلام هغه وخت فرض ګرځېدی چي دی يې په هيئت پوه سوی وای، په صبح کي خو عليه الصلوة والسلام په کيفيت نه ؤ خبر لمامر ان جبرئيل نزل بعد ما زالت الشمس بامره تعالى، والحاصل جبرئيل عليه السلام په يوه شبانه روز کي پينځه لمونځونه په اول اول وخت کي ورکړه او په دويم شبانه روز کي يې په اخير اخير وخت کي اداً کړل، او امامة د جبرئيل عليه السلام په نزد د باب الكعبة المشرقة ؤ، وروسته تر دوو وروځو جبرئيل عليه السلام و نبي كريم ﷺ ته وويل "يا محمد عليه السلام هذا وقتک ووقت الانبياً قبلک والوقت مابين الوقتين" دا چي تاوليدی وخت دی د لمونځو ستا او ستا د امت د لمونځو لان الامة تبع له، او وخت د ټولو انبياؤ چي ترتا دمخه تېر سوي دي، او ټوله وخت د ټولو لمونځو په منځ کي د ددغو وختو دی چي اول او اخير دي يعني كما رئيت وعلمت.

پوښتنه: جبرئيل عليه السلام ورته وويل چي دغه وختونه ستا د لمونځو او د ټولو انبياؤ د لمونځو وختونه دي، نو پوښتنه داده چي دا پينځه لمونځونه خو له خواصو څخه د عليه الصلوة والسلام او دده د امت دي، او بل نبي په مجموع د دغو پينځو لمونځو نه دي مکلف سوي بالاجماع فكيف يصح قول جبرئيل و وقت الانبياً عليهم السلام؟

ځواب: د جبرئيل عليه السلام د قول معنى داده چي هذا الوقت المحدود بين

الطرفين مثل وقت الانبيأ قبلک فانه کان ایضًا محدودًا بين الطرفين اى الاول والآخر وان كان لبعض الانبيأ صلوة واحدة ولبعضهم اثنان منها، والخاصة لهذه الامة هي مجموع الخمسة بالكيفية المذكورة فافهم.

درویش وايي: چي د سيد تنا ام المؤمنين عائشة رضي الله عنها څخه روايت دی چي پينځه سره لمونځونه دوه دوه رکعته وه په ابتدأ کي يعني تر اسرأ وروسته بعض راويان وايي چي تر هجرت وروسته يوه مياشت، بعض راويان وايي چي وروسته تر هجرت لس ورځي په لمونځو کي د اقامت په ماپښين او مازديگر او ماخستن کي دوه دوه رکعته زيات سوه الا ظهر يوم الجمعة چي هغه دوه رکعته پاته سوه يعني چي د جمعې په ورځ يې په جماعت سره په جامع مسجد کي کوي او که په قرأ يا کليو کي وي او يا په ښار کي لکن د جمعې لمونځ د جامع مسجد څندي پاته سو! د هغو خلگو لپاره د ماپښين لمونځ څلور رکعته دی، او د سهار لمونځ پر هغه دوه رکعته پاته سو لطول القرائة او د ماښام په لمانځه کي يو رکعت بالا سو چي درې سو، دا خو حال د مقيمؤ، او د مسافر لپاره څلور رکعتي لمونځونه يعني ظهر، عصر والعشأ پر حال سابق پاته سوه يعين دوه دوه او مغرب پر خپل حال دی مسافر لره هم.

سوال: د خدای جل جلاله حکمت څه دی چي پينځه لمونځونه يې د عليه الصلوة والسلام پر امت فرض کړه؟

ځواب: چونکه هغه حواس انساني چي له هغو څخه گنهونه صغائر يا کبائر صادرېږي په اغلبو انسانانو کي پينځه دي يعين سمع، بصر، يد، رجل او لمس، نو لمونځونه هم پينځه سوه تاچي د هغو گنهو چي د دغو حواسو چي پينځه وه هغه په برکت د دغو لمونځو محوه وگرځي.

درویش وايي: چي قيد د اغلب احتراز دی له گونگي څخه.

سوال: د بعضې بلکې له ټولو حواسو څخه گاهي گاهي گناه کبيره هم صادرېږي کالبهتان والغيبة مثلاً له ژبې څخه او سمع د قبول پر ډول د بهتان او غيبت د ژبي له حاسه څخه د سمع، او غلا کول يا سړی ناحقه وژل د لاسو او پښو څخه وعلى هذا فقس، او علمأ وايي چي کبائر گنهونه خاص په توبه سره محوه کېږي ليس الا:

ځواب: دا محوه حال دی د کامل انسان یعني کامل مسلمان خو ګناه کبائر نه کوي غایة حاله الصغیرة وهي تمحوها الصلوة الخمس.

درویش وایي: چي په هغه حدیث صحیح کي چي علیه الصلوة والسلام مخاطبًا لاصحابه وایي "ارئیتم (تاسي خبر راکړئ) لوکان بباب احدکم نهرًا یغتسل منه في الیوم واللیلة خمس مرات (که چېري په دروازه کي د یوه ستاسي ویاله وي، چي دی غسل کوي له هغې ویالې څخه په شبانه روز کي پینځه واره) اکان یبقی ذالک من درنه شیئًا (آیا پرې به ږدي داغه پینځه واره غسل دده له خیرو څخه یو شی) قالوا یا رسول الله ﷺ (اصحابو ورته وویل یا یعني خیره یې نه پاتېږي) قال علیه السلام فذالک مثل الصلوة الخمس یمحو الله بهن الخطایا انتهی" و هغه ما قلنا في حکمة الصلوة الخمس اشاره ده.

درویش وایي: چي له حضرت عائشې رضي الله عنها څخه روایت دی، دا وایي چي "فقد رسول الله ﷺ لکن اسری بروحه" بیا یې وروسته یو اوږد حدیث له انس بن مالک رضي الله عنه څخه د بخاري رانقل کړی دی چي هغه حدیث هم پر دې دلالت کوي چي اسرأ په حال کي د خوب وه؟

ځواب: حدیث د عائشې رضي الله عنها خبر واحد دی والاجماع قد انعقد علی ان الاسرأ المذکور في القرآن کان بجسده وروحه وقد ذکرنا تفصیله والکلام في اسناد الحدیث المذکور الی عائشة رضي الله عنها ویدل علی ان في اسناده شیئ ان الاسرأ کان قبل الهجرة فتدبر.

درویش وایي: چي بعضي مفسرینو توجیه د قول د سید تنا عائشة رضي الله عنها داسي بیان کړې ده چي دا بیان د هغه وخت د اسرأ کوي چي ذا په مدینه کي وه بعد الهجرة و علیه الصلوة والسلام ته ورواده سوې وه، او هغه معراج لکه دا چي وایي په یوازي روح سره ؤ او هغه اسرأ چي په روح او جسد دواړو سره وه کما وقع علیه اجماع السلف والخلف هغه قبل الهجرة په مکه مکرمه کي واقع سوې ده فلا منافات بینهما مع قطع النظر عن حال الاسناد.

درویش وایي: چي دا ځواب د قول سره د شیخ اکبر محي الدین ابن عربي

قدس سره موافق دى چي هغه وايي چي معراج د عليه الصلوة والسلام څلور دېرش واره واقع سوى دى، يو وار په روح او جسد دواړو سره وهو المراد ههنا يعني في قوله تعالى "سبحان الذي اسرى بعبده الآية" او نور تول معراجونه د عليه الصلوة والسلام په روح سره وه يعني في حالة النوم.

درويش وايي: چي هغه حديث چي بخاري په طول سره راوړى دى او مسلم مختصر راوړى دى په تفسير كي ددغه آيت "سبحان الذين اسرى الآية" چي هغه صريح دى په دې كي چي دا اسرأ د خوب په حالت كي ؤ كما يظهر من مطالعة البخاري ومسلم او موږ دمخه اجماع پردې رانقل كړه چي دا اسرأ په روح او جسد دواړو وه او په حالت كي د يقظه وه، نو ددغه طويل حديث د بخاري او مختصر د مسلم ځواب به څه ؤ؟

ځواب: بغوي رح وايي چي زموږ شيخ او استاذ رضي الله عنه وايي چي بعض اهل حديث وايي چي موږ نه دى پيدا كړى يو حديث په كتاب كي د محمد بن اسماعيل البخاري رحمة الله عليه او په كتاب كي د مسلم رحمة الله عليه چي ځاى د تنقيد دي وګرځي مګر نه دغه حديث مطول في البخاري او مختصر په مسلم كي الذي يدل على ان الاسرأ في المنام او پړه يې پر شريک بن عبد الله چي راوي ددې حديث دى واچول، يعني چي دا روايت د شريک منكر دى، او بغوي رح بل ځواب د خپل شيخ الامام څخه هم رانقل كړى دى، درويش وايي چي زه نه په پوهېږم والله اعلم بالصواب.

درويش وايي: چي شايد مطالعه كونكي ددې تفسير به وايي چي تا څومره تفسير ددې آيت "سبحان الذي آه" اوږد كړى؟ جوابًا وايم چي معراج په بل نامه اسرأ له مهماتو څخه د معجزو د آنحضرت صلى الله عليه وسلم وه، او پر ته تر دغه آيت بل ځاى په قرآن مجيد كي نه ده ذكر سوې، نو مجبوراً لخدمة القرآن العزيز ولاثبات هذه المعجزة العظمى لرسوله الكريم صلى الله عليه وسلم دومره تطويل او اطناب مي وكړى او تاسي دمخه واورېدل چي په دغه اسرأ كي اختلاف هم ډېر ؤ چي په حال كي د يقظه ؤ او كه د خوب ؤ عزيزانو مطال كونكو د تفسير ايوبي درويش لكه راوړى بيان

دغونه تقریباً په تفاسیرو کي لیدلی دی خصوصاً په روح البیان کي هغه مي نه کړی رانقل له سببه د عدم الاعتماد علی النقل المذکور في التفاسیر او یا له جهته څخه ددې چي زه نه پوهېدم دادی عذر د اطناب في تفسیر الآیة المذکورة.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ①

په تحقیق خدای جل جلاله اورېدونکی دی دا قول د علیه الصلوة والسلام یعني یعلمه اقواله او لیدونکی دی د افعالو د علیه الصلوة والسلام ولو في ظلمة اللیل.

پوه سه: چي مراد له سماع او ابصارو څخه سماع په حاسة د سمع نه ده، او داغه رنګه د لیدلو مراد لیدل په حاسة البصر نه ده لان تینک الخاصتین تقتضیان الجسمیة وهو تعالی منزه عن الجسمیة بل المراد بالسمع العلم بالمسموعات والبصر العلم بالمبصرات وقیل هما صفات غیر العلم قائمتان بذاته تعالی یتعلق صفة السمع بالمسموعات وصفة البصر بالمبصرات.

پوه سه: چي په دې آیت کي اشاره ودې ته ده چي دا اسرأ لپاره د پورته والي د منزله د علیه الصلوة والسلام او لپاره د اعزاز د علیه الصلوة والسلام والا فالاحاطة باقواله وافعاله علیه السلام حاصلة تعالی بلا حاجة الی الاحضار في جنابه تعالی.

وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا ②

او موږ ورکړی موسی علیه السلام ته کتاب یعني تورات او ګرځولی موږ موسی یا تورات لارښوونکی د اولاد د اسرائیل یعني یعقوب چي مه اخلئ ماسوا له ما څخه وکیل یعني رب چي تاسي خپل کارونه و هغه ته ورسپارئ ماسوا له ما څخه.

درویش وایي: چي اصل د "الا" ان لا ؤ، نو روح المعاني وایي چي ان مفسره دی په معنی د ای، او ابو البقأ او مظهري تبعاً له وایي چي د ان مفسره د هغه فعل دی چي کتاب دلالت پر کوي تقدیره کتبنا الیهم ان لا تتخذوا الخ، او بعض مفسرین وایي چي کتاب متضمن معنی لره د قول دی نو ان تفسیر د قول دی، ای قلنا لهم لاتتخذوا الخ، او یا مقدر به حرف سره دي والتقدیر لان لاتتخذوا آه.

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ ۚ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ۝٣

منصوب دی په حذف د حرف ندا ای یا ذریة، اې اولاد د هغه چا چې بار کړي مونږ دوی سره د نوح علیه السلام یعني په کښتئ کې، نو هغه ته مو نجات ورکړی له غرق څخه، په تحقیق ؤ نوح علیه السلام شکر کوونکی بنده.

پوه سه: چې "شکور" صیغه د مبالغې ده ای کثیراً شکراً.

پوه سه: چې په دې کې تذکیر دی د انعام د خدای جل جلاله پر بني اسرائیلو باندې په نجات ورکولو سره د نیکه ګانو ددوی له غرق څخه په واسطه د رکوب د نیکه ګانو ددوی سره د نوح علیه السلام په کښتئ کې.

درویش وایي: چې په صحیح حدیث کې چې روایت یې ابن مردویة له ابي فاطمه څخه کړی دی چې نبي علیه السلام وویل چې نوح علیه السلام به چې یو کار کاوه که لوی وای که کوچنی دا به یې ویل "بسم الله والحمد لله" فسماه عبداً شکوراً، او طبراني د سعد بن مسعود الصحابي رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چې نوح علیه السلام چې خدای پاک عبداً شکواً وباله له دې سببه چې ده به خوراک وکړی یا به یې اوبه وڅیښلې یا به یې کالي واغوستل، یا به یې نور ورته کارونه وکړه، نو د خدای پاک حمد به یې وایه.

فائده: په ذکر د حال د نوح علیه السلام خبرتیا ده د بني اسرائیلو چې تاسي خو هم د نوح علیه السلام له اولاده څخه یاست باید چې کړه وړه ستاسي د نوح علیه السلام وای یعني الحمد لله والشکر علی نعمه تعالی.

وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِى ٱلْكِتَٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ

حکم قطعي او وحې مبرم کړي دي مونږ و اولاد ته د اسرائیل چې یعقوب یې نوم دی او اسرائیل یې لقب دی چې معنی یې عبد الله په عربي ژبه کې ده په تورات کې، تاسې به فساد کوئ په مځکه کې دوه واره یعني ارض الشام، او ابن عباس او قتاده رضي الله عنهم وایي چې "الی" په آیت کې په معنی د "علی" ده ومعنی الآیة قضینا (بالمعنی المذکور آنفًا) پر بني اسرائیلو في الکتاب ای اللوح المحفوظ،

او "لتفسدن" جواب دی د "قضینا" لان القضا المقطوع جاري مجری القسم ده، او یا جواب دی د قسم محذوف ای والله لتفسدن.

سوال: افساد خو مذکر دی، نو مرتین په تانیث څرنګه راغلی؟

ځواب: په تأویل د افساد په افسادة سره.

پوهه: چي اول افساد د بني اسرائیلو مخالفت ؤ د احکامو د تورات او محرمات یي بې پېخره کول او قتل د شعیب بن امضیا علیه السلام ؤ، او دوهم افساد یې قتل د زکریا او دده د زوی یحيٰ علیهما السلام او اراده د قتل د عیسیٰ علیه السلام وه، او بعض مفسران وایې اول یي قتل د زکریا علیه السلام و، او دوهم یې قتل د یحیٰ علیه السلام او قصد د قتل د عیسیٰ علیهما السلام ؤ.

وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ④

او تاسي به کبر کوی د طاعته څخه د خدای جل جلاله او د ظلم پر انبیا علیهم السلام.

پوښتنه: انزال او وحي خو موسیٰ علیه السلام ته کېدې نو ګرده بني اسرائیل یې څرنګه مخاطب کړه؟

ځواب: وحي و موسیٰ علیه السلام ته وحي دي ودوی ته "لانهم مخاطبون بما انزل الی موسیٰ لانه نبیهم"

فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ أُولَىٰهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَّنَآ

چي راسي یعني ورسیږي وخت د عقاب د اول وار، موږ به مسلط پر تاسي کړو بعض بندګان زموږ

بعض مفسرین وایې چي اول د بندګانو سنجاریب ومن اهل نینویٰ والیه ذهب سعید بن جبیر رح، او قتاده رح وایې چي مراد جالوت وجنوده ذي الذي قتله داؤد علیه السلام او ابن اسحاق وایې چي مراد بخت نصر البابلي دی بغوي رحمه الله وایې "وهو الاظهر.

أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ

چي درکونکی به وي د جنګ او قوة سخت

سوال: مسلط پر بني اسرائیلو هر څوک چي ؤ هغه خو کافر ؤ، نو اضافت

خداى ﷻ وځان ته څه رنګه وکى "حيث قال عباداً لنا؟

ځواب: دا اضافت او نسبت د پاره د تشريف د مضاف نه دى بلکه دا نسبت په اعتبار د دې دي چي دغه عباد مظهر ده اسم آلهي اى "المنتقم والمذل دى.

پوه سه: چي بخت نصر د مجوس څخه د بابل ؤ او بخت معنا ابن او نصر د يو بت نوم دى چي دا هلک د هغه بت سره چا ايښى ؤ يعني ارموني ؤ پلار يې نه وو معلوم، نو ځکه يې د نصر بت زوى وباله.

فَجَاسُوا خِلَٰلَ الدِّيَارِ ۚ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا ۝٥

نو دوى يعني هغه دښمنان ستاسي به يرغل راوړي ګرځي به ستاسي د کورو په مابين کي (يعني ستاسي طلب به کوي چي قتل مو کړي) او دا وعده د عقاب ستاسي يوه وعده د جانبه څخه د خداى ﷻ ده چي خامخا به کېږي.

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ

وروسته رد کړه موږ تاسي ته يا بني اسرائيل غلبه پر هغو کسانو چي تاسي يې خلال الديار کي قتل کولاست، بيضاوي رحمه الله وايې چي دا کرة او غلبه د بني اسرائيلو په دې ډول منځ ته راغله چي د بهمن د اسفند يار زوى چي سلطنت د نيکه کشتاسف بن لهزاسف په لاس ورغلى په زړه کي شفقت پر بني اسرائيلو پيدا سو، نو بهمن د بني اسرائيلو ټول بنديان رها کړه او دانيال يې پر دوى حاکم کړى، او هغه کسان چي په بيت المقدس کي موجود وه "من اتباع بخت نصر پر هغو په قتال غالب سوه او بعض مفسران وايي چي داؤد عليه السلام پر جالوت چي د اتباعو د بخت نصر ملک وو مسلط کړى او جالوت يې قتل کړى.

وَأَمْدَدْنَاكُم بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ۝٦

او مدد مرسته موږ وکړه د تاسي سره په مالو يعني اغنيا وګرځېدلاست او په زامنو سره (بنات خداى ﷻ نه کړى ذکر د دې سببه چي مخ ته د دښمن بنين دريږي لا البنات) او موږ تاسي وګرځولاست ډېر نفر درلودونکي.

پوه سه: چي نفير جمع د نفر ده لکه عبيد جمع د عبد ده.

فائده: نفر په اصطلاح کي هغه قوم ته وايې چي سره جمع سي د پاره د تګ و دښمن ته والمعنی ههنا چي تاسي موږ ډېر کړاست چي د دښمن د مقابلې توان او طاقت مو درکړې.

إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ ۖ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا ۚ

که تاسي ښه کار وکړی يعني طاعت د خدای ﷻ او ځانونه منع کړئ د معاصيو څخه دا هغه کار د ځانو د نفعې لپاره به وکړئ (ولي ثواب يې تاسو ته درکول کېږي او خدای ﷻ ستاسي د طاعت څخه غني دی کريمه" والله الغني وانتم الفقرآ) او که تاسي بد کارونه وکړئ لکه "فساد فی ارض الله" نو ضرر يې وتاسي ته راجع دی "فی الدنيا والآخرة"

پوښتنه: د ضرر د رسېدو لپاره خو عليها يعني صلة د ضرر علی دی نو د څه حکمت الهي لپاره کلمه د لام ذکر سول؟

ځواب: لپاره د مناسبت ده "لانفسکم"

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ

چي راسي وخت د عقوبت آخيره

پوه سه: چي کلمه د لام متعلق په محذوف پوري دی ولم يذکره لدلالة ماسبق عليه ای "بعثناهم"

ترجمه: چي در بد کړي موخان ستاسي يعني چي اثار د غم به ستاسي په مخانو کي معلومېږي.

درويش وايي: چي دا علامه د شدت د مسائة او غم ده.

وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا ۝٧

معطوف دی پر "ليسوءا" باندي والمعنی او چي دوی يعني ستاسي دښمنان داخل سي ومسجد ته بيت المقدس واطرافه په داسي شان او شوکت لکه چي اول وار داخل سوې وه، او چي هلاک کړي هغه ځايونه چي بني اسرائيلو غلبه پر کړې وه.

درويش وايي: چي د دې ايتو په واقعاتو کي لوی اختلاف دی، نو زه به د

دوو معتبرو تفسیرو قولونه رانقل کړم، نوره فیصله دي په خپله علمأ وکړي یو تفسیر حسیني چي تصنیف د حسین الکاشفي رحمه الله دی چي په هرات کي یې مزار دی او دا تفسیر ډېر قدیم دی تر مظهري رح او روح البیان او روح المعاني وغیرهما مقدم دی لکن په فارسي لغت دی چونکه د اکثرو د پښتو ملا یانو او طالبانو د فارسي ژبي سره علاقه نسته، نو ځکه دا دا تفسیر عزیز ځوک نه هدیه کوي، او بل تفسیر بغوي دی چي د محمد بن اسحاق رح چي د مغازي ؤ او د سیرت نبوي ﷺ کامل تاریخ دان دی او لوی پوهان دی" والتوفیق من الله عزوجل دا قصه را نقل کړم.

درویش وایي: چي چونکه بیان د دفعه اول او د دفعه ثاني په مختصر ډول حسین کاشفي رح راوړی دی او په بعض ځایو کي د ده بیان د بیان سره د ابن اسحاق موافقت لري اول به د تفسیر حسیني د ده فصیح خوږه ژبه فارسي بې رانقل کړم ولي چي اکثر پښتانه په فارسي ژبه پوهېږي ولي چي فارسي د ایران ټوله وګړي په پوهېږي ولي فارسي یې ابائي ژبه ده او دغه رنګه په افغانستان کي شمالي برخه په ښه ډول په پوهېږي پاته وګړي د جنوبي افغانستان ماسوی د پښتو ځخه په فارسي ژبه ښه پوهېږي پښتانه په خپله ملامت دي ولي فارسي نه زده کوي چي پنج کتاب ګلستان او بوستان سعدي شیرازي او دیوان حافظ هم وایې او مثنوي تر یو ځایه پر یو عالم متبحر فارسي دان ووایې مکالمه په فارسي که یې نه سي زده اما په فارسي عبارات په کتابو د لغتو یا د فارسي تفاسیرو لکه تفسیر حسیني ډېر ښه پوهېدای سي او دغه کتابونه فارسي چي ما بیان کړه تر یوه کال په کم وخت کي ښه زده کولای سي علمأ وایې چي افصح د ژبو وروسته تر عربي فارسي ژبه ده، نو زما خو ټولو طالبانو پښتنو ته دا وصیت دی چي مذکوره فارسي کتابونه پر یو فارسي دان متبحر عالم ووایې تا چي ټولو فارسي تفسیرو ته لار سمه سي او د لغت کتابونه چي ترجمه د عربي الفاظو په فارسي کوي لار به یې هموار سي.

دا دی اوس د حسیني کاشفي د بلاغت ډک الفاظ واورئ (درین قصه اختلاف بسیار است وهر مفسري نقل که باو رسیده ایراد نموده، وقول اصح واشهر که در

مختار القصص والسير وغير آن از كتبي كه در اخبار انبيأ عليهم السلام نوشته چنانست
چون سلطنت بني اسرائيل در ولايت شام وبيت المقدس بصُدَيقه (بضم الصاد
وفتح الدال وسكون اليأ وفتح القاف وفي آخره هأ) رسيد از اولاد سلما" و او مرد
ضعيف الحال واعرج بوده ملوک اطراف طمع در ولايت ايليا بسته متوجه ان
شدند" اول سنجاريب ملک موصل بيامد ومتعاقب او سلما بادشاه ازربايجان رسيد
وهر دو تلاش قبضه بيت المقدس نمود بايكديگر محاربه اغاز نمودند، آتش قتال
ميان ايشان اشتعال پذيرفت ودرياي مبارزت از صرر مخاصمت بموج در آمد،
سپهداران سپه درهم فگندند، صداى مرگ درعالم فگندند، ز پيكان عالمي را
ژاله بگرفت، زخون روى زمين را لاله بگرفت، عاقبت سطوت آلهي ظهور نموده
هر دو لشكر از يک ديگر مهزم گشتند وغنيمت ايشان بدست بني اسرائيل افتاد،
ديگر باره بادشاه روم وملک صقاليه وسلطان اندلس هر يک بالشكر كرار جرار همه
تيغزن ونيزه گذار در بيت المقدس جمع شدند، وچون رتبه شركت سلطنت بر
نتابد ايشان نيز آغاز نزاع گردند، بلشكر ارايي وتبرد آزمايي قيام و اهتمام نمودند
در افتادند همچون شير غران، بگرز ونيزه وشمشير بران، بنو اسرائيل
دعايي، "اللهم اشغل الظالمين بالظاليمن واخرجنا من بينهم سالمين غانمين آغاز
كردند، ونكبت ونكباى غبار ادبار برديده آن خاكساران پاشيد، هزيمت را غنميت
دانست دلهاى شان بر فرار قرار گرفت از يكديگر گريزان شدند، اموال ايشان
بدست بني اسراييل افتاد چون غنائم پنج لشكر عظيم در حوزه تصرف اوردند"
بحكم كريمه، ان الانسان ليطغى اراه ستغنى، سر تجبر از گريبان عصيان بر
اورده ودست تغلب از استين طغيان بيرون كرده حكم تورات را بر طرف نهادند، هر
چند ارميا پيغمبر ايشان پنداد وگفت هر انچه در تورات مقرر شده آن كنيد واين
فساد مكنيد و در معرض سخت آلهي مبائيد نشنيدند، حق سبحانه تعالى بخت
نصر مجوسي كه كاتب سنجاريب بود وبعد از فوت او بحكم ووصيت سنجاريب
ملک باو رسيد بر ايشان يعني بر بني اسرائيل گماشت تا بيامد وبا ايشان حرب
كرده غالب آمد ومسجد بيت المقدس ويران ساخت تورات را بسوخت وهفتاد هزار

کسان بني اسرائيل غلام وبنده گرفت واين عقوبت اول بود، بعد ازان كورش همداني که زني از بني اسرائيل در نکاح او بوده ازين حال خبر يافت مال بسيار گرفت وسه هزار (٣٠٠٠) بنأ وسائر عمله باخود اورد وسي سال بعمارت بيت المقدس وولايت ايليا اشتغال نمود تا بحال اول در آمد، وديگر بار بني اسرائيل خوش وقت شدند واموال و اولاد ايشان رو بازديا نهادند، باز سوداى مخالفت از نهاد ايشان سر زد ويحيٰی معصوم بقتل رسانيدند وقصد قتل عيسٰی عليهما السلام كردند عقوبت دوم در رسيد وطرطوس رومي بر ايشان غلبه كرده ديگر بار مسجد بيت المقدس خراب ومنهدم نمودند" و اندوختهاى ايشان بغارت بردند كما قال الله تعالٰی "فاذاجأ آه" داؤ عبارت د تفسير حسيني.

درویش وايي: چي بغوي رحمه الله چي د محمد بن اسحاق څخه نقل کړی دی د دې دوو قصو هغه ډېر طويل بيان او په عربي ژبه دی زه به کوشش وکړم چي هغه عبارت چي ترجمه يې فی الجمله اسانه وي هغه به عربي عبارت ذکر کوم او که يې ترجمه گرانه وه د هغه عبارت به پښتو ترجمه کوم.

قال البغوي قال محمد بن اسحاق كانت بنو اسرائيل فيهم الاحداث والذنوب (نوي کارونه او گنهونه) وكان الله في ذالک متجاوزا عنهم محسنا اليهم (او خدای وو چي د دغو بد کار دوی ته عفو کوله او احسان يې ورسره کاوه) وكان اول ما نزل بهم بسبب ذنوبهم ان ملكا منهم كان يدعٰی صديقه (يو باچا د دوی چي په نامه د صديقه بلل کېدی په ضمه د صاد او فتح د دال او قاف) وكان الله تعالٰی اذا ملک الملک عليهم بعث معه نبيا يسدده ويرشده (او عادت د خدای جل جلاله دا وو چي يو نوی بادشاه د دوی مقرر سو د هغه سره به يې نبي هم را استاوه چي هغه نبي وبادشاه لارښونه وکړي او پر سمه لار يې روان کړي) لا ينزل عليهم الكتب انما يؤمران باتباع التورات والاحكام التي فيها (پر هغو نبيانو کتابونه نه نازلېده بلکه مکلف په اتباع د توراة او د احکامو د تورات) فلما ملک ذالک الملک (يعني صُديقه) بعث الله معه شعينا ابن امضيا وذالک قبل مبعث زكريا ويحيٰی وعيسٰی عليهم السلام (د صديقه په وخت کي خدای په نبوة را واستاوه

شيعا) وشعيا هو الذي بشر بعيسی ومحمد علیهما السلام (او شعيا هغه ځوک چي زيری د نبوة د عيسیٰ او محمد علیهما السلام يې بني اسرائيلو ته وکړی) فملک ذالک الملک بني اسرائيل وبيت المقدس زمانًا فلما طال علی بني اسرائيل الزمان والعيش" نو يې اثر د هغه آيت"ان الانسان ليطغیٰ ان رآه استغنیٰ" بيرته دوی نافرماني د ثروات او رنګارنګ ګنهونه يې او د شيعا بن امضيا علیه السلام وخبرو او وعظ ته يې اهميت نه ورکاوه، نو دخدای جل جلاله د عذاب وخت ورسيدی، نو سنجاريب چي بادشاه د بابل ؤ چي شپږ لکه سپاه ورسره راهي سو او د بيت المقدس په شاوخوا واړول او صديقه په دغه وخت کي مريض سو پر پنډۍ يې يو دانه پيدا سوې وه، نو شعيا علیه السلام ورغلی صديقه ته وويل " يا ملک بني اسرائيل ان سنجاريب ملک بابل قد نزل بک هو وجنوده بستمائة الف راية (بيرغ) او بني اسرائيل ډېر وبيريده او سره متفرق سوه، نو پر صديقه دا خبره ډېره درنه سوه، نو صديقه وشعيا علیه السلام ته وويل يا نبي الله تاته وحي نه دي راغلي د جانب څخه د خدای جل جلاله چي ماته خبر راکړې چي زموږ او د سنجاريب او د لښکر د ده تر مابين به خدای جل شانه څه فيصله وکړي شعيا علیه السلام ورته وويل چي وحي ماته نه دي راغلي لږ وخت وروسته شعيا علیه السلام ته خدای پاک وحي راستولې چي ورسه ملک ته د بني اسرائيلو ووايه چي وصيت وکړه او پر خپل ځای يو بل ځوک ستا د اهل بيت څخه خليفه وګرځوه، نو شعيا ملک بني اسرائيل صديقه ته ورغلی او د وحي مضمون يې ورته بيان کړی چي ته مرې خليفه وټاکه دا خبر چي صديقه د شعيا څخه واوريدی نور يې غم زيات سواو مخ پر قبله سو دوه رکعته نفل يې وکړه او په زاريو او بغارو سو و خدای ته په مخلص زړه او داسي يې وويل " اللهم رب الارباب واله الآلهة (ای مالک د خدايانو باطله ؤ چي مراد ځندي بتان دي) يا قدوس المتقدس يا رحمٰن يا رحيم يا رؤف الذي لا تأخذه سنة ولا نوم اذکرني بعملي وحسن قضائي علی بني اسرائيل وذالک کله منک وانت اعلم به مني سري وعلانيتي لک وکان صديقه رجلا صالحا فاستجاب الرحمان دعائه.

پوه سه: چي صديقه چي حسن ثنا د خدای جل جلاله وويل "اذکرني آه" د ذکر څخه

مراد يې كومك دى پر سنجاريب او لښكر د ده او دا چي وويل "بعملي وحسن قضائي على بني اسرائيل" په دې كي مقصد دا دى چي حسن القضأ چي د عملي عطف تفسير دى د خداى ﷻ ته شفيع گرځول "لان من حسن عمله مع عباد الله يحسن الله اليه" او په دې قول كي وذالك كله "منك" يعني بتوفيقك اياى دفع د انانيت وځان ته وكړه، نو د دې سببه چي صديقه غرض دعأ وه د كومك پر سنجاريب وعسكره په جواب كي دا عبارت وويل سو فاستجاب الرحمٰن دعائه "فافهم" وروسته خداى ﷻ وحي وكړې و شعيا عليه السلام ته چي خبر وركړه صديقه ته چي د ده خواست خداى ﷻ قبول كړى او رحم يې پر وكړى او ورته ووايه چي خداى ﷻ عمر د ده (١٥) كاله نور اوږد كړى، او د سنجاريب څخه مې دى خلاص كړى، نو شعيا عليه السلام ورته راغلى او د رب ﷻ پيغام يې صديقه ته ورساوه نو د دې پيغام آلهي په رسولو سره د صديقه څخه بېره د زړه څخه ووتل او پر سجده وخداى ته پرېوتى او داسي يې وويل "يا الٰهي والٰهي ابائي لک سجدت وكرمت وعزمت انت الذي تعطي الملک من تشأ وتنزع الملک ممن تشأ وتعز من تشأ وتذل من تشأ عالم الغيب والشهادة انت الاول والآخر والظاهر والباطن انت ترحم وتستجيب دعوة المضطرين انت الله الذي اجبت دعوتي ورحمت تضرعي فلما رفع راسه" چي سر يې د سجدې څخه را پورته كړى شعيا ته خداى ﷻ وحي وكړې چي ملک صديقه ته ووايه چي يومريي د مريانو څخه خپل ته ووايه چي د انځر اوبه دي راوړي ماښام دي په تپ يا دانه پوري وموږي نو چي سحار كيږي جوړ به وي د هم داغسي وكړه او خداى شافي الامراض هم شفأ وركړه.

درويش وايي: چي د هغه نورو الفاظو عربيه وو ترجمې ته ضرورت نسته "لمن له ادنٰى المام بلسان العرب" وروسته ملک صديقه وشعيا عليه السلام ته وويل چي ته د خداى جلت قدرته سوال وكړه چي زموږ او د سنجاريب به څه سر گذشت وي په آينده كي يعني جنگ به سره كوو كه څه رنگه؟ خداى جل سلطانه وشعيا ته وحي وكړې چي ملک صديقه ته ووايه چي ستاسي د دښمن چاره زه كوم او تاسي د دې لوى دښمنه څخه خلاصه وم او دا دښمن ستاسي ژر دى چي صباح ته به

هلاک سي او ټوله لښکر د ده به هلاک سي يو سنجاريب او پنځه کسه کاتبان د ده به ژوندي پاته سي چي صباح ورځ سوه يو سړي په زوره نعرې وهلې د ښار په دروازه کي "يا ملک بني اسرائيل ان الله قد کفاک عذرک فاخرج" د سنجاريب لوی فوج ټوله مړه پراته دي، نو ملک بني اسرائيل صديقه چي راووتی په سنجاريب پسي په مړو کي وکتل نه يې کی پيدا، نو ملک خلګ واستول په طلب کي د سنجاريب هغه خلګو سنجاريب او د ده (۵) کسه کاتبان په يوه غار کي د غره چي يو يې د کاتبانو بخت نصر ؤ، ټوله يې په يوه تناو سره تړلي ملک صديقه ته راوستل.

پوښتنه: په سر کي د قصې داسي وويل سول چي د سنجاريب شپږ لکه فوج ؤ نو دا چي ټوله په يوه وار مړه او صرف شپږ (٦) کسه ده مرګه څخه وساتل سوله، نو دا دونه مړي يې څه په وکړه ملک د بني اسرائيلو؟

ځواب: بعض مفسرين وايې چي ملک بني اسرائيل لوی لوی کندي ورته وکښلې او هغو کندو ته يې دا دست کړي جمعه واچول.

درويش وايي: چي دا جواب د هغه قصې سره ده بدر سمون خوري يعني په بدر کي چي اويا کسه په شمول د فرعون الامة ابو جهل مردار سول عليه الصلوة والسلام حکم وکړی چي دا ټوله مړي دي په سو ځاکي چي په بدر کي وو يعني د اوبو ځا نه وو وغورځوي او خاوري دي پر واچوي چي دا قصه په بخاري او مسلم او نورو کتابو د احاديث مبارکه وو کي بلتفصيل ذکر سوې ده، راسئ بېرته قصې ته د ملک بني اسرائلو ستون سو راوي وايې چي صديقه ملک بني اسرائل چي دا شپږ (٦) کسه په يوه تناو تړلي ولېدل پر سجده پرېوتی "من حين طلعت الشمس الى اول وقت العصر شکرا لله جل سلطانه" د سجدې څخه چي سر را پورته کړی سنجاريب ته يې وويل "کيف ترى فعل ربنا بکم" ايا تاسي يې نه کړاست بحوله وقدرته " ونحن وانتم غافلون" يعني نه موږ قبلا خبر ؤ او نه تاسي چي قادر متعال به تاسي په يوه شپه د مرګ وکندي ته سپاري، سنجاريب ورته وويل چي موږ ته راغلی ؤ خبر د رب ستا او کومک د خدای ستاسي د تاسي سره

او رحم د خدای چي پر تاسي يې کوي د مخه تر دې چي زه راوتلم لپاره د جنګ ستاسي "فلم اطع مرشداً" ما د لاربنود په خوله ونه کړه.

درويش وايي: چي سنجاريب قصد وکړی د جنګ د نبي اسرائيلو او يرغل پر بيت المقدس د ده کهانو دي منع کړی چي دا قصد پرېږده هزيمت دي په برخه کېږي د دهغو خبره ونه منل.

سوال: کاهنان چي کافران وه دا غيب کار ودوی ته څه رنګه معلوم ؤ؟

ځواب: په هغو زمانو کي استراق السمع و القانه الى الکهان جاري وه په زمانه کس د عيسٰی عليه السلام لږ بند يز پر ولګېدی د خدای جل جلاله وروسته تر بعث د عليه السلام پوره بنديز پر ولګېدی "کما جأ في الاحاديث الصحيحة" سنجاريب ورته زياته کړه چي زه په دې بد بختي کي نه يم اچولی مګر خپل قلة عقل "ولو سمعت" که ما قول د مرشد قبول کړی وای او يا مي لږ عقل درلودای ستاسي د غزأ نيت به مي نه وای کړی، نو صديقه ورته وويل چي ته او ستا پنځه کسه کاتبان خدای جل جلاله د دې لپاره ژوندي نه ياست پرې ايښي چي تاسي پر خدای قدر درلودی بلکه د دې لپاره يې ژوندي پرېښولاست "لتزداد الشقوة في الدنيا وعذابا في الاخرة" او د دې لپاره چي تاسي به خبر کړي په قدرت د خدای او په "مارئتم" سره "من ورائکم بفضل ربنا بکم" نو تاسي به وبېره وي خپل وګړي د اينده ورته قصد کولو څخه او که دا حکمت نه وای ما به تاسي وژلي وای صديقه ورته وويل چي ستا او د "من معک" وينه تويول اهون دی على الله "من دم قراد" (يعني منګوړ) وروسته ملک بني اسرائيل امر صادر کړی و خپلو اميرانو ته چي د دې (٦) کسانو په غاړو کي دست جمعي رسۍ وراچوئ (۷۰) اويا ورځي د بيت المقدس او د ايليا په بازار او کڅو کي ګرځوي دوې اربشنې ډوډۍ في نفر ورکوي، نو سنجاريب و ملک بني اسرائيل ته وويل "القتل خير لنا مما تفعل بنا" يعني چي رسۍ په غاړه مو په بازارو کي ګرځوي، يعني مرګ خو يو ګړی وي او دا چي ته يې د موږ سره کوې هره ورځ مرګ دی، نو صديقه دوی وبندي خاني ته د قتل واستول، يعني هوري يې مړه کي، نو خدای پاک وحي وکړې وشعيا

النبي ﷺ ته چي صديقه ته ووايې چي سنجاريب او ملگري د ده مه قتل کوه، تا چي دوی ژوندي ورسي خپل وطن بابل ته او او نور خلگ وبېروي د هغه کاره څخه چي ده وکړی، يعني يرغل پر بيت المقدس او بني اسرائيلو باندي او ښه عزت او اکرام يې وکړه او دوی تر خپل وطن پوري ورسوه، شعيا عليه السلام چي امر الهي صديقه ته ورساوه صديقه هم هغسي وکړه خير خو سنجاريب او نور (۵) کسه کاتبان بابل ته ورسېده هوري خلگ پر راجمع سوه حالات يې ځندي وپوښتل سنجاريب ټوله ما جرى هغو ته بيان کړه، نو کاهنانو د ده وده ته وويل يا ملک بابل موږ تاته قصي او خبرونه د رب د بني اسرائيل او حال د نبي د دوی نه وو بيان کړی يعني د مخه تر خروج ستا د بابل څخه په قصد د جنگ د بني اسرائيل چي نبي د دوی يعني شعيا د دوی ژوندی ورسره دی تا زموږ خبره ونه منل او دوی سنجاريب ته وويل چي دا سي يو امت دی چي د خدای ملگري دي او د وحي دروازه ورته خلاصه ده، يعني د نبي په وجود سره، نو هيڅ څوک توان او طاقت د جنگ د دوی نه لري.

تفريع: ورتله د سنجاريب د پاره د جنگ بني اسرائيل ته ضرف او صرف يو بېرول د دوی وه "ثم كفا هم الله من قتاله اظهار لقدرته الباهرة" خير سنجاريب (۷) کاله ژوندی ؤ چي مړ کېدی د زوی زوی بخت نصر يې قائم مقامه ملک د اهل بابل وټاکی او سنجاريب مړ سو.

درويش وايي: چي په قصه کي د محمد بن اسحاق خو بخت لمسی د لمسي د سنجاريب ذکر سوی دی لکن نور اهل تاريخ وايې کما مر سابقا چي بخت نصر ارمونی ؤ چي اصل يې بوخت چي په ده زوی دی او نصر د بت نوم دی چي دا هلک وهغه بت ته زانيه مور ايښی ؤ، نو معنی يې دا ده چي زوی د نصر هغه وايې چي بخت نصر معتمد کاتب ؤ د سنجاريب نو ځکه قائم مقام خپل يې وټاکی ، والله اعلم بالصواب، (۱۷) کاله د پادشاهی د بخت نصر پوره سوه او ملک محترم د بني اسرائيلو صديقه داعي الاجل ته لبيک ووايه وفات سو " انا لله وانا اليه راجعون" او په بني اسرائيلو کي پر مملک جنگ او جدل پيدا سو او يو د

بله سره وژل او شيعا علیه‌السلام ژوندی وو هر څه نصيحت چي به يې دوی ته وکړې دوی هغه نه مانه، نو شيعا علیه‌السلام يو جامع بليغ نصيحت وکړې بني اسرائيلو ته شعيا علیه‌السلام چي د نصيحت څخه فارغه سو دوی حمله پر کول چي مړ يې کړي شيعا علیه‌السلام ځندي وتښتېدی په لار کي يوه درخته وه هغه پر مابين سره دوه ځايه سوه او شعيا په ننوتی شيطان يې يو ټوكر د كالو د شعيا پرې كړی، نو بني اسرائيل چي د ده د قتل لپاره پسي روان وه شعيا ځندي ورک سو شيطان د سړي په بڼه دوی ته وويل چي شعيا په دغه درخته ننوتی دا يې د كالو نښانه ده نو بني اسرائيلو اره راوړه درخته يې پر مابين ورېبل او شعيا علیه‌السلام هم ورسره پر ميانځ دوه ځايه شو، انا لله وانا اليه راجعون.

وروسته خدای جل جلاله يو سړی د دوی د قوم څخه چي نوم يې ناشية بن ناموس خليفه او ملک وټاکی.

درويش وايي: چي معنی د ټاكلو د خدای دا ده چي د د دوی په زړو كي اتفاق پر دغه خليفه او ملک ورواچاوه، نو هغه خليفه سو او خدای جل جلاله ارميا بن حليقا د سبط څخه د هارون بن عمران اخي موسیٰ علیهما السلام نبي وټاكی تا چي ملک ناشية ته لار ورښيي او په وحي سره يې پر لار برابره وي.

درويش وايي: چي مظهري رح د ابن اسحاق څخه دا روايت چي ارميا د خضر اصلي نوم دی آه دا عجبه خبره ده كه ابن اسحاق ته نسبت د مظهري صحيح او كه نه دا خبره ده نصه څخه د قرآن مخالفه ده،ولي چي خضر خو هغه سړی دی چي موسیٰ علیه‌السلام يې طالب د ملاقات سواو ځو زمانه ورسره ؤ بيا ځندي جلا سو "كما نطق به القرآن" او دا موجوده واقعات خو وروسته د موسیٰ علیه‌السلام تر وفات پېښي سوي دي، نو داسي خبري راوړه په تفسير كي ناوړه او نازيبا دي قتدبر.

راويان وايې چي بيا نوي نوي كارونه په بني اسرائيلو كي رونما سوه او دمعاصي پر اوښانو سپاره او محارم د خدای يې تر پښو لاندي كړه، نو ارميا علیه‌السلام ته خدای پاک وحي وكړې چي ورسه قوم ته دي يعني بني اسرائيلو ته نو دوی ته بيان كه ما امرک به او زما سابق نعمتونه ورته بيان كړه او دوی ته خپل معاصي او نوي كارونه

ور وښيـه ارميـا عليه السلام وويـل "رب اني ضـعيف ان لـم تقويني (كـه تـه قـوت نـکړي را) عاجز ان لـم تبلغني (عاجزيم كه ته ښونه راتـه ونـه کړې) مخذول ان لـم تنصرني (زه د خلگو د مقابلې څخه ښوېدلی يم كه كومک راسره ونه کړې)

خدای پاک ورته وویل چې ته نه یې خبر چې كارونه زما د مشية او ارادې څخه پيدا کېږي او زړونه او ژبې زما پـه قدرت كي دي " اقلبها كيف شئت اني معک لـم يصل اليک شيئ معی (زه ستا سره يم يعني بالعون والنصرة نـه رسېږي يعني من الضرر چي زه معاون يم، نو ارميا عليه السلام په مابين کي د قوم ودرېدی او حيران ؤ چي زه څه ووايم، نو خدای جل جلاله الهام ورته وکړی في الحال خطبة بليغه" چي اِرميا عليه السلام بيان کړی قـوم تـه ثـوابونـه د طاعـت د خـدای جل جلاله او عذابونـه د معصيت د خـدای پـه اخر د خطبې كي ارميا د طرف څخه د خدای جل جلاله وويـل يعني خـدای جل جلاله :اني حلفت بعزتي (ما قسم اخستی دی په جپل عزت سره) لا قيضن لهم فتنة (زه به قضی کوم دوی لره يعني بني اسرائيلو لره په يوه فتنه سره) يتحير فيهـا الحليم (چي حيران به گرځي په هغه فتنه كي برد بار عاقل سړی) ولا سلطن عليهم جبار اقاسيا (هر آينه زه به مسلطوم پر دوی يو لوی ظالم چي سخت زړه بـه وي) البسـه الهيبة وانزع من قلبه الرحمة (چي په هغه كالي د هيبت واغوندم پر بني اسرائيلو او زه بـه باسم د زړه څخه د هغه رحمت او زړه سوی پر دوی) يتبعه عسكر مثل سواد الليـل المظلم (او د هغـه سره ورسره لښكر لكـه تاريكـه د تـاريكي شپې يعني لكـه تاريكـه ده شپې تاريكي چي سپوږمی نه وي پکښې ټوله خلگ پـه لفيټ كي نسي دغـه رنگـه بـه د هغه فوج ټوله بني اسرائيل په احاطه كي نسي) ثـم اوحی الی ارميـا اني مهلک بني اسرائيل باهل بابل تسلط عليهم بخت نصر البابلي (هغـه ؤ چي بخت نصر پـه شپږ لكه عسكرو پر دوی حمله وکړه وبيت المقدس تـه داخل سو او شام يې هم تر پښو لاندي کړی او د بني اسرائيلو قتل عام يې شروع کړی حتی قريب الفنا يې کړه او بيت المقدس يې لوټي لوټي کړی او خپـل لښکر تـه يې امر وکړی چي هر يو دي خپـل د سفر بخل ځولی د خارو ډكه کړي پـه بيت المقدس کي دې وغورځوي او تورات يې په اور وسو ، او بيا يې امر وکړی چي په بيت المقدس كي هر څه وگړي د

بني اسرائيلو چي وي تر لو یه تر کشني تر نر او ښځي تولە دي راجمع کړه سي.
عسکر د بخت نصر هم د ده د امر سره موافق هغسي وکړه او بخت نصر اویا زره نا بالغه هلکان د بني اسرائیلو جلا کړه نو چي غنیمتونه د لښکر د ده جمع سول او ده اراده د تقسیم وکړه هغه بادشاهان چي د بخت نصر سره ملګري وه هغو ورته وویل "ایها الملک الغنائم کلها لک واقسم بیننا الغلمان" نو بخت نصر هم هغه اویا زره غلمان پر دغو بادشاهانو چي د ده سره په جنګ ملګري وه یې وېشل هر سړي ته څلور هلکان ورسېده، او بخت نصر بني اسرائیل باقي درې حصې کړه یوه حصه شام ته واستول، او یوه حصه او مریان یې د ځان سره بوتله چي په هغو کي ناشیة بن اموص ملک بني اسرائیل هم ؤ او یوه حصه یې قتل کړه نو باره بابل ته ستانه سو راوي وایې چي دا واقعه اولی وه "التي انزل علی بني اسرائیل بسبب ظلمهم وعصیانهم کما قال الله عز وجل.
فاذا جأ وعدوا اولٰهما بعثنا علیهم عبادا لنا اولي بأس شدید" یعني بخت نصر ومن معه من العساکر والملوک" او بخت نصر خپل بادشاهي پر مخ بېول، راوي وایي چي اهل بابل وبخت نصر ته شکایت وکړی چي ښائسته هلکان د بني اسرائیلو چي زموږ په غوښتنه تا موږ ته راکړه کما مر هغه چي زموږ کورو ته راغلي دي زموږ ښځو مخ واړاوه او د دې اسرائیلیانو سره عشق بازي کوي دا هلکان یا زموږ ښځه وباسه او یا یې قتل کړه بخت نصر ورته وویل چي تاسي پوهېږې او دوی که یې شړي که یې قتل کوي، خلګو هغه اسرائیلیان له کورو ښځه لاس تړلي راویستل د قتل وځای ته، هغو و خدای ﷻ ته بغاري کړې، چي موږ د بل یعني زموږ د پلرو د ګنهو په سبب قتل کېږو، بشاري هاتفي ږغ ورته راغلی چي زه بیرته تاسي ژوندي کوم، خو خیر اهل بابل هغه اسرائیلیان چي ددوی په کورو کي وه هر څو زره چي وه قتل یې کړه مګر نه هغه اسرائیلیان چي بخت نصر د خپل دیار په کورو کي پرې ایښي وه چي دانیال، حنانیا، عزرایا او عیتائیل وه، راوي وایي چي څه وخت چي د بخت نصر وخت د هلاک خدای پاک رانژدې کړی، نو یوه ورځ ددغو مذکوره اسرائیلیانو ښځه یې پوښتنه وکړه چي

دغه د بیت المقدس په نامه خونه چي ما خرابه کړه او دغه کسان چي ما هوري په قتل ورسول، تاسي ددې بیت او ددې خلګو حال ماته بیان کړي؟

هغو ورته وویل چي دا بیت الله وه او مقتولین د خدای ﷻ دوستان او اهل الله وه له اولادو څخه د انبیا کرامو علیهم السلام وه، لکن چي دوی او قوم زموږ ظلم شروع کړی او د انبیا لار یې پرېښول او د تورات احکام یې پست پشت وغورځول، نو ددوی د ګنهو په سبب خدای ﷻ ته پر مسلط کړې او چي ودي کړه هغه دي وکړه یعني "القتل والغارة والسبي" او ددوی خدای ﷻ ودوی ته عزت او کرامت ورکړی ؤ چي هغه خدای مالک د اسمانو او مځکي دی، نو یې خپل نعمت چي صحت او عافیت او کثرة الاموال والبنین وه ځندي واخستل یعني ته یې پر مسلط کړې، د بخت نصر جاهل دا خیال سو چي په اسمانو کي یو بادشاه سته چي دا کارونه کوي، نو بخت نصر دده په لاس کي ناموړو کسانو ته وویل چي زما خو د مځکي سلطنت په لاس راغلی تاسي دا راته ووایاست چي زه به څرنګه اسمان ته وخېژم چي د اسمان د سلطان سره جنګ وکړم او په قتل یې ورسوم؟ هغو ورته وویل چي د اسمان ختل د چا له وسه نه ده پوره او خصوصاً د رب السموات سره جنګ کول د امکان له دائرې څخه وتلی کار دی، بخت نصر ورته وویل چي یا به ماته دغه لار راښیاست یا مو زه وژنم، نو هغو ټولو کسانو خدای ﷻ ته بخاري کړې او تضرع یې وکړه "فبعث الله بقدرته بعوضة" یوه غوماشه چي د بخت نصر په پزه ننوتل او د سر و مغزو ته دده یې ځان ورساوه، کرار کرار یې دده په مغزو خپل نېښ جګاوه بخت نصر نه خوب کولای سوای او نه ارام، او سر یې له دېواله دېواله واهه سر یې دوه ځایه سو خلګو چي وکتل هغه غوماشه یې په مغزو اخته وه "لیری الله قدرته ویحی الله من بقی من بني اسرائیل فردهم الله الی الشام، خلګ وایي درویش یې ذمه وار نه دی چي هغه دمخه چي وژل سوي وه هغه کسان هم خدای ﷻ ور ژوندي کړه.

پوه سه: چي امام حافظ محدث مظهري رحمه الله وایي چي هغه دمخه چي باقیمانده وروسته تر هلاک د بخت نصر وشام ته داخل سوه هیڅ د خدای ﷻ د

احکامو څخه نه وه ورته معلوم، او تورات د بخت نصر په حمله کي سوځل سوی ؤ او عزیر علیه السلام بخت نصر د مریانو په توګه بابل ته بېولی ؤ، نو هغه هم شام ته راغلی او پر حالت زار به یې د سبایاوو شپه او ورځ ژړل او له خلګو څخه به جلا ناست ؤ، یوه ورځ یو سړی راغلی عزیر علیه السلام ته یې وویل "ما یبکیک یاعزیر؟" ده ورته وویل چي پر کتاب الله تورات باندي ژاړم چي زموږ په منځ کي اوس نسته او زموږ ددنیا او د آخرت اصلاح په تورات پوري مربوط وه، هغه سړي ورته وویل چي ستا خوښه ده چي تورات ستا په سینې او زړه کي قرار ونیسي ده ورته وویل نعم، هغه سړي ورته وویل چي ته ولاړ سه روژه ونیسه او غسل وکړه او پاک کالي واغونده بله ورځ دغه ځای ته راسه، عزیر علیه السلام ولاړی هغه سي یې وکړه بله ورځ چي هغه ځای ته راغلی هغه سړی هم راغلی یو لوښی ورسره وو، او په هغه لوښي کي اوبه وې چي دا سړی په حقیقت کي ملکه وه، هغه اوبه چي یې په عزیر علیه السلام وڅیښلې په قدرت د خدای عزوجل تورات مکمل دده په سینه کي ضبط سو، نو عزیر علیه السلام بني اسرائیلو ته راغلی او تورات "عن ظهر قلب" یې دوئ ته ووایه،نو بني اسرائیلو زیات محبت دده سره کاوه، او احکام د تورات بې ځندي زده کول، څو عمر وروسته عزیر علیه السلام وفات سو، انتهی قول المظهري په پښتو ژباړه.

درویش وایي: چي مظهري رح دا قصه په نهایت اختصار سره د عزیر علیه السلام د حال بیان کړې ده، ده هغه آیتونه پرې اېښي دي چي د عزیر علیه السلام په شان کي نازل سوي دي، چي دی چي بیت المقدس ته راغلی پر خره سپور وو، او د ابو مشکولا ورسره وه، او یوه بغل ځولۍ هم ورسره وه، او تخریب شده حال د بیت المقدس او لوټي لوټي یې ولیدل داسي وویل "انی یحي هذه الله بعد موتها" څه رنګه به خدای آباده کړي دا قریه پس له موت یعني له خراب څخه او دا خبره دده له جهته څخه د شک په قدرت کي د خدای جل جلاله نه وه، بلکه د تعجب عادي د لاري او ده خر په یو ځای کي وتاړه او د خرابي قریه درختومېوه لکه اینځر انګور پاخه وه، نو څه اینځر یې وخوړل او څو دانې د اینځر یې په ټوکرۍ یا بغل ځولۍ کي واچول او څه انګور یې وخوړل او نور یې اوبه کړه په مشکولا کې واچول او دی د آرام

لپاره یو ځای بیده سو "قال الله فاماته مأة عام ثم بعثه" نو خدای ﷻ دی مړ کړی سل (١٠٠) کاله وروسته یې بیرته ژوندی کړی لپاره د اظهار دقدرت عظیم خپل جوابًا لقوله "انی یحی هذه الله بعد موتها" که څه هم هغه د عزیر د شک لپاره نه وه بلکه د تعجب د لاري خدای ﷻ به په اعجب تر هغه جواب ورکړی، نو دی د مرګ له اوږده خوبه سل کاله وروسته رابیدار سو، یعني خدای ژوندی کړی، قال الله "کم لبثت قال یو مًا او بعض یوم "خدای ورته وویل "کم" څو درنګ ولته کړی عزیر علیه السلام ورته وویل یوه ورځ یا بعض د ورځي قال الله " بل لبثت مائة عام" قال الله "فانظر الی طعامک" یعني اینځر "و شرابک" یعني و لنګ ورو لوسه لم یتسنه" چي هیڅ تغیر یې په دا سل کاله کي نه ؤ کړی تازه په تازه یراته وه. و دده د خره غوښي او پوستوکي تولـه خاوري سوي وه، صرف سپین هډوکي یې پراته وه، قال الله "وانظر الی حمارک (او خره ته دي وګوره) کیف ننشزها ثم نکسوها لحمًا (چي خره رنګه به یې موږ هډوکي سره یو ځای کړو، او بیا به په واغوندو غوښي قال الله تعالی "فلما تبین له ذالک قال اعلم ان الله علی کل شئ قدیر" عزیر علیه السلام ته چي دا عجائب د قدرت معلوم سوه وه یې ویل چي زما یقین سو چي خدای ﷻ پر هر شي قادر دی "ومنها احیأ هذه القریة بعد موتها".

درویش وایي: چي دا بیان د اختصار د مظهري رح دی په قصه کي د عزیر علیه السلام او دا قصه نوره هم پسي اوږده ده کما بین في موضع آخر.

درویش وایي: چي امام مظهري په خپل اوږد بیان کي یو خوب د بخت نصر هم راوړی دی چي هغه له عقل او نقل دواړو څخه بعید دی او سره ددې چي مظهري په صفحه (٤٠٥) کي ویلي دي "قال البغوي قال محمد بن اسحاق رح والله اعلم بحقیقة الحال.

درویش وایي: چي اوس بیرته د بني اسرائیلو د پاته قصې پر لور، څه وخت چي عزیر علیه السلام وفات سو بني اسرائیلو بیرته خپل احداث د دین او د تورات څخه خلاف پر کار واچول، خدای ﷻ خپل احسان له دوی څخه ونه سپماوه او رسول یې یو په بل پسي ورته راواستول، نو دوی د نبیانو د یوې ډلي تکذیب کاوه او بله

ډله يې وژل حتى چي په اخير كي زكريا، يحيى او عيسى عليهم السلام يې په نوبت سره راواستول او دا درې نبيان له آل ځخه د داؤد عليه السلام وه، بعض راويان وايي چي زكريا عليه السلام په خدايي مرگ مړ سو څوك وايي دوى قتل كړى، خير يحيى عليه السلام خو يقيناً دوى شهيد كړى او د عيسى عليه السلام د قتل بندوبست يې هم كړى ؤ خو هغه خداى جل جلاله اسمانو ته ځندي پورته كړى چي قصه يې اوږده ده، په دې مكافات كي خداى جل جلاله پر دوى بل باچا د بابل پر مسلط كړى چي نوم يې خردوش ؤ، نو دې باچا اهل بابل د ځانه سره راوستل او شام ته داخل سو او بني اسرائيل يې له پښو واچول مغلوب يې كړه او خردوش خپل يو غټ قومندان فوجي چي نوم يې يبورذاذان ؤ چي پر فيل به سپرېدى، هغه ته يې وويل چي ما قسم كړى دى كه ما پر بني اسرائيلو غلبه وكړه زه به دوى تر هغو پوري وژنم چيويني ددوى زما د لښكر په منځ كي بهېږي الا ان لاجد احداً اقتله، نو فوجي قومندان ته يې د بني اسرائيلو د قتل عام امر وركړى تر څو چي ويني يې د لښكر په منځ بهېږي، راوي وايي چي قومندان مذكور بيت المقدس ته ورغلى يو ځاى يې وليدى چي په هغه ځاى كي به بني اسرائيلو د خيرات حيوانات ذبح كول، نو په هغه ځاى كي قومندان مذكور وليدل چي له مځكي څخه د وينو چينه راوځي، نو قومندان ورته وويل چي يا بني اسرائيل ما شان هذا الدم؟ يعني دا څرنگهويني له مځكي راوځي؟ دوى وويل چي د خيرات د يوه حيوان وينه ده چي خداى جل جلاله زموږ څخه نه كړى قبول او دوى ورته زياته كړه چي موږ اته سوه (٨٠٠) كاله كېږي چي پر دغه ځاى حيواني خيراتونه كوو تر څو له خداى قبول كړه دغه يو يې نه دى قبول كړى، قومندان مذكور ورته وويل چي رشتيا مو نه دي راته ويلي، دوى ورته وويل كه اوله زمانه زموږ واى دا خيرات به هم راځخه قبول سوى واى لكن زموږ بادشاهي او نبوت او وحي قطع سوې "ولذالك لم يقبل منا" بيا قومندان ورته وويل چي رشتيا مو نه دي راته ويلي، دوى ورته وويل چي داغه رشتيا ده، نو قومندان مذكور اووه سوه اوويا (٧٧٠) كسه د دغه وينو پر ځاى قتل كړه وينه نه ودرېدل، قومندان مذكور بيا اووه سوه (٧٠٠) ځوانان ددوى راوستل او پر هغه ځاى يې قتل كړه وينه ونه

دربېدل اخير قومندان مذکور ورته وویل چي رشتیا راته ونه وایاست ترڅو او تر بڅو پوري دومره سړي والله که درپرېږدم چي اور پوه کوي "فلما رؤا الجهد ای عزم قومندان وشدة القتل" نو يې رشتيا ورته وويل، چي زموږ يو نبي ؤ چي موږ يې له ډېرو منهياتو څخه منع کولو او د خدای ﷻ د عذاب الدنيا والآخرة بيان يې راته کاوه موږ يې تصديق نه کاوه اخير مو قتل کړی، قومندان ورته وويل چي نوم يې څه ؤ؟ دوی ورته وويل چي نوم يې يحيى ؤ دده د قتل را ايسته چي موږ دی دلته پر دغه ځای قتل کړی وينه جاري ده، قومندان مذکور ورته وويل چي اوس مو رشتيا راته وويل، نو يبورذاذان پر سجده پرېوتی او بني اسرائيلو ته يې وويل چي دروازې د بيت المقدس وتړئ او د خردوش فوج وباسئ، نو دی او بني اسرائيل سره پاته سوه او ده وويل يا يحيى بن زکريا قد علم ربي وربک ما اصاب قومک من اجلک" يعني ستا د قتل له سببه، او داغه رنگه خدای خبر دی قه ماقتل منهم فاهدر باذن ربک، نو وينه ودروه په اجازه د خدای عزوجل دمخه تردې چي ستا له قوم څخه هيڅ څوک نه پاتېږي، نو وينه ودرېدل باذن الله تعالى او يبورذاذان قتل د بني اسرائيل متوقف کړی، او قومندان مذکور داسي وويل "آمنت بما آمنت به بنو اسرائيل وايقنت انه لارب غيره" او بني اسرائيلو ته يې وويل چي خردوش ماته امر راکړی دی چي بني اسرائيل تر هغو پوري وژنه چي ويني ددوی د عسکرو په منځ وبهېږي او زه نه سم کولای چي دده نافرماني وکړم ولي چي ما في الحال وژني، نو ده بني اسرائيل امر کړه چي يو خندق وکني او خپل ټوله مالونه که غوايي وي که آسان وي که پسون، بزې، خره او غاطري وي په دې خندق کي ذبح کړي او په گډه به خدای ﷻ ته عجز وکړو چي يو څه باران پر دغو وينو وه اوروي تاچي دغه ويني د خردوش تر عسکرو پوري ورسېږي، دوی هغسي وکړه او وينه د خردوش تر عسکرو پوري ورسېدله، ملک خردوش خپل قومندان ته امر ورکړی چي د بني اسرائيلو قتل بس کړه دده دا گمان ؤ چي دا ټولي سرې اوبه د بني اسرائيلو ويني دي، ثم انصرف خردوش الى بابل او بني اسرائيل تقريبًا و فنأ ته نژدې سوه، راوي وايي چي دويم او اخيري عذاب د خدای ﷻ دی چي پر بني

اسرائيلو نازل كړی وهو معنی قوله تعالی "لتفسدن في الارض مرتين" اول وار تسلط د بخت نصر او دده د فوج ؤ او دويم وار تسلط د خردوش او دده د لښكرؤ، دا دويمه پيښه تر اولي ډېره بالا وه، وروسته د بني اسرائيلو بيرغ ختم سو او سلطنت پر دوی وه روميانو او يونانيانو ته په لاس ورغلی، لكن په بيت المقدس كي او په نواحيو كي ددوی رياست ؤ لكن نه وجه بادشاهۍ "وكانوا في نعمة من الله" تر څو چي بيا يې احداث شروع كړه او د تورات احكام يې پست پشت وگرځول بيا خدای ﷻ طيطوس بن اسيانوس رومي پر مسلط كړی، نو ددوی ښارونه يې ټوله ورمنهدم كړه او دوی يې وشړل او بيت المقدس داغسې خراب پاته ؤ او د بني اسرائيلو له لاس څخه رياست او بادشاهي ټوله ولاړه او پر دوی جزيه ولگول سوه، حتی چي عمر بن الخطاب رضي الله عنه او مسلمانانو د هغه وخت بناً د بيت المقدس په اعلی پيمانه تكميل ته ورسول.

پوښتنه: طغيان د بني اسرائيلو او يرغل پر دوی خو په بخت نصر او خردوش سره ختم سوه، نو حمله پر دوی د طيطوس رومي او منهدم كول د بيت المقدس كومه مرة ده؟

ځواب: خدای ﷻ وايي "وان عدتم عدنا" دا حمله د طيطوس رومي په دغه آيت كي داخله ده، والله اعلم، بغوي رحمه الله وايي چا چي دا روايت كړی دی چي بخت نصر د بني اسرائيلو سره جنگ هغه وخت كړی دی چي دوی يحيی بن زكريا عليهما السلام قتل كړی، غلط روايت دی په نيز د اهل د علم سيرت، بلكې علماً د علم سيرت متفق دي پر دې باندي چي بخت نصر چي غزاً وكړه د بني اسرائيلو سره هغه وخت ؤ چي دوی شعيا عليه السلام په وخت د سلطنت د ارميا او له وخت څخه د ارميا او د تخريب د بيت المقدس تر مولد پوري د يحيی عليه السلام څلور سوه يو شپېته (۴۶۱) كاله فاصله وه.

عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَّرْحَمَكُمْ وَاِنْ عُدْتُّمْ عُدْنَا

شايد خدای ستاسي "يا بني اسرائيل" وروسته تر دې عذابونو پر تاسي دي رحم وكړي "يعني كه مو ايمان راوړی بمحمد ﷺ او عملونه مو خپل وكړه

باتباع احكام القرآن" او كه تاسي عـود وكړئ و معصيت ته او مخالفة الرسول" موږ به هم وګرځو انتقام ته ستاسي.

درويش وايي: چي خداى ﷻ رحم وكړئ پر هغو كسانو چي ايمان يې راوړئ پر عليه الصلوة والسلام لكه عبدالله بن سلام او دده د اكا زامن رضي الله عنهم وكعب الاحبار من اليهود والنجاشي رضي الله عنه من الحبشة چي نوم يې اصحمة ؤ، او نجاشي په اصطلاح د حبشې و هر باچا ته وايي "وغيرهم من المؤمنين، او خداى ﷻ په بل ځاى كي د قرآن عزيز ددوئ صفت كړئ دئ بقوله تعالى "من اهل الكتاب امة قائمة يتلون آيات الله اناء الليل وهم يسجدون" او په بل ځاى كي بقوله تعالى "واذا سمعوا ما انزل اليهم ترى اعينهم تفيض من الدمع" بنو قريضه او بني النضير او يهودان د خيبر او د فدك په مخاصمت د عليه الصلوة والسلام يې لاس پوري كړئ او دده مبارك د قتل اراده يې وكړه او جنګونه يې ورسره شروع كړه او په عليه الصلوة والسلام يې جادو وكړئ او په خيبر كي دده په خوړو كي يې زهر ور اچولي وه، نو خداى ﷻ عود و انتقام ته ددوئ وكړئ چي بني قريضه ټوله په قتل ورسول سوه "بايدي المؤمنين" او بنو النضير يې جلا وطنه كړه او پر دوئ يې جزيه مقرره كړه.

وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكٰفِرِيْنَ حَصِيْرًا ﴿٨﴾

او موږ ګرځولى دئ دوږخ د كفارو لپاره.

پوه سه: "حصير" محبس يا بندي خانې ته وايي، يعني په قيامت كي د كفارو دوږخ ابدي بندي خانه ده چي هيڅ وخت نه سي ځندي وتلاى، او "حصير" بوريا ته هم وايي چي خلګ يې اواره كړي او پر كښيني، والمعنى دوږخ ددوئ لپاره بساط مفروش دئ.

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدِىْ لِلَّتِىْ هِىَ اَقْوَمُ

په تحقيق دا قرآن منزل ښونه يعني ټوله انس او جن ته ده.

پوه سه: چي د "التي" موصوف طريقه ده يعني هغه لاري ته چي تر ټولو لارو

سمه او سيده ده يعني دين الاسلام، او دا احتمال سته چي موصوف د التي دي كلمة
وي يعني هغه كلمې ته چي اعدل الكلمات ده يعني "لا اله الا الله محمد رسول الله"

وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾

او دا قرآن زيری کوي (عطف دی پر يهدي) مؤمنانو ته هغه مؤمنان چي اعمال صالحه کوي په دې سره چي دوی لره يعني د آخرت ثواب سته لوی چي جنت دی.

درويش وايي: چي اجر يې په کبير سره موصوف کړی "لان الجنة فيها ما لاعين رئت ولا اذن سمعت ولاخطر على قلب بشر رزقنا الله تعالى واياكم هذه النعمة العظمى بمحض فضله.

وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٠﴾

پوه سه: چي ددې آيت سره "يخبر" محذوف سته، نو عطف دی پر مبشر باندي يعني دا قرآن خبر ورکوي و هغو کسانو ته چي ايمان نه لري پر ورځ د آخرت يعني له بعث بعد الموت څخه منکر وي په دې سره چي موږ اراسته کړی ددوی لپاره عذاب درد ورکونکی.

فائده: "اليم" که څه هم فعيل لپاره د مجرد دی لکن دلته يې معنا د مفعل دی چي اسم فاعل له بابه د افعال دی، او بعض مفسران وايي چي فعيل په معنٰی د فاعل له بابه د مجرد دی يعني درد کونکی "والتوصيف به جار على المبالغة مثل ظل ظليل، وليل لئيل".

درويش وايي: چي دا دوه تأويله جاري دي په ټوله قرآن کريم کي چي توصيف د عذاب وسي په اليم سره "فلا تغفل واكتبهما على قرطاس العقل بمداد الحفظ.

پوه سه: چي مفسرين وايي چي قرآن د اسم الله الهادي مظهر دی، او قرآن کتاب الله الصامت دی، او رسول کريم ﷺ کتاب الله الناطق دی، له ابن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دی "اذ ارتم العلم فأثروا القرآن فان فيه علم الاولين والآخرين" ترجمه: که تاسي علم غواړئ نو مختاره کړئ قرآن، يعني قرآن زده

کړئ په تحقیق سره، ولې چې په قرآن کې علم د اولینو او اخرینو سته.

درویش لفظ د تحقیق ووایه چې بعض ملایان د عصر حاضر د ټوله قرآن ترجمه په څلو ښت ورځې کې کوي "ولهذا نسب الامام الاعظم ابي حنيفة رحمة الله عليه:

جميع العلم في القرآن لكن .... تقاصرت عنه افهام الرجال

او ابن مبارک رح په مدح کې د امام اعظم رحمة الله عليه يوه قصيده ويلې ده چې په طور د نمونه مشت خروار دا يو بيت واورئ:

فما بالمشرقين له نظير .... ولا بالمغربين ولابكوفة

وروسته تر هغه بيت

لقد زان البلاد ومن عليها .... امام المسلمين ابو حنيفة رح

وانما نقلت هذا على زعم انف الوهابية وغيرهم.

حکایت: بعض اهل الله عارفان وايې چې په قرآن کريم کې به داسې آيت پيدا کړم چې د هغه حديث نبوي صلى الله عليه وسلم تائيد په وسې چې عليه الصلوة والسلام فرمايلي دي "يخرج روح المؤمن من جسده كما يخرج الشعر من العجين" وځې روح د مؤمن د ده د بند څخه يعني په وخت کې د قبض د روح لکه چې يو وېښته چې وزي د خميرو اوړو څخه يعني لکه وېښته چې سړی د خمير اوړو څخه کاږي هغه ډېر په اسانۍ سره کښل کېږي دا رنګه روح د مؤمن د جسد څخه د ده په اسانۍ سره وزي، عارف رحمه الله وايې چې قرآن مبارک مې په ډېر غور سره ختم لکن تائيد د حديث مذکور مې نه کې پکښې پيدا دی وايې چې ماښام ما عليه الصلوة والسلام په خوب ولېدی ما ورته وويل يا رسول الله خدای جل شانه په قرآن کريم کې فرمايلي دي "ولا رطب ولا يابس الا في كتاب مبين" او ما مؤيد د حديث مذکور په قرآن کريم کې نه کړی پيدا فقال عليه السلام "قد اطلبه في سورة يوسف" دی وايې چې زه چې د خوبه را بيدا سوم سورة يوسف مې قرائت کی هغه د حديث شريف تائيد مې په دغه آيت کې پيدا کی " فَلَمَّا رَأَيْنَهُۥٓ أَكْبَرْنَهُۥ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ"

ترجمه: چې هغه ښځې چې پر زليخا په محبت د يوسف چې د دې مريې ۆ غيبت کاوه، نو دې هغه ټولې ميلمنې کړې او مالتې يا نارنج چې په چاکو پوستېږي

او د دوی هرې یوې په لاس یې تېره چاړه ورکړه یوسف علیه السلام یې پر را واېستی دوی د یوسف علیه السلام جمال ته کتل سترګي یې په ده کې سوې چړې یې پر خپلو لاسو تېرولې د نارنج په ځای کي او د قطع الید په خوږوالي نه پوهېدلې، نو دا فکر ما وکړی چي جمال د یوسف علیه السلام دوی دونه بېهوښه کړې چي د قطع الید په درد نه پوهېدلې، نو چي څه رنګه ملکي د زکندن په وخت کي ده ته درختي د جنت او ځای د ده په جنت کي ورښکاره کړي او نعیم د جنت او حوري غلمان په ووېني، نو مؤمن په الم د قبض څه به په پوه سي.

درویش وایي: چي د دې حکایت څخه دا معلومه سوه چي د قرآن وظیفه دي سړی په کامل فکر او تدبر سره کوي ځکه چي علیه الصلوة والسلام نهي کړې دي د ختم د قرآن په کم تر درې ورځي.

وَيَدْعُ الْإِنسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ ۖ

او خواست کوي انسان یعني ښرا کوي چي د ده پاره شر وي ځان ته د غضب په وخت کي مثلاً داسي وایې خدایه ما په سترګو ړوند کې چي زه بیا دا اهل او عیال نه وینم یا اهل ته چي ښرا کوي چي درد ورسي زوی ته وایې په سترګو ړوند سې یا کور دي خراب سه، لکه دعاء بالخیر یعني په جد سره مثلا "ربنا آتنا في الدنیا حسنة وفي الاخرة حسنة وقنا عذاب النار" الی غیر ذالک من الادعیة الحسنة. لکن خدای جل سلطانه د ده په حال خبر دی چي دی په دعاء د شر راضي نه دی بلکه غضب یې باعث د دغه دعاء شر ګرځېدلی ؤ ، نو یې دعاء د شر نه قبلوي.

پوه سه: چي واو د "یدع" چي په لفظ کي حذف کي په سبب د التقاء د دوو ساکنو چي یو واو او بل لام د الانسان یې د خط څخه حذف کړی که څه هم قیاس ده خط نه دی لکن خلاف القیاس یې حذف کړي لمتابعة خط المصحف العثماني، یعني د انسان دا عادت دی چي ډېر درد ورسي ځان ته ښرا کوي او فرزند او ماینې ته هم ښرا کوي.

وَكَانَ الْإِنسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾

او دی انسان تلواري چي هر څه پر زړه ورغله هغه په خوله وایې او په عاقبت کي فکر نه وي، چي ما چي زوی ته وویل په سترګو ړوند سې مثلا دا دعاء که

قبول سي عاقبت به يې څه وي، ابن جرير د ابن عباس رضی الله عنهما څخه روايت کړی دی چي مراد د انسان څخه آدم علیه السلام دی ولي د ده روح چي تر نامه پوري دی ولاړېدی باره غوځار سو ولي چي روح يې تر نصف اسفل پوري نه ؤ رسېدلی، او بعض مفسرين وايې چي مراد د انسان څخه کافر دی او مراد د دعاً څخه يې دعاً بالعذاب ده استهزاً لکه دا قول د نضر بن الحارث" ان کان هذا (يعني دين الاسلام) هو الحق من عندک فامطر علينا حجارة من السمأ" ولي چي دا حق خو مور نه منو نو ته د خپل را استولي حق مکافات د مور څخه واخله "فضرب عنقه يوم بدر ضبرا" يعني نه په جنگ کي بلکه ژوندي مسلمانانو ونيوی او علیه السلام د ضرب العنق امر ورکړی، علمأ دين وايې چي تعجيل اول وار ابليس کړی دی چي خدای جلت حکمته دی مامور کی په سجده و آدم علیه السلام ته بالفور بېله فکر وهلو د خدای جل جلاله په حکمت کي جواب ورکړی "انا خير منه" ابٰی واستکبر وکان من الکافرين" مگر په شپږ ځايه کي تعجيل واجب يا مستحب دی (۱) د لمانځه کول چي وقت يې داخل سي يعنس الوقت المستحب (۲) ودفن الميت ارا حضر يعني داسي به وايې چي فلانی نه دی راغلی يا زوی يې مثلا د قندهاره را روان دی چي هغه راسي بيا به يې دفن کړو (۳) نکاح د بکرې ښځي چي مړاني ته ورسېږي بالحيض اوالسن يعني "اذا وجد الکفو" داسي به نه وايې چي په درې لکه روپۍ يې ورکوم يا دونه مقدار روپۍ زه خورم او دونه روپۍ په لور خرڅوم (۴) اداً کول د پور دی چي مدت يې پوره سي يعني دا به نه ورته وايې صبا راسه مياشت بعد راسه چي دې ته امهال وايې (۵) ژر ډوډۍ ورکول مېلمه ته چي ستا کورته راسي يعني که څه هم ستا عادت دا وي چي ته ډوډۍ پر (۱۲) بجو مثلا د شپې خورې لکن مېلمه چي راسي دستي ډوډۍ تياره وه او مړوه يې ولي چي ته څه خبر يې چي دی به وږی وي (٦) تعجيل د توبې چي گناه در څخه وسي، قال الشاعر الفارسي رحمه الله.

توبه بکن امروز توهر گز مگو فردا کنم
شايد بميری صبحدم فردا نيابی درشمر

درويش وايي: چي واقدي رح په مغازي ؤ د مولى (يعني مريي) د عائشةؓ او مولى د مذكوره عائشةؓ داسي يو روايت كړى دى په شان نزول كي د دې آيت چي يوه ورځ يو بندي (كافر) راوستى كورته او ماته يې وويل چي فكر پر كوه چي ونه تښتي دا وايې چي يوه ښځه راغله زه د هغې په مجلس اخته سوم بندي ده فهم څخه ووتى او هغه بندي تښتېدلى ؤ عليه السلام چي وروسته كورته راغلى او د بندي پوښتنه يې وكړه ما ورته وويل خبره نه يم زه ځندي غافله وم نو دى وتلى دى، نو عليه السلام په دې الفاظو ښرا راته وكړه "قطع الله يدك" او فوراد باندي ووتى او نعره يې وكړه چي فلانى بندي تښتېدلى دى خلګو ته يې وويل چي چابک پسي وګورئ او پيدا يې كړئ خير بندي خو خلګو پيدا كړى، بيا چي ماښام عليه السلام زما خوني ته راغلى ما لاس كړاوه ده راته وويل چي څه كوې ما ورته وويل چي د ښرا څخه ېرېږم چي كله به مي لاس قطع سي، نو عليه السلام دواړه لاس د دعأ لپاره پورته كړه او داسي يې وويل "اني بشر اسف واغضب (عطف تفسير دى) كما يغضب البشر فأيما مؤمن او مؤمنة دعوت عليه بدعوة، چي زه ښرا ورته وكړم كما يدل عليه لفظه علي "لانها للضرر كما ان لفظه لام يدل على دعأ الخير كما في قوله دعوت له" فاجعلها له زكوة ورحمة (وګرځوي هغه زما ښراد هغه د پاره پاكي د ګناه څخه او رحمت، والله اعلم بمراده في كتابه.

درويش وايي: چي ناقل دى صاحب د جرح او تعديل نه دى .

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَآ اٰيَةَ الَّيْلِ

او ګرځولې دي موږ شپه او ورځ دوې علامې د قدرت چي پر يوه نسق رواني دى كه څه هم كال په كال مياشت په مياشت د خپل اسلوب څخه تغير كول ممكن وه.

پوه سه: چي اضافت د آيت وليل ته بيا نيه ده الآية التي هي الليل والمعنى "وجعلنا الليل مظلمة" تاريكه.

سوال: شپه چي ټوله شپه سپوږمۍ تابان وي خو مظلمة نه وي؟

جواب: كه څه هم سپوږمۍ وي لكن مځكه خو دونه نه سي روښانه كولاى لكه ورځ كما هو ظاهر" للدواب ايضا"

وَجَعَلْنَآ اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً

او مو‌ږ ګرځولې ده آیت چي ورځ ده (فالاضافة ایضا بیانیة) روښانه که څه هم عامه ورځ وي، او یا معنی دا ده "مبصرة للناس للکسب والتجارة والاجرة لعموم الناس فلا یرد ما یتوهم فافهم"

پوښتنه: په بل ځای کي د قرآن کریم خدای ﷻ داسي ویلي دي "وجعلنا ابن مریم وامه آیة" یعني لفظ د آیة یې مفرد راوړی دی او دلته یې تثنیه راوړه حکمت یې څه دی؟

ځواب: لیل او نهار خو سره ضد دي او عیسیٰ او مور د ده خو سره ضد نه وه، او دا هم سبب کېدای سي چي عیسیٰ علیه السلام او مور د ده په یوه وخت کي سره جمع وه "بخلاف اللیل والنهار لانها لا یجتمعان ابداً.

لِّتَبْتَغُوْا فَضْلًا مِّنْ رَّبِّكُمْ

چي تاسي ذلب کی فضلاً د خدای ﷻ

درویش وایي: چي دا فائده مشترکه ده لیل او د نهار، نو د فضل څخه مراد استراحت دی د شپې او ځان فارغه کول دي و لمانځه ده تهجد ته چي افضل د نوافلو لمنځو دی "لعدم دخل الریأ والسمعة فیها اللهم الا ان یضم الیها المتهجد باللیل الریأ والسمعة بالقول" لکه چي ووایې چي د شپې داسي وختي را ویښ سوم یا اوږد رکعت نفل مي د شپې وکړی او غیر ذالک او د ورځي فضل علاوه پر لمنځو د ورځي طلب دی معاش او نفقه د عیال "بالتجارة المختلفة النوع والاجرة وغیرها.

وَلِتَعْلَمُوْا عَدَدَ السِّنِيْنَ وَالْحِسَابَ ۭ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنٰهُ تَفْصِيْلًا ۝۱۲

دا هم فائده مشترکه ده چي تاسي پوه سئ په سبب د اختلاف اللیل والنهار په عدد د کلو چي یو قمري حساب دی چي په هغه پوري امور دینیه مربوط لکه روژه او حج وغیر ذالک او په شمسي حساب پوري "پسرلی او دوبی" او مني مربوط دي او ژمی هم چي د دغه فصلو په پیژندلو امور د دنیا لکه کښت کرل

اوربل الى غير ذالک اړه لري" او هغه کسان چي په شمسي حساب نه پوهېږي لکه مالداران او عوام د پښتنو او د عربو هغه بیا د پېروني او د ستورو د حساب څخه کار اخلي یا د قمري میاشتو څخه او مراد د حساب څخه مطلق حساب دی که د هفتو وي که د میاشتو او که وعده د پور وي او هر شی د امورو څخه د دین او د دنیا چي انسان ورته محتاجه وي موږ یې تفصیل کړی په قرآن کي تفصیل شافي او کافي او بیان واضح.

فائده: یوه سنه چي سنه شمسي عبارت ده د رسېدو څخه د لمر و هغه تقطې ته چي د هغه نقل سوی لکه په اوسني عرف کي اول د حمل، او سنه شمسي درې سوه او پینځه شپیته ورځي او یوه ربع الیوم، او سنه قمري (۱۲) میاشتي قمري ده چي مدت یې درې سوه او څلور پنځوس ورځي او دریم د ورځي ده کذا في کتب الریاضي.

وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ ؕ

پوه سه: چي لفظ د کل منصوب دی علی شریطة التفسیر کذا في کتب النحو، ابن عباس رضي الله عنه یې تفسیر داسي کړی دی چي مراد د طائر څخه عمل د انسان دی وما قدر علیه لازم د ده سره دی چي د ده سره دی چي د ده سره به ورسره وي تر څو چي د ده حساب کول کېږي، او حسن وایې چي یمنه و شومه.

درویش وایي: چي د دې درو (۳) تفسیرو مرجع ویوه شي ته ده.

فائده: د انسان څخه مراد انسان مکلف دی که مؤمن وي که کافر، که نر وي که ښځه که عالم او که امي، که باچا وي که رعیت، که حر وي او که مریی.

فائده: طائر په اصل کي مرغه ته وایې د عمله د انسان څخه تعبیر په طائر سره وسو د دې سببه گویا د عمله د ده چي مکلف اختیار سره کړی وي یو مرغه دی چي د ځالگۍ څخه د غیب او د قدر آلهي را الوتی دی.

فائده: عنق غاړي ته وایې چونکه ځای د ښائست غاړه ده په غاړگۍ او په امیل وغیره سره چي عبارت د نیک عمل څخه دی، او دغه رنگه ځای د بد نامۍ غاړه ده چي په غاړه کي د انسان تناو چي عمل یې بولي اچول کېږي چي عبارت د بد عمل څخه دی، نو هم د دې سببه په اعضاؤ کي د انسان غاړه مختاره کړه،

والحاصل چي ښه عمل او بد عمل لکه غاړکی یا طوق د ده سره لازم "لاينفک عنه الى يوم الحساب" نو د دې آيت الفاظ مبني پر مجاز او استعاره دي.

بيت: 　که هر نيک وبد که از من آيد ...... قلاده وغل در گردن آيد

په کشاف کي وايې چي دا تعبيرات بنأ دي پر اصطلاح د عربو د جاهليت چي دوی به د يوسفر يا تجارت اراده وکړه فال به يې په مرغه سره کاوه چي دا مرغه دوی زجر باله، نو دوی به مرغه د خپله ځای څخه زجر کړی، نو که دا مرغه به د چپه لاس د خوا د زاجر د راسته لاس وخواته تېر سو، نو دوی په دې نيک فالي کوله اوودې ته دوی سانح وايه، او که راسته لاس د خوا به و چپه لاس وخواته تېر سو دوی بد فالي په کوله او دې ته يې بارح وايه، فلما نسبوا الخير والشر الى الطائر استير استعارة تصريحة لقدره تعالىٰ وعمل العبد لانه سبب الخير والشر"

درويش وايي: چي دا تفسير د کشاف د روح المعاني، او تفسير مظهري او بيضاوي غوره کړی دی او روح البيان هم په اختصار سره اشاره ورته کړې ده حاصل دا دی چي په دې آيت کي د استعارة او مجاز څخه چاره نسته او معنا چي مراد ده هغه ظاهر ده د تفسيره د ابن عباس رضي الله عنه وغيره "من قدمأ المفسرين كما ذكرناه، ومع هذا يقول الفقير: الله جل سلطانه اعلم بمراده في كتابه، او تفسير ددې آيت چي د فقير له توان څخه کېدی.

وَنُخۡرِجُ لَهٗ يَوۡمَ الۡقِيٰمَةِ كِتٰبًا يَّلۡقٰىهُ مَنۡشُوۡرًا ﴿١٣﴾

او موږ په راوباسو هر انسان لپاره د حساب په ورځ د قيامت يعني چي ورځ د حساب او کتاب ده، يو کتاب يعني عملنامه چي حفظه کرامو په کښي ټوله خير او شر ذره په ذره بېله نقصه او زياد ته نوشته کړي وي، چي دا انسان دا کتاب ووينی او پيدا به يې کړي خلاص يعني چي انسان مړ سي عملنامه يې ملکې سره وپېچي يا په عليين کي يا په سجين کي يې جمع کړي او په ورځ د قيامت يې خلاصه و انسان ته ورکړي اما بيمينه و اما بشماله او خلف ظهره.

اِقْرَاْ كِتٰبَكَ ؕ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيْبًا ؕ ﴿۱۴﴾

ووايه ته يعني ملكي به ورته ووايي "اقرأ آه" او يا به په عمل نامه کي دا نوشته وي کافي دی تا لره ستا ځان، نو با زائده ده والاصل کفی نفسک نحو کفی بالله الآية" ننه ورځ پر تا باندي من حيث الحساب نو حسيبًا تميز دی له نسبت څخه د کفی ونفسک ته او علی متعلق دی په حسيبًا پوري، او حسيب يا په معنی د حاسب دی لکه صريم په معنی د صارم دی او يا په معنا د کافي دی.

سوال: دا عمل نامه او دا وينا خو نر او ښځي دواړو ته ده، نو دوه ځايه کاف د تذکير ځرنگه راوړی؟

ځواب: نفس په معنی د شخص دی، شخص نر او ښځې دواړو ته شامل دی ولهذا حسيبًا يې هم مذکر راوړی.

سوال: که يو سړی خالص امي ؤ خط ويل يې نه وه زده هغه به څه کوي؟

ځواب: له قتاده څخه روايت دی چي په ورځ د قيامت امي نسته.

پوښتنه: څه حکت الهي دی خدای پاک تفويض د حساب په خپله و بنده ته وکړی؟

ځواب: تاچي حجت پر ده لازم سي دده په اقرار سره يا نسبت د ظلم و ملکو ته ونه کړي، له عمر رضي الله عنه څخه روايت دی چي ده به خلگو ته ويل "حاسبوا قبل ان تُحاسبوا" ابن اصبهاني له انس رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي عليه الصلوة والسلام وويل چي يو سړي ته به کتاب منشور دده ورکړي، دی به وايي اين حسناتي کذا وکذا چي ما يې عمل کړی ؤ او په صحيفه کي نسته، خدای پاک به ووايي ما محو کړی په سبب د غيبت ستا د خلگو يعني ستا له عمل نامې څخه محو سوی او ستا مغتاب صحيفې ته نقل سوی، بيهقي له انس رضي الله عنه څخه روايت کړی دی قال رسول الله صلى الله عليه وسلم چي عمل نامې ټولې محفوظ دي تحت العرش چي ورځ د قيامت سي او يو باد به خدای پاک پيدا کړي چي ټولې عمل نامې چاته په راسته او چاته په چپه لاس کي ورکړي، يو محقق شاعر وايي:

تو نمیدانی حساب روز و شام ..... پس حساب عمر چون گویی تمام
زین عملها می بر نه نهج صواب ..... نیست جز شرمند گی روز حساب

تنبیه: د آیت فوق یعني "وکل انسان الزمناه الی ههنا" چي تاسي واورېدی او اختلاف د مفسرینو متقدمینو او متأخرینو هم تر نظر تېر سو او دده مجاز او استعارة په خلاصو دروازو کي هم داخل سواست، دا همه او ټوله د قرآن کریم معجزه ده او د فوق العادة بلاغت یوه نخښه ده، ولي چي په وخت کي د جاهلیت اوو نامورو شعراؤ یو په بل پرله پسې اووه قصیدې جوړي کړې لپاره د فوقیت خپل په بلاغت کي د هرې قصېدې د یو شاعر بل شاعر یې مقابله بالمثل وکړه حتی چي اووه ته ورسېدې او د قرآن مبارک د یوه سورت مقابله او اتیان بالمثل چا ونه کړی، او هغه اووه قصیدې په یو کتاب کي د ادب عربي سره جمع دي چي نوم یې سبع معلقات دی چي په بعضو مدارسو کي په نظام درسي دا کتاب اوس هم موجود او داخل دی اما په هیڅ یو بیت کي دومره مغلقات او اختلافات او استعارات او مجازات نسته لکه په متلوه آیت کي چي مو واورېدله، وهذا نموذج من بلاغة القرآن الکریم الخارج من طوق البشر سورته فضلاً عن الکل مع کونه نازلاً علی النبي العربي الامي ﷺ.

مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدِيْ لِنَفْسِهٖ ۚ

که څوک پر راه راست برابر عمل وکړي دا اهتدا ده د خپل ځان لپاره وکړه، ولي چي ثواب یې وده ته راجع دی او دده په اهدا بل څوک له عذاب څخه نه خلاصېږي، مصرعه: پسر نوح بابدان بنشت .... خانه نبوتش گم شد
یعني د نوح نبي علیه السلام په کمال اهتدا سره کنعان دده زوی له عذابه خلاص نه سو.

وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۗ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰى ؕ

او که څوک د گمراهۍ پر لار روان سي یا د کفر یا معاصي نو ضرر د ضلال وده ته راجع دی دده ضلال و بل چا ته سرایت نه کوي (ولي چي ضلال د آذر دده زوی ابراهیم علیه السلام ته تجاوز ونه کړی، مصرعه: گل از خارست ابراهیم ز آذر) او نسي

حمل کولای یونفس گناه کار گناه د بل نفس.

پوښتنه: په حدیث صحیح کي راغلي دي چي که په اسلام کي یو سړی د یو ښه کار قانون مروج کړی، نو ده لره ثواب د هغه قانون سته، او ثواب د هغه چا چي دده په ښه قانون سره عمل وکړي الی قوم القیامة بیله دې چي د هغو له ثوابو څخه یو شی کم کړي، او داغه رنگه که په اسلام کي یو چا بد قانون رواج کړی فله ورزها (نو ده لره عذاب د هغه قانون دی) ووزر من عمل بها الی یوم القیامة (او عذاب د هغه چا دی چي دده پر طریقه عمل وکړي) من غیر ان ینقص من اوزارهم شیئًا، نو له اولي برخې څخه د حدیث مذکور دا معلومه سوه چي د بل د اهتدأ نفع وسړي ته رسیږي فکیف توجیه فانما یهتدی لنفسه، او د دوهمې برخې څخه د حدیث مذکور دا معلومه سوه چي د بل گناه کاره بار پر اول گناه کار لوېږي فکیف توجیه قوله فانما یضل علیها و توجیه قوله ولاتزر وازر آه؟

ځواب: په اوله برخه کي د حدیث چي واضع الطریقة الحسنة ثواب د من عمل بها رسیږي دا خو دده خپل فعل ثواب دی چي وضع الطریقة ده نه د بل د فعل ثواب او په دویمه برخه کي د حدیث هم ورته جواب دی فتفکر تدرک.

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾

موږ عذاب نه ورکوو چا ته تر هغو چي رسول ورواستوو، یعني دوی انکار ځني کوي، روح البیان ای وماصح وما استقامنا (نه ده صحیح او نه ده مستقیمه زموږ له خوا) بل استحال في عادتنا المبنیة علی الحکم البالغة ان نعذب احداً من اهل الضلال والاوزار اکتفأ بقضیة العقلي (بلکي محال ده په عادت کي زموږ چي مبني دی پر لویو حکمتو او مصالح چي موږ دی په عذاب کویو ثوک له اهل څخه د ضلال او کفر یا گنهو والا په سبب د اکتفأ په حکم د عقل لکه معتزله چي وایي یهدیهم الی الحق ویردعهم عن الضلال ویقیم الحجة ویمهد الشرائع قطعًا للمعذرة والزام الحجة (چي دا رسول ودوی ته هدایت وکړي او دوی منع کړي له کفر څخه او حجت پر دوی قائم کړي او د احکام شرعیه وو تمهید او بیان ورته ونه کړي تاچي قطع د عذر ددوی وکړل سي یعني په ورځ د قیامت هلا بعثت الینا رسولاً

نتبعه، او پر دوی حجت د رسول د بعثت قائم سي) ثم قال وفيه دلالة على ان البعثة واجبة لا بمعنى الوجوب على الله بل بمعنى ان قضية الحكمة تقتضى ذالک لما فيه من الحكم والمصالح" په دې قول کي د خدای ﷻ دلالت پر دې دی چي بعثت د رسول واجب دی نه په دې معنی چي پر خدای ﷻ بعثت واجب دی ولي چي پر خدای ﷻ هيڅ شی نه دی واجب بلکې په دې معنی چي حکم د حکمت الهي دغه يعني بعثت الرسول غواړي، ولي چي حکمتونه سته او مصالح د بندگانو پکښې نغښتي دي انتهى عبارة روح البيان مع الترجمة، امام مظهري وايي د رسول د استولو په فائده کي "يبين الحجج ويمهد الشرائع فيلزمهم الحجة آه وقدم الترجمة لهذا القول" بيا مظهري ويلي دي چي شافعي ددې له کبله وايي چي په دې آيت کي دليل پر دې دی انه لاوجوب لشيئ قبل البعثة بالعقل نو هغه چا ته خدای پاک عذاب نه ورکوي يعني نه په دنيا او نه په آخرت کي چي دعوت نه وي ورسېدلی (لکه ياجوج او ماجوج وغيرهما) نه پر شرک او نه پر نورو گنهو (لان العقل لغو عنده في ايجاب شيئ على العبد والدعوة لم يبلغه فهو معذور) او امام اعظم رحمه الله وايي چي حاکم خو خدای ﷻ دی "يعني بالوجوب والحرمة وغيرهما" لکن عقل قد يدرک بعض ماوجب عليه وهو ان للعالم خالقًا واحداً منزهًا عن العيوب والنقائص كما قال الشاعر الفارسي:

گر انبيأ هم نامدی فی شرع بودی درجهان
واجب شدی بر مؤمنان ايمان به خالق مقتدر

ولي چي وجود د خالق واحد مقتدر منزه عن العيوب والنقائص له دلائل جمة في الانفس والآفاق فمن له عقل سليم يدرک ذالک، قال السعدي الشيرازي :

برگ درختان سبز درنظر هوشيار .... هر ورقی دفتريست معرفت کردگار

له يو اعرابي څخه چا پوښتنه وکړه چي څه دليل سته پر وجود د خالق العالم؟ ده ورته وويل البعرة تدل على البعير واثار الاقدام على المسير فكيف لايدل هذا العالم الكبير على العالم الخبير، قال فهذه الامور غير متوقفة على الشرع والا لزم الدور لان الشرع يتوقف على هذه الامور، قال فيجب على الانسان هذه

الامور قبل بعثة الرسل ویعذب المشرک وان لم یبلغه الدعوة.

فائده: ددې مدعی دلیل هغه حدیث د بخاري او مسلم دی چي علیه الصلوة والسلام وویل چي خدای ﷻ ووایي "یعني په ورځ د قیامت" یا آدم؟ فیقول لبیک وسعدیک والخیر کله بیدیک" جلا کړه برخه د دوږخ "یعني له خپل اولاد څخه" آدم علیه السلام ورته ووایي مابعث النار "څومره ده حصه او برخه د اور "خدای پاک ووایي چي په زرکي (۹۹۹) برخه د اور ده، صحابه کرامو رضي الله عنهم وویل اینا ذالک الواحد" یعني چي له زرو څخه نهه سوه نهه نیوي جلاسي خو یو پاتېږي هغه واحد به نو څوک په موږ کي وي؟ ددوی خیال دا ؤ چي له اهل اسلام څخه به له یوه زر څخه نهه سوه نهه نیوي د دوږخ برخه ده، نو ځکه یې وویل اینا ذالک الواحد، علیه الصلوة والسلام ورته وویل ابشروا "خوشاله اوسئ" چي ستاسي د یوه رجل په مقابل کي نهه سوه نهه نیوي د یاجوج او ماجوج یعني هغه حصه د اور ده ستاسي په مقابل د یوه سړي، وجه الاستدلال بهذا الحدیث ان یاجوج وماجوج رجال ورأ السد (ای سد الاسکندر) لم یبعث فیهم رسول ولم یبلغهم الدعوة فلولا التعذیب علی الشرک قبل بعثة الرسول لما عذبت یاجوج وماجوج.

درویش وایي: چي تر دې وروسته مظهري رحمه الله خبره په اوراقو اوږده کړې ده کما هو دیدنه، صاحب المدارک وایي ددې آیت په تفسیر کي ما صح منا ان نعذب قومًا عذاب استیصال في الدنیا الا بعد ان نبعث الیهم رسولاً فنلزمهم الحجة انتهی، قال روح المعاني في تفسیر هذه الآیة وما کنا آه ای وماصح وما استقام منا بل استحال في سنتنا "ای عادتنا" المبنیة علی الحکم البالغة او ماکان في حکمنا الماضي "یعني في الامم الماضیة" و قضائنا السابق "في اللوح المحفوظ" ان نعذب احداً بنوع من العذاب دنیویًا کان او اخرویًا" چي موږ دي په عذاب کوو یو څوک په یو قسم له عذاب څخه که د دنیا وي او که د اخرت وي.

درویش وایي: چي له دې عبارت څخه د روح المعاني ښکاره ضعف د ما قال صاحب المدارک کمامر آنفًا چي ده عذاب مقید کړی ؤ په استیصال في الدنیا سره فافهم "علی فعل شیئ او ترک شیئ (پر فعل د یو شي لکه عبادت د بتانو یا زنی

وغيرهما او يا پر ترک د يو شي لکه ايمان يا لمونځ وغيرهما) اصليًا كان او فرعيًا (که اصلي وي دا فعل او ترک لکه ايمان او عبادة الاصنام اوکه فرعي وي لکه لمونځ او شراب خوري بعد الحرمة) حتى نبعث رسولاً يهدى الى الحق ويرد عن الضلال ويقيم الحجج ويمهد الشرائع وقد مر معنى هذه العبارة فتذكر.

درويش وايي: چي وروسته صاحب د روح المعان ډېري اوږدې په اوراقو خبرې کړي دي او سوالونه او ځوابونه يې رانقل کړي دي پر نورو مفسرينو چي د هغو په نقل کي وه مطالعه کوونکو ته د تفسير ايوبي هيڅ فائده او گټه نسته، له هم دې سببه چي زه خپل د تفسير متعلمين په تشويش کي نه واقع كوم، هغه د روح المعاني نقض او ابرام او طويل بيان مي نه کړی رانقل.

تنبيه: حاسدان به وايي چي په هغه طويل بيان به نه پوهېدلې چي نه دي کړی رانقل؟

ځواب: په صحيح وجه په پوهېدلم لکن ستا کم عقل مراعات مي وکړی والله جل سلطانه اعلم بمراد عباده.

مسئله: حنيفيان وايي چي مشرک ته عذاب د شرک ورکول کېږي که عاقل بالغ ؤ قبل ان تبلغه الدعوة كما يدل عليه قوله تعالى "ان الله لايغفر ان يشرک به" فانه عام غير مقيد ببلوغ الدعوة كما لايخفى.

القول الفصيل: عدم تعذيب قبل بعثة الرسل مخصوص بالمعاصي كالزنى واللواطة وترک الصلوة والصوم مثلاً دون الشرک لقوله تعالى "ان الله لايغفر ان يشرک به ويغفر مادون ذالک لمن يشآ" فتقدير ماكنا معذبين على المعاصي حتى نبعث رسولاً يبين لهم مايتقون، او بعض مفسرين وايي چي رسول دوه قسمه دی، يو رسول البشر دی كماهو المعلوم او يو رسول باطن دی چي عقل صحيح دی، ولي چي عقل هم د خدای ﷻ را استول سوی استازی دی چي بعض خير او شر په ده سره پېژندل کېدای سي بدون رسول البشر لکه وجود د خالق للعالم وتوحيده وتنزيهه كمامر، نو هغه واجبات چي په ادراک کي د عقل كافي وي كالمذكور خدای ﷻ عذاب ورکوي و عقل ته د هغو پر ترک باندي.

تفریع: له دې ایت ځخه دا معلومه سوه چي خدای ﷻ عذاب نه ورکوي و لېونیانو ته او و کوچنیانو ته چي دوی ته تبلیغ نه رسول البشر کړی وي او نه عقل کامل، که څه هم دا لېونیان او کوچنیان اولاد د مشرکانو وي، کریمه "ولاتذر وازرة وزر اخرى" او بخاري له سمرة بن جندب ﷺ ځخه په یوه حدیث طویل کي نقل کړی دی چي علیه الصلوة والسلام پر یو شېخ باندي تېرېدی چي تر درختې لاندي ناست ؤ، او دده شاوخوا کوچنیان ناست وه، نو جبرئیل و علیه الصلوة والسلام ته وویل "هذا ابراهیم علیه السلام وهؤلاء (یعني دغه اطفال) اولاد د مسلمانانو او مشرکانو دي، اصحابو کرامو ﷺ و علیه الصلوة والسلام ته وویل "واولاد المشرکین؟ قال نعم و اولاد الشرکین.

یوه سه: چي طیالسي له حضرت انس ﷺ ځخه روایت کړی دی چي له ده ځخه چا پوښتنه وکړه د اطفال المشرکین په باره کي، انس ﷺ ورته وویل قال رسول الله ﷺ لمن یکن لهم سیئات فیکونوا من اهل النار (ولي چي دوی مکلف نه وي) ولم یکن لهم حسنات فیجازوا بها (چي دوی ته دي داسي ثوابونه ورکړي لکه د نوور جنتیانو، نو دوی خادمان د نورو جنتیانو دي، ومثل هذا اخرج ابن جریر عن سمرة او د ابن مسعود ﷺ ځخه هم ورته روایت راغلی دی.

فائده: امام جلال الدین السیوطي ﷺ وایي چي اختلاف قدیماً وحدیثاً جاري دی په اطفالو کي د مشرکانو پر پینځه قوله (۱) اول دا چي دوی به په اور کي وي تبعاً لابویهم، او پر دې قول چي بعض علماؤ آحادیث راوړي هغه تېوله ضعیف دي دلیل نسي کېدای (۲) دوی به په جنت کي وي (۳) یو قول دادی چي دوی به خادمانو د جنتیانو وي، مظهري وایي چي دا دوه قوله تعارض نه سره لري، ولي چي خادمان د اهل جنت خو به خود په جنت کي وي (۴) دا اطفال به په مشیت کي د خدای ﷻ وي لایحکم علیهم بشیئ من الجنة والنار، دا قول منقول دی د حماد او ابن المبارک و ابن راهویه والشافعي او امام نسفي دا قول د ابو حنیفه روایت کړی دی رحمهم الله تعالی اجمعین مبنی ددي قول پر احتیاط د مظهري وایي چي صحیح داده چي دا حکم منسوخ دی پر دې ده دلائل راوړي دي

(۵) له دې ځخه امتحان اخستل کېږي په ورځ د قیامت، مظهري وايي چي دا قول خامس له ضروریاتو ځخه د دین خلاف دی، په دلیل د هغه حدیث چي روایت یې احمد، ابوداؤد او حاکم رحمهم الله په سند صحیح سره له عائشې رضي الله عنها ځخه کړی دی قالت قال رسول الله ﷺ رفع القلم عن ثلاثة، عن المجنون المغلوب علی عقله حتی یبرء، وعن النائم حتی یستیقظ، وعن الصبي حتی یکبر (رسول الله ﷺ وايي چي د تکلیف الهي قلم پورته دی له درو کسانو ځخه چي یو یې لېونی دی چي عقل یې مغلوب وي، یعني په شي یې سر نه خلاصېږي تر هغو پوري چي جوړېږي، او له بیده ځخه تر هغو پوري چي دی ویښېږي، یعني که نائم په خوب کي کلمه د کفر وویل نه کافر کېږي، او د کوچني یعني نابالغ ځخه قلم پورته دی تر څو چي لویېږي، وکذاروی عن علي وعمر رضي الله عنهما بسند صحیح، او قریب اللفظ و حدیث مذکورته چي روایت یې احمد، ابو داؤد، نسائي، ابن ماجه او حاکم رحمهم الله د عائشې رضي الله عنها ځخه روایت کړ دی چي حاکم یې سند صحیح ګڼلی دی راغلی دی، او داغه رنګه په صحیح حدیث کي راغلي دي چي که چا قصد د بد کار وکړی نه دی په مأخوذ چي عمل د هغه کار ونه کړي، نو څرنګه به مأخوذ سي چي نه قصد صحیح لري او نه په پوهېږي یعني مجنون او نائم او صبي، او آیت کریمه هم ددې تائید کوي لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ "وَان لَیسَ لِلاِنسَانِ الاَ مَاسَعٰی".

فائده: امت مرحومه پر دې خبره اجماع کړې ده چي موقوف علیه د تکلیف الهي عقل او بلوغ دي، او سیوطي وايي چي بعض علماً وايي چي اطفال د مشرکینو به په برزخ کي وي بین الجنة والنار او بعض وايي چي وروسته تر بعث خاوري کېږي پر دې دوو قولو هیڅ دلیل نقلي یا عقلي نسته.

فائده: اولاد د مسلمانانو اجماعًا په جنت کي به وي وهذا تحقیق هذا المقام والعلم عندالله تعالی.

وَإِذَآ أَرَدۡنَآ أَن نُّهۡلِكَ قَرۡيَةً أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا

هغه وخت چي موږ اراده وکړو چي هلاک کړو يوه قريه يعني اهل د قريې.

يوه سه: چي قريه په اصطلاح د قرآن وطن ته وايي که بلد او که بلاد وي او که کلی وي، نو موږ امر کوو هغه کسان چي جبابره او شتمن او سرداران د هغې قريې وي، پر ژبه د رسول ددوی کما قال قبل ذالک وما کنا معذبين حتى نبعث رسولاً، روح المعاني وايي هذا بيان لکيفية وقوع العذاب بعد البعثة يعني کما ذکر في السابقة.

يوه سه: چي مراد له ارادې څخه هغه اراده ازليه ده چي متعلق په وقوع پورې دې مراد وي په خپل وقت مقدر کي، ولي چي په منځ کي د شرط او د جزأ مقارنة في الزمان شرط دی، والارادة الازلية لايقارنها الجزأ وهو قوله ففسقوا، او نه مراد دی وجود د اراده بالفعل اذ لايتخلف عنها المراد بلکې مراد نژدې والی دی د هلاک د قريې.

فَفَسَقُواْ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيۡهَا ٱلۡقَوۡلُ فَدَمَّرۡنَٰهَا تَدۡمِيرٗا ١٦

نو دوی فسق مختار کړی يعني طاعت د خدای جل جلاله ته غاړه نه ايږدي او په خپل عصيان کي تمرد پر کار واچوي، "کما هو ديدن وعادة المتسرفين والجبارين" نو ثابت سي پر دوی هغه کلمه سابقه په راتګ سره د عذاب پر دوی، حسين کاشفي وايي: پس واجب شود بر اهل آن ده کلمه عذاب، که سبقت گرفته درحکم ازلي موجب عقوبت شدند "فدمرناها تدميراً" نو موږ هلاک کړو دا قريه په اهلاک د اهل ددې بالاستيصال.

پوښتنه: سرکښي د خدای جل جلاله له حکم څخه او د رسول له دعوت څخه خو مترفينو کړې وه يوازي نو عذاب د استيصال پر ټولو که مترفين وي اوکه غير ددوی خوار او غريب خلګ وه څرنګه مسلط سو؟

ځواب: خوار او غريب خو د مترفينو په متابعت هم کفر او عصيان کاوه او بل ځواب دا دی چي په حديث شريف کي چي بخاري له ام حبيبه بنت ابي سفيان زوجة النبي صلى الله عليه وسلم، او هغې له زينب بنت جحش زوجة النبي صلى الله عليه وسلم کړی دی چي عليه الصلوة والسلام ورغلی د زينب رضي الله عنها حجرې ته او فزع ؤ يعني اثار د بيرې يې پر

چهره مبارکه ښکاره وه، او علیه الصلوة والسلام داسي ویله "لا اله الا الله ویل للعرب من شر قد اقترب (یو شر چي اوس نژدې سوی دی) فتح الیوم من ردم یاجوج وماجوج (چي خلاص سو نن دده له دېوال څخه د یاجوج او ماجوج چي اسکندر ذو القرنین جوړ کړی ؤ) مثل هذه وحلق باصبعیه الابهام والتي تلیها (دومره قدر چي علیه الصلوة والسلام خپله بټه ګوته او ورته څرمه ګوته سره حلقه کړه) نو زېنب رضی الله عنها ورته وویل "یا رسول الله صلی الله علیه وسلم انهلک وفینا الصالحون؟ قال علیه الصلوة والسلام نعم اذا کثر الخبث.

درویش وایي: چي پر دغو الفاظو چي ما حدیث رانقل کړی یعني انهلک وفینا، بصیغة المتکلم په بخاري کي موجود دی، او په تفسیر مظهري کي ایهلک وفیها، بصیغة الغائب، شاید دا غلطي به د کاتب وي والا فالمظهري محدث جلیل، او روح المعاني هم دا حدیث په صیغه د متکلم راوړی دی.

وَكَمۡ أَهۡلَكۡنَا مِنَ ٱلۡقُرُونِ مِنۢ بَعۡدِ نُوحٖۗ

کلمه د "کم" خبري مفید د کثرت ده یعني ډېر له قرونو څخه موږ هلاک کړي دي، او "من" من القرون بیان او تمیز د کم دی لما فیه من الابهام، وروسته تر نوح علی نبینا و علیه الصلوة والسلام لکه قوم عاد او ثمود وغیرهم.

پوه سه: چي راغب اصفهاني وایي چي قرن هغه قوم ته وایي چي په یوه زمانه سره جوت وي، او په قاموس کي وایي چي قرن کل امة هلکت فلم یبق احد او بعض مفسرین وایي چي قرن هغه خلګو ته وای چي ولادت یې تقریباً په یوه زمانه کي وي او انقضأ د قرن داده چي د هغو یو نفر ژوندی پاته نه وي، او په مقدار کي د قرن لوی اختلاف دی عبدالله بن ابي اوفی وایي چي یوسل شل (۱۲۰) کاله دی، او کلبي وایي چي اتیا کاله یې مده ده، او ابن سیرین وایي چي څلوېښت کاله ده، او په حدیث مرفوع کي راغلي دي چي رسول الله صلی الله علیه وسلم و یو چاته دعأ وکړه عِش قرنًا، نو هغه سړی سل کاله ژوندی پاته سو، او بعض وایي یوسل شل کاله ژوندی ؤ، حنیفیان په مدت کي د مفقود چي له کوره ورک وي درک یې نه وي معلوم نیوي کاله (۹۰) تاکلی دی، لکن صحیح روایت سل کاله

ده یعني دومره وخت د مفقود د عمر تېر سي که يې مال درلودی ورثه دې تقسيم کړي، او که يې ماينه درلوده هغې ته د بل مېړه نکاح روا ده.

پوه سه: چې له عجيبه وو څخه د اختلافاتو اختلاف دی په مدت کي د قرن لس کاله شل کاله دېرش کاله څلوېښت کاله پينځوس کاله شپېته کاله اوويا کاله اتيا کاله سل کاله يوسل شل کاله كذا في القاموس، واما قرن الصحابة رضي الله عنهم وقرن التابعين رحمة الله عليهم، نو قرن د صحابه وو رضي الله عنهم دادی چي په حال کي د اسلام يې عليه الصلوة والسلام ليدلی وي رؤية حقيقيةً او حكميةً لكه عبدالله بن ام مکتوم چي په سترګو ړوند ؤ طالت صحبته مع رسول الله صلى الله عليه وسلم او قصر روى عنه الحديث او لم يروى، او تابعي هغه څوک دی چي يو يا ډېر صحابه كرام رضي الله عنهم د رسول الله صلى الله عليه وسلم يې ليدلي وي والتفصيل في شرح نخبة الفكر، وايضًا في مقدمة البخاري لاحمد علي السهارنپوري رحمه الله.

فائده: په دې آيت کي ببرول دي د کفارو د مکې.

پوښتنه: داسي نه وويل سول من بعد آدم لان نوحًا اول نبي چي قوم يې مبالغه په تکذيب کي دده وکړه مع طول مكثهم فيهم، او قوم دده اول قوم دی چي د خدای جل جلاله د عقوبت عظمی ګرځېدلی دی وهو الغرق بالطوفان لان نوحًا دعى عليهم بقوله "رب لاتذر على الارض من الكافرين دياراً" الآية.

ځواب: هغه دی چي تېر سو من قوله لان نوحًا آه.

پوښتنه: نوح عليه السلام سره د طول مکث او د رنج او تکليف ليدلو د قوم، ولي په اخير کي ده ښېرا د استيصال دوی ته وکړه؟

ځواب: له جهته د نااميدی ددوی له ايمان څخه قال الله تعالى لا يؤمن قومك الا من آمن.

وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿١٧﴾

کافي دی تالره رب ستا، په ګنهو سره د بندګانو دده، تنبيه" حرف جر متعلق دی په مابعد سره على طريقة التنازع لخبيراً وبصيراً فيه، "خبيراً" خبر دی که څه هم پټ د زړه ګنهونه وي "بصيراً" يعني ليدونکی دی ای عالم بظاهر ذنوبهم،

لکن سره د هغه به پر دوی پرده د ستر غوړولې ده، امهالاً لا اهمالاً.

پوښتنه: خبیر خو متعلق دی په غیب سره وهو مافي صدورهم من العقائد الفاسدة والنیات الکاسدة، او بصیر متعلق بالمعاصي الظاهرة من اقوالهم وافعالهم، نو د حکمت لپاره خبیر پر بصیر دمخه راوړه سو؟

ځواب: متعلق د خبیر چي عقائد باطله دي او نیات فاسده دي سبب دی د معاصیو ظاهره ؤ.

فائده: په دې آیت کي اشاره ده ودې ته چي بعث د رسولانو او امر ونهي لپاره د تحصیل د علم الهي نه دی په معاصیو سره ددوی لانه تعالی عالم في الازل بها بلکې لپاره د الزام الحجة پر دوی وقطع اعذارهم یوم القیامة، لولاذالک لقالوا هلا ارسلت الینا رسولاً.

فائده: په دې آیت کي تهدید او بېرول دی د کفارو خصوصاً مشرکی مکة شرفها الله تعالی، یو محقق شاعر وایي:

مرد رکارها چو کرد نظر .... بهره اعتبار ازان برداشت
هرچه ازان سود مندبود گرفت .... هرناسود بود گذاشت

سعدي شیرازي وایي:

پند گیر از مصائب دیگران .... تانگیرند دیگران زتوپند

علمأ دین په یوه خوله وایي چي لوی عاقل سړی هغه دی چي له بله څخه عبرت واخلي، لقمان حکیم ته چا وویل چي دا دومره پوهي تا له چا څخه زده کړه؟ ده ورته وویل چي له جاهلانو څخه! هغه ورته وویل چي څرنګه؟ لقمان ورته وویل چي جاهل چي به یو قول یا عمل وکړی او خلګو به بد پر وویل ما هغه قول یا عمل نه کاوه.

مَنْ كَانَ يُرِيْدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهٗ فِيْهَا مَا نَشَآءُ لِمَنْ نُّرِيْدُ

هغه څوک چي اراده لري د نعم د دنیا او عیش او استراحت دنیوي چي همت یې ټوله پر دې فاني نعمتو حصر کړي وي، ژر به ورکړو موږ وده ته په دنیا کي هغه شی چي زموږ اراده ورته وسي ټوله هغه چي دی یې تمنی لري یا بعض د

هغو يعني زما اراده كارفرماده نه دده غوښتنه "لمن نريد" و هغه چاته چي زموږ ورته اراده سي دا قيد بدل بعض دی د "له" دديْ قيد فائده داده چي هر سړی تولـه متمنی دده نه ورکول کېږي.

درويش وايي: چي وهذا شان الكافر كمايدل عليه مابعده.

ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلٰهَا مَذْمُوْمًا مَّدْحُوْرًا ﴿١٨﴾

وروسته گرځوو موږ ده لره يعني په اخيرت کي دوږخ چي دی به داخلېږي په اور کي د دوږخ په داسي حال کي چي بدوي اولېږي وي له رحمت څخه د خدای.

فائده: د اخيس الهمة خلگ دي په دې ډله کي کفره داخل دي او هم رياكاره او هم مجاهدين لطلب الغنيمة او مهاجران د دنيا لپاره او هم اهل نفاق.

وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ

او څوک چي اراده لري د نعمتو د اخيرت من الجنة وحورها وقصورها ومرضات الله او دی کوشش کوي د اخرت لپاره هغه کوشش چي مناسب وي د طلب د آخرت سره چي اوامر د خدای جل جلاله پر ځای کوي او له منهياتو څخه د دين ځان ژغوري لابمجرد تمنی نعم الآخرة بدون العمل لها "وهو مؤمن" الواو للحال والمراد بالمؤمن الكامل لاشرک معه ولانفاق ولاريأ والسمعة وذالک هو العمدة في طلب نعيم الآخرة.

درويش وايي: چي دا خلگ عالي الهمة خلگ دي، مرزا غالب وايي:

همت بلند دار كه نيزد خدا و خلق ..... باشد باعتبار همت تو اعتبار تو

دا باران چي پر همه وو مځکو اوري ..... معتبر يې کړی ذات د کيميا ولي

فَاُولٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَّشْكُوْرًا ﴿١٩﴾

دغه کسان چي دا درې شرطه پکښې وي من ارادة الآخرة والسعي الجميل لها والايمان د سعي ددوی مقبول عندالله فان الشكر اذا نسب الى الله عزوجل كان بمعنى حسن القبول عنده تعالى.

كُلًّا نُّمِدُّ هٰٓؤُلَآءِ وَهٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ۭ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُوْرًا ﴿٢٠﴾

هر يو له دې دوو ډلو ثخه، نو تنوين د "كلا" عوض لـه مضاف اليـه ثخـه دى "نمد" موږ مرسته ورسره كوو مرةً بعد اخرى كمايدل عليه المضارع، دا ډلـه او دا ډله، دا دوه لفظه بدل كل دي د "كلا" لـه لفظ ثخـه "عطأ" مصدر دى پـه معنى د مفعول اى المعطي د "ربک" د خداى ستا، كلمه د "من" متعلق ده پـه "نمد" پـوري، او نه ده عطأ د خداى جَلَّ جَلَالُهُ ممنوع له هيڅ چا ثخـه كـه موٴمن وي او كـه كـافر، لكن في الدنيا تفضلاً من الله العزيز الحكيم، شيخ عارف سعدي قدس سره وايي:

اديم زمين سفره عام اوست .... برين خوان يغما چه دشمن چه دوست
پس پرده بيند عملهاى بد .... هم او پرده پو شد بالاى خود
وگر بر جفا پيشه بر تافتى .... كى از دست قهرش آمان يافتى

وفي موضع آخر

اى كريمى كه از خزانه غيب .... گرو ترسا وظيفه خوردارى
دوستانرا كجا كنى محروم .... تو كه بادشمنان نظر دارى

اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ ۭ

وګوره اى محمد (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چي ثرنگه بالا كړي دي موږ بعض خلگ پـر بعضو نورو په رزق او جاه وجمال و مال ومنال كي يعني په دنيا كي.

پوه سه: چي كيف منصوب دى په فضلنا سره على كونه حالاً.

وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجٰتٍ وَّاَكْبَرُ تَفْضِيْلًا ﴿٢١﴾

او هـر آئينـه آخـرت او ورځ د قيامـت لـوده مـن حيـث الـدرجات او مـن حيـث التفضيل، ولي چي د آخرت درجې په جنت كي يو تر بل بالا دي، او داغـه رنگـه دركات د دوږخ يو تر بل بالا دي، والله شمل علمه اعلم بذالک التفاوت في الآخرة.

آنانكه ذره وار بصورت محقر اند .... فرد از خيال وناز بفروش ننگرند

وفـي الحـديث اكثـر اهـل الجنـة البلـه اى العـوام وعليـون لـذوى الالبـاب اى لاصـحاب العقـول والله اعلـم المـراد بهـم العلمـأ العـاملون كمـا فـي قولـه عليـه

الصلوة والسلام فضل العالم (اى بالمعنى المذكور) على العابد (اى الجاهل) كفضلي على ادنى كم، وفي رواية كفضل القمر ليلة البدر على سائر الكواكب" ابن عباس رضي الله عنهما په تفسير كي ددي آيت "والذين اوتوا العلم درجات" وايي چي خداى جل جلاله عالم پر مؤمن (يعني امي كه څه هم عابد وي) اووه سوه درجې پورته كوي چي په منځ كي د هر دوو درجو لكه د اسمان او د ځمكي تر منځ چي مسافت وي، په تفسير بحر العلوم كي وايي چي په حديث شريف كي راغلي دي تعلموا العلم فالله تعالى يبعث يوم القيامة الانبياء ثم العلماء ثم الشهداء ثم سائر الخلق على درجاتهم" او په بل حديث كي راغلي دي چي په جنت كي يوه درجه سته چي هغې ته نه سي رسېدلاى مگر درې قسمه خلگ، امام عادل، و ذو رحم واصل، و ذو عيال صبور" او په صحيح حديث كي راغلي دي "اعد الله لعباده الصالحين ما لاعين رئت، ولا اذن سمعت، ولاخطر على قلب بشر، وروى ابن عبد البر في الاستيعاب عن الحسن چي يوه ډله له اشرافو څخه د قريشو په وخت كي د جاهليت په خلافت كي د عمر بن الخطاب رضي الله عنه دده دروازې ته ورغله يعني د يو كار لپاره، چي په هغه ډله كي سهيل بن عمرو القرشي ؤ چي يو له اشرافو څخه د جاهليت د وخت ؤ، او بل سفيان بن حرب ؤ چي لوى قومندان د جاهليت د وخت ؤ، او بعض نور مشائخ د قريشو، نو د عمر رضي الله عنه له خوا څخه اجازه د ورتلو صهيب، بلال حبشي او اهل بدر رضي الله عنهم ته وركړل سوه او د عمر رضي الله عنه دغه كسان ډېر محبوب وه او ده ته وصيت ددغو كسانو په باره كي سوى ؤ يعني د عليه الصلوة والسلام له خوا، نو ابو سفيان رضي الله عنه وويل مارئيت كاليوم قط (يعني ما دغسي ورځ نه ده ليدلې لكه نن ورځ) انه ليؤذن لهولاء العبيد ونحن جلوس لايلتفت الينا (شان دادى چي اجازه وركړل كېږي دغو مريانو ته يعني چي پخوا مريان وه او موږ يعني اشراف د قريشو ناست يو موږ ته التفات نه كړل كېږي يعني د عمر له خوا څخه، نو سهيل چي ډېر هوښيار سړى ؤ په دوى كي "اني والله قد ارى الذي في وجوهكم (زه قسم په خداى دى چي په تحقيق زه وينم هغه شى چي په مخانو كي ستاسي معلومېږي يعني خوا مو بده سوه) فان كنتم

غضبانًا فاغضبوا على انفسكم (كه تاسي ته درد درغلی وي، نو غضب پر ځان وکړئ) دعى القوم ودعيتم فاسرعوا وابطأتم (تهوله قوم وبلل سو يعني و اسلام ته د عليه الصلوة والسلام، لخوا نو دوى يعني هؤلاءُ العبيد تلوار وكړى په قبول كي د اسلام وابطأتم (او تاسي تأخير وكړى په قبول كي د اسلام) وفي الكشاف هذا باب عمر رضي الله عنه فكيف التفاوت في الآخرة ولئن حسدتم على باب عمر لما اعد الله لهم في الجنة اكبر انتهى.

وقد قال العلماُ ان العطايا على ظهر البلايا وفي رواية على متن البلايا.

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُوْمًا مَّخْذُوْلًا ﴿۲۲﴾

ته مه گرځوه (خطاب و رسول الله صلى الله عليه وسلم ته دی والمراد امته او لكل واحد من الناس اى لاتجعل ايها الانسان) سره له خدايه بل خداى (كه بت وي او كه ملكه وي او كه عيسى عليه السلام وي الى غير ذالک) ته به وگرځې يا ته به عاجزه سې، كما يقال قعد فلان عن الشيئ اذا عجز عنه "مذمومًا" چي ملكې او موٴمنان به دي ذم كوي، ځوک به هيڅ مرسته نه درسره كوي "دواړه لفظه پر صيغه د اسم مفعول دي.

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوْٓا اِلَّآ اِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا ؕ

او حكم جازم او قطعي كړى رب ستا يا محمد صلى الله عليه وسلم (دا تفسير منقول دى له ابن عباس رضي الله عنهما او له قتاده او له حسن او له ابن انس رحمة الله عليهم څخه) چي تاسي په عبادت نه كوئ مگر دده، او د مور او پلار سره به ښه كوئ "وبالوالدين" معطوف دى پر "لاتعبدوا" په حذف د عامل اى ان تحسنوا بالوالدين او يا عامل په "احسنوا" دى پر صيغه د امر، نو عطف يي پر لاتعبدوا په عطف د انشأ پر انشأ دى وان اختلف الانشأ نهيًا و امرًا و ذالک جائز.

پوه سه: چي تر "ان" مدغمه في اللام دمخه با مقدره ده، والتقدير بان لاتعبد آه، ولي چي عبادت غاية التعظيم او تذلل ته وايي كوضع الجبهة على الارض، نو نه ښايي دا عبادت مگر د هغه چا چي غايت عظمت لري او نهايت انعام كوي وهو الله عزوجل المعبود بالحق لاغيره خصوصًا بتان چي جمادات دي

لاعظمت لهم ولا انعام بشئ منهم.

درويش وايي: چي امر د احسان د والدينو خداى ﷻ نهي سره د غير الله متصل راوړى لان الله هو المنعم الحقيقي والوالدين هما المنعم الظاهري لتعيش الاولاد فافهم، قال الامام الرازي رح في التفسير الكثير بر الوالدين افضل من الصلوة والصوم والحج والعمرة والجهاد في سبيل الله انتهى.

درويش وايي: چي مراد له مذكوره عباداتو څخه نفلي مراد دي فتدبر.

الاعراب: په تفسير روح المعاني كي وايي كه چېري وكتل سي و مفرد راوړلو ته د خطاب په وروسته كي يعني عندك، نو دلته تقدير د احسن بالافراد افضل دى تر "تحسنوا" يا "احسنوا" او كه معطوف عليه چي "لاتعبدوا" دى نظر وكړل سي، نو تقدير د "احسنوا يا تحسنوا" زيبا دى.

پوه سه: چي جار او مجرور يعني بالوالدين متعلق په فعل محذوف پوري دى اى فعل كان واليه ذهب الزمخشري في الكشاف، او زمخشري منع كړې تعلق د جار او مجرور په مصدر مذكور يعني احسانًا ولي چي مصدر ضعيف العمل دى معمول دده پر ده نسي دمخه كېداى، او واحدي دا ممنوع بولي يعني د زمخشري دليل چي تېر سو، او امام حلبي داسي فيصله كړې ده چي كه مصدر په تأويل د ان مع الفعل وي نو مذهب د زمخشري صحيح دى، او كه مصدر نائب د فعل محذوف وي نو قول د واحدي مقبول دى، ومع هذا ډېر نحات ودې ته تللي دي چي كه معمول د مصدر چي ظرف وي، نو تقدم د معمول مطلقًا روا دى لتوسعهم في الظروف.

سوال: دلته خو معمول ظرف نه دى بلكې جار او مجرور دى؟

ځواب: جار او مجرور نحات وروده ظرف بولي، هذا تحقيق الاعراب.

پوښتنه: دا تحقيق به و عوامو ته د پښتنو بلكې و طالبانو ته بلكې هغه ملايانو ته چي تفسير د ټوله قرآن و طالبانو ته په يوه مياشت يا په څلوېښت ورځي كي كوي څه فائده وكړي؟

ځواب: زما له شخصي كسانو سره غرض نسته، زما غرض تفسير دى د

قرآن معجز په تحقیق سره، سعدي وایي:

تو گوی آنچه دانی سخن سودمند ..... وگر هیچ کس را نیاید پسند

اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَآ اَوْ كِلٰهُمَا

کاشفي میگوید اگر برسد نزدیک توبه بزرگ سالی وکبرسن یکی از ایشان یاهر دو ایشان یعنی بزیند تاپیر شوند و محتاج خدمت تو گردند.

ژباړه: که چېري ورسېږي په نېز ستا و ډېر عمر ته یعني سپین ږړی سي پلار او سپین سرې سي مور یو له دوی څخه یا دواړه یعني ژوندي وه تاچي کلان سالي ورسېږي او ستا د خدمت محتاجه وگرځي.

یوه سه: چي روح البیان روح المعاني، مظهري بلکې ټوله مفسرین رحمهم الله وایي چي اصل د "اما" ان ما ؤ، او ان شرطیه دی ما زائده ده تاکید لپاره پر زیات سو، بیا یې نون په میم کي مدغم کړی کما هو القانون، اما سو، او له هم دې سببه صحیح سو الحاق د نون المؤکدة په فعل پوري یعني یبلغن، ولي که چېري ان یوازي وای الحاق د نون ثقیله په فعل پوري په قانون نحوي نه دی روا یعني داسي نه دی روا، ان تکرمن زیداً په لحوق د نون ثقیله په فعل پوري.

یوه سه: "احدهما" معطوف علیه دی، او "کلاهما" عطف دی پر احدهما.

سوال: خدای پاک حال د کبر د والدینو ذکر کړی او سره ددې چي احسان د والدینو سره واجب دی علی العموم؟

ځواب: حال د کبر سن حال د حاجت دی علی الغالب وعند عدم حاجتها الاحسان الیها مندوب، او په حال کي د حاجت فرض دی کذا في الاسئلة المقحمة.

فائده: حمزه او کسائي "یبلغان" په ضمیر د تشبیه وایي، نو ضمیر راجع و والدینو ته دی، نو پر دې قرآئت "احدهما" سره د معطوفه چي "کلاهما" دی بدل دی له ضمیر څخه د تثنیه په "یبلغان" کي، او پر قرآئت د جمهورو قراؤ چي "یبلغن" مفرد وایي، نو "احدهما" او "کلاهما" فاعل د "یبلغن" دی.

درویش وایي: چي روح المعاني په دې آیت کي په دې اړه اوږد قرائت بیان

کړی دی، او اختلاف د نحاتو او سوال ؤ ځواب یې بیان کړي دي چې تر راوړلو
یې نه راوړل ددې تفسیر ایوبي سره زیبا دی، ولي خاصو علماؤ ته هم چندان
فائده نسته پکښې فضلاً عن العوام الطلبة.

فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنۡهَرۡهُمَا

ته مه وایه و دوی ته او نه هم و یوه ته ددوی کلمه د "أف" مظهري رح وايي چې
دا کلمه د کراهته ده او صوت دی چې پر تفجر دلالت کوي، او بعض وايي چې
اسم فعل دی په معنی د اتفجر دی انتهی، او روح البیان هم دغه دواړې معناوي
ذکر کړي دي، په پښتو د تفجر معنی ده د زړه تنګي، او روح المعاني وايي چې
دا کلمه اسم صوت دی ینبئ عن التفجر، او یا اسم فعل دی په معنی د اتفجر
متکلم واحد دده چې زه دي غمجن کړم، یعني مور او پلار ته دا کلمه مه وایاست
ولي چې دوی زهیرېږي او روح المعاني وايي چې په دې کلمه کې تقریباً
ثلوېښت (۴۰) لغته دي او په قراءات السبع کې درې متواتره او ثلور شاذ
راغلي دي ثم بین الکل "ولا تنهرهما" او منع کوه یې مه دوی دوه، چې پښتانه
ترټل ورته وايي، یعني د زوی یې یو کار یا خبره نه وي خوښه او مور یا پلار یې
وکړي ترټل دي نه ورکوي.

وَقُل لَّهُمَا قَوۡلٗا كَرِيمٗا ٢٣

او ووایه ته دوی ته قول حسن او نرم ویل ورته کوه، یعني لکه په پښتو کې
چې وايي مور جاني یا مورکی، او بابا یا اغا یا بابکه ومثل ذالک من کلمات
الادب، او مجاهد رح وايي اذا بلغاعندک الکبر فلا تقذرهما ولاتقل لهما اف حین
تمیط عنهما الاذی، یعني غول او بولي یې ورپاکوئ، لکه دوی چې ته کوچنی
وې داغه کارونه یې له تا سره کول خصوصاً الام.

وَٱخۡفِضۡ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحۡمَةِ

او کښته کړه مور او پلار ته جانب د ذلت (یعني تواضع) او عاجزي ورته کوه،
نو اضافت د "جناح" و "ذل" ته اضافت دی د مشبه به و مشبه ته، او زوی امر کړئ په

کښته کولو سره، نو پر دې تقدير مراد له "جناح" څخه جانب دی، او روح البيان وايي چي ذل استعارة بالكناية ده يعني ذل او تواضع يې مشابه کړه د مرغه سره واثبت للذل الجناح يعني وزر، تخييلاً چي حاصل د معنی يې بيرته تواضع لهما ګرځي يعني مرغه چي له هوا څخه راکښته کيږي وزرونه کښته ايله کړي، او چي هوا ته الوځي وزرونه لوړ کړي، نو خفض الجناح فعل دی په تواضع کي، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي د مور او پلار سره به داسي ژوند کوئ لکه يو مريی چي ضعيفه او بيماره او ذليله وي او د بادار يې ډېر سخت طبعيت وي او شوخ وي "من الرحمة" کلمه د من تعليلي ده يعني له سببه د ډېر زړه سوي پر دوی ولي ننه ورځ دوی وتاته محتاجه دي او ته په غايت کوچنيوالي دوی ته محتاج تر او دوی خپل رحمت له تا څخه نه سپماوه، نو ته هم بايد خپل رحمت له دوی څخه نه وسپموې.

مسائل حقوق الوالدين: (١) په نامه دي مور او پلار نه يادوي الا عند الضرورة في غيابهما، ولي مخامخ يې نوم يادول ظلم دی او نهايت بې ادبي ده (٢) اواز به ددوی په اواز نه پوري کوي بلکې کرار کرار به خبري ورسره کوي الا که دوی کاڼه وه کرار خبري يې نه سوې اوريدلای (٣) د بل چا مور او پلار ته دي ښکنځل نه کوي تاچه هغه مکافاتاً دده و مور او پلار ته ښکنځل ونه کړي (۴) او په تريو تندي او په غضب دي مور او پلار ته نه ګوري، په صحيح حديث کي راغلي دي "ما من ولد ينظر الى الوالد او الوالدة الا كان له بها حجة وعمرة" چا ورته وويل که څه زوی په ورځ کي زر واره ورته وګوري؟ عليه الصلوة والسلام وويل "وان نظر في اليوم مأة الف" (۵) له ابو الدرداء رضي الله عنه څخه روايت دی چي رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل "الوالد اوسط ابواب الجنة فحافظ ان شئت او ضع (رواه احمد والترمذي وابن ماجه والحاكم بسند صحيح" والد هغه ښه او اعدله دروازه د جنت ده، نو مراعات يې وکړه او وه يې ساته که يې خوښه وي يا يې ضائع کړه يعني د والد سره که احسان کوې او خدمت يې کوې او په ادب ګذاره ورسره کوې، نو دروازه د جنت دي وساتله وعلى العكس، نو دي ضائع کړه يعني له لاسه دي ووتله (٦) له عبدالله بن عمر رضي الله عنهما څخه روايت دی عن النبي صلى الله عليه وسلم رضا

الله في رضا الوالد، وسخط الله في سخط الوالد (رواه الترمذي والحاكم) ترجمه: راضي والى د خداى ﷻ په رضا كولو كي د والد دى او غضب د خداى ﷻ په غضب كي د والد نغښتى دى (٧) بزار له ابن عمر هغه له ابي سعيد الخدري ﷺ څخه روايت كړى دى چي قال قال رسول الله ﷺ لا يدخل الجنة منان (چي چاته يو شى وركړي او بيا احسان پر اچوي، يعني هر وخت دا خپل احسان ورته ذكر كوي) ولا عاق ولا مدمن خمر (او نه د مور يا پلار يا د دواړو ازاري، يا د شراب خورى عادت لري (رواه النسائي والدارمي)

درويش وايي: چي والله اعلم مراد په دې حديث كي دخول اولى دى لانه ليس للمؤمن المحرومية من الجنة ابداً (٨) له ابو هريره ﷺ څخه روايت دى چي چي رسول الله ﷺ وويل "رغم انف رجل ذكرت عنده فلم يصل علي" ترجمه: په خاورو دي وي، كناية عن الذلة پزه د هغه چا چي زما نوم دده په نېزد ذكر سي او درود پر ما ونه وايي "ورغم انف رجل" چي دا هم كنايه ده له ذلت څخه چي مياشت د روژې پر ده راسي او ده ته بخښنه ونه كړل سي، يعني اداب، فرائض، سنن او نور عبادات پر ځاى نه كړي چي سبب د مغفرت الهي وګرځي "ورغم انف رجل ادرك ابويه الكبر فلم يدخلاه الجنة" او پزه دې په خاورو وي د هغه سړي چي مور او پلار يې كبر سن ته ورسېږي او دى جنت ته نه كړي ورداخل يعني دومره احسان او خدمت يې ونه كړي چي ددوى په دعاګوي سره دى جت ته داخل نه سي (رواه البغوي والترمذي والحاكم) او د مسلم او د احمد په روايت كي داسي راغلي دي "رغم انفه ثم رغم انفه ثم رغم انفه قيل من يا رسول الله ﷺ قال من ادرك الكبر عنده احد الوالدين او كلاهما ثم لم يدخل الجنة" (٩) له ابي امامه ﷺ څخه روايت دى چي يو سړي له رسول الله ﷺ څخه پوښتنه وكړه "ماحق الوالدين على ولدهما؟ قال هما جنتك او نارك (رواه ابن ماجه) ترجمه: له عليه الصلوة والسلام څخه چا پوښتنه وكړه چي څه دى حق د والدينو پر ولد د دوى، عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي مور او پلار ستا جنت دى يعني سبب دخول د جنت كه احسان ورسره وكړې او خدمت يې وكړې، يا دوى ستا دوږخ دي يعني سبب د

دخول د دوزخ دي تالره كه يې ازار كړې او ښيراوي درته كوي.

درويش وايي: چي په دمخه ځو حديثو كي لفظ د والد يعني مذكر لفظ راغلى ؤ، نو په قرينه د وروسته حديثو چي آنفًا تېره سوه له والد څخه والله اعلم، مور او پلار دواړه مراد دي په تاويل د شخص والد يعني تذكير يې په سبب د تاويل بالشخص دى چي شخص لره او ښځي دواړو ته وايي (١٠) له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دى ده وويل چي رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل "من اصبح لله مطيعًا في والديه اصبح له بابان مفتوحان من الجنة وان واحداً فواحداً ومن امسى عاصيًا لله في والديه اصبح له بابان مفتوحان من النار وان واحداً فواحداً قال رجل وان ظلماه؟ قال عليه السلام وان ظلماه وان ظلماه وان ظلماه"

درويش وايي: چي په دې حديث كي والله اعلم بمراد رسوله صلى الله عليه وسلم اصبح او امسى له افعال ناقصه وو څخه دى كما في كتاب الشمة وغيره، نو بناً عليه ترجمه د حديث داده: كه څوک وګرځي فرمانبرداره د خداى جل جلاله په باره كي د مور او پلار، وبه ګرځي ده لره دوې دروازې خلاصي د جنت، او كه يو د مور او پلار ؤ نو يوه دروازه به ورته خلاصه سي، او كه څوک وګرځي "عاصيًا" نافرمانه د خداى جل جلاله په باره كي د مور او پلار (نو امسى تفنن في العبارة) دى، ده ته به وګرځي دوې دروازې خلاصي د اور "وان واحداً فواحداً" يو سړي و عليه الصلوة والسلام ته وويل كه څه مور او پلار پر دوى ظلم كاوه؟ عليه الصلوة والسلام درې واره په ځواب كي ورته وويل وان ظلماه (١١) په صحيح حديث كي راغلي دي چي يو سړي له عليه الصلوة والسلام څخه پوښتنه وكړه چي زه د كوم يوه سره د والدينو احسان وكړم؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل "امک" هغه سړي وويل بيا د چا سره؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل "امک" بيا هغه سړي داغه سوال وكړى، عليه الصلوة والسلام ورته وويل "امک" يعني درې واره سائل "ثم من" سره پوښتنه وكړه عليه الصلوة والسلام ځواب په "امک" سره وركړى، څلورمه وار چي هغه سړي سوال په "ثم من" سره وكړى عليه الصلوة والسلام ځواب وركړى "ثم اباک".

درويش وايي: چي ددې حديث سر علماً كرام داسي بيانوي چي د زوی پر مور درې تکليفه راځي نهه مياشتي يا كم تر نهه د حمل تكليف دی، دويم د وضع الحمل دردونه او تكليف دی، او دريم د روزني او پالني او شپې ورسره سبا كول په وخت كي د ناجوړی د ولد، او پاک ساتل له مرداری څخه د ولد كما هو الظاهر لكل واحد الى غير ذالک من تكاليف الاولاد على امهاتهم (۱۲) وعن ابي بكر ﷺ قال قال رسول الله ﷺ كل الذنوب يغفر الله منهما مايشاً الا عقوق الوالدين فانه يعجل لصاحبه (اى العذاب) في الحيوٰة قبل الممات"

درويش وايي: چي نور احاديث صحيحه په باره كي د احسان د مور او پلار سره او عقوق ددوی راغلي دي، كه زه احصاً د ټولو وكړم اوراقي به نوري په بره كي ونسي (۱۳) تر دې اندازې په حقوق كي د والدينو دا مسئله فقهاؤ رحمهم الله راوړې ده، كه سړی مسلمان وي او پلار يې مشرک وي، پلار زوی ته ووايي چي ما په شا كړه بت خانې ته مي بوزه چي زه د خپلو خدايانو عبادت وكړم، فقهاً وايي چي نه دې پشا كوي، ولي چي دا مرسته ده پر شرک باندي، او كه پلار پخپله بت خانې د عبادت لپاره تللی ؤ چي راوتی زوی ته يې وويل چي ما په شا كړه كور ته مي ورسوه امتثال يې پر واجب دی.

درويش وايي: چي دا د مشرک پلار حق دی، نو د مسلمان پلار حق ته تاسي اندازه ولګوئ.

حكايت: يوعالم وايي چي زما پلار چي هم عالم ؤ، او زما هم پلار او هم مي استاذ ؤ، وروسته تر مړيني دوه كاله تخميناً ما په خوب وليدی چي په قبر كي مريض دی، ما ورته وويل چي بابا ناروغه يې، ده راته وويل چي هو! ته ماته يوه دوا يا ګولی نه راوړې چي خدای پاک ما په جوړ كړي، زه چي له خوبه څخه بيداره سوم پوه سوم چي پلار تر دې دعاً چي خدايه ما وبخښې او زما مور او پلار وبخښې مخصوص يو شی غواړي، نو مي خدای جل جلاله ته خواست وكړی چي زما ټولي حسناتي كه فرضي وي كه نفلي او كه قولي او كه عملي او كه مالي وي ما خپل پلار ته بخښلي دي كه څه هم ماته يوازي سيئات راپاته سي، يو څو عمر

وروسته مي بيا پلار په خوب وليدى په ښه لباس كي او په بدن تندرسته او خوشاله، عالم وايي چي ما پوښتنه ځني وكړه چي بابا ځرنگه يې؟ ده راته وويل چي هغه دوا او گولى چي تا ماته را استولي وې دېري ښه رابانديي ولگېدلې شكر دى اوس ډېر ښه يم خداى ﷻ دي تاته ثوابونه دركړي انتهى قول العالم.

وَقُل رَّبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾

يعني دعا كوه مور او پلار ته چي خدايه ته رحم وكړې زما پر والدينو يعني په آخرت كي چي باقي رحمت دى لكه دوى چي ماته په ډېر ښه رحمت تربيت راكاوه چي زه كوچنى وم او د حق او اسلام لار يې راوښووله، بغوي رحمه الله وايي چي په دې آيت كي مراد دادى چي مور او پلار د سړي مؤمنان وي، بيضاوي وايي چي كه د سړي مور او پلار كافران وي او ژوندي وي مذكوره دعا ورته روا ده لان من رحمته تعالى ان يهديهما الى الاسلام، او كه پر كفر مړه وه دا دعا نه ده ورته روا لقوله تعالى "ماكان للنبي والذين آمنوا ان يستغفروا للمشركين ولو كانوا اولى قربى" الآية، په حديث شريف كي راغلي دي چي يو سړي و عليه الصلوة والسلام ته راغلى او ورته وه يې ويل چي زما مور او پلار وداسي درجې ته د كبر سن رسېدلي، لكه دوى چي زما خدمت په غايت كوچنيوالي كي كاوه يعني زما مرداري به يې راپرېوله، او كالي به يې راپرېول الى غير ذالك، زه ددوى خدمت پر هغه اندازه كوم، نو ما ددوى حق پر ځاى كړى؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل "لا" ولي دوى چي ستا خدمت او پالنه كوله ستا د حيوٰة او د بقا لپاره يې كوله، او ته چي ددوى پالنه او خدمت كوې د دوى د موت لپاره يعني چي دا دي په خيال وي چي نن به مړه سي سبا به مړه سي.

رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ

رب ستاسي ښه خبر دى يعني تر تاسي چي ستاسي په زړو كي وي يعني البر الى الوالدين او اعتقاد پر دې چي پر تاسي واجب دى، يعني توقير او تعظيم د والدينو.

پوه سه: چي دا تهديد دى و اولاد ته چي په زړه كي يې د مور او پلار ځخه بد

کیږي او پر درانه وي لکن د خلګو له شرمه څخه بر او احسان ورسره کوي چي دا هم په حقیقت کي عقوق دی، او دا هم معنا د آیت کېدای سي چي خدای ﷻ خبر دی په نیاتو ستاسي، نو که دا بر د والدینو احتساباً (یعني چشم باز داشتن وثواب ته) او د امتثال د امر الهي په بر کي د والدینو فأجره علی الله تعالی وان کان لغرض من اغراض الدنیا فهو علی مانویٰ.

مسئله: د مور پښې مچول لپاره د تواضع روا دي.

حکایت: استاذ ابو اسحٰق الاسفرائني رح ته یو سړی راغلی چي ته برایي شپه ما په خوب ولیدلې چي د ږیري په وېښتانو دي ملغلري او جواهرات ځړېږي. ده وویل چي دا خوب دي رشتیا دی، زما عادت ؤ چي کور ته به ورغلم زما د مور خونه زما د عیال تر خوني په مخ کي وه، نو به یو ګړی له مور سره کښېنستم احوال پرسي به مي وکړه، ولي که زه د مور تر خوني او تر احوال پرسی دمخه د خپل عیال خوني ته تللی وای زه بېرېدم چي د مور به ګله راځخه وسي، هر وخت چي به ادې مور په مجلس سترې سوه، دې به راته وویل چي زه بدېږم څه خپل عیال ته ولاړ سه، نو ما به ورته وویل چي موري راسه چي پښې دي درمچ کړم، پښې به مي ورمچ کړې او خپل عیال ته به ولاړم، برایي شپه زه د مېلمنو سره وځنډېدم چي کور ته راغلم مور مي بیده سوې وه، حیران سوم چي ستا دائمي وظیفه پاته سوه، لهٰ خوبه مي هم نسوای راوېښولای، نو مي کرار کرار ږیره ددې د پښو په خاورو پوري ومښل، نو هغه دی چي تا خوب ولیدی کما ذکرت، نو زما یقین سو چي د مور د پښو خاوره زما د ږیري جواهرات په نېز د خدای ﷻ دي.

مسئله: د مور او پلار خدمت به سړی په خپله کوي و بل ته به نه وایي چي دا کار وکړه، مثلاً مور یا پلار ده ته وویل چي اوبه راواخله زه تږې یم، زوی به بل چا ته نه وای چي دا اوبه ورته را واخله، ولي سړي ته دا عار او پیغور نه دی چي د استاذ یا د مور او پلار او د مېلمانه خدمت په خپله وکړي بلکې دا کمال انسانیت دی.

مسئله: فقهاً رحمهم الله وایي چي پلار ته دي امامت نه ورکوي الا بامره وان کان الولد افقه من الاب.

مسئله: که د چا پلار جاهل وي او دی مثلاً عالم وي، نسب له پلار څخه به نه بدلوي يعني چي زه د پلاني زوي يم يعني د غير د پلار نوم واخلي، ولي چي په حديث صحيح كي راغلي دي د دغسي چا په باره کي، فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين لايقبل الله منه صرفاً ولا عدلاً يعني نه نفل او نه فرض، كذا في الاسرار المحمدية، وفي الحديث اذا ترک العبد الدعأ للوالدين انقطع الرزق، وفي الحديث من زار قبر ابويه او احدهما كان باراً يعني في كل جمعة.

درويش وايي: چي په اوسني زمانه کي عادت غالبه دادی چي پلار يا مور چي د چا مړه سي يوه ورځ فاتحه خواني وي، دريمه ورځ ختم د قرآن مجيد پسي وکړي بالا نسياً منسياً يې وګرځوي، نه يې قبر ته ورځي الا في سنة مثلاً شيخ سعدي رحمه الله داسي وايي:

سالها بر تو بگذرد که گذر .... نکنی سوی تربت پدرت

تو بجای پدر چه کردی خیر .... تا همان چشم داری از پسرت

امام ابو حامد محمد الغزالي په احيأ العلوم کي وايي چي اکثره علمأ پر دي دي چي مراعات د ابوينو واجب دی په شبهاتو کي او په حرام صريح کي دي اطاعت نه کوي، ولي ترک د شبهاتو خو ورع ده او د والدينو حق حتم او واجب دی.

مسئله: که ولد مراعات د حق د مور او پلار يا دواړو نسوای کولای چي دوی سره مرور وه او هر يوه د هغه بل په مراعات ناراضه کېدی، نو حکم دادی که چېري د زوی سره د دواړو د نفقې توان نه ؤ، نو مور دي مقدمه کړي پر پلار په نفقه کي، ولي چي پر مور ډېري خواری تېري سوي دي د ولد يعني في الحمل والوضع وبعد الوضع كذا في فتح القريب.

درويش وايي: چي په روح البيان او روح المعاني کي دا حديث په مختلفو عباراتو راغلی دی چي يوه ورځ يو ځوان و عليه الصلوة والسلام ته د پلار په باره کي شکايت وکړی چي دی زما له کور او له مال څخه زما بې اجازې شی وړي، عليه الصلوة والسلام يې پلار راوغوښتی، فاذا هو شيخ يتوكأ على العصأ، نو دده د زوی شکايت يې ورته بيان کړی، د سپين ږيري پلار سترګي د

اوښکو ډکې سوې او داسي يې وويل چي دا زما زوی ضعيف ؤ او زه قوي وم، دی فقير ؤ زه غني وم يعني په حال د طفوليت دده ما له خپل مال څخه له ده څخه هيڅ شی نه سپماوه، اوس زه ضعيف يم او دی قوي، او زه فقير يم دی غني، نو دی ولي زما سره بخل کوي په خپل مال سره، نو عليه الصلوة والسلام د شيخ ضعيف پر وينا وژړل او داسي يې وويل، چي پر دا قصه د سپين ږيري نه ډبري اوربدلې او نه لوتې مګر پر وه يې ژړل، آخراً آنحضرت ﷺ داسي حکم صادر کړی "انت ومالک لابيک"

مسئله: پلار لره پکار ده چي د زوی سره دي سخت برتاؤ نه کوي، او نه دي نامناسبه ښکنځل او خبري ورته کوي، تاچي زوی و عقوق ته مجبور نه سي، او بده ګذاره دي هم نه ورسره کوي وکذالک الام.

حکايت: له يو عارف څخه نقل راغلی دی چي زه يو زوی لرم دا ډېرش کاله دا ډېرش کاله ما دی نه دی امر کړی (يعني په دنياوي امورو کي) په هيڅ شي سره د ببري ددې چي چي نبايد دی به زما عصيان وکړي او عذاب به پر نازل سي.

إِن تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾

يعني که قصد کونکی ذ ثواب عندالله ياست په بر کي د والدينو (بغوي رح وايي چي پس له لږ تقصيره په هغه حقوق کي د والدينو چي پر تاسي لازم ؤ) نو په تحقيق خدای جل جلاله دی د توبه کونکو د معصيت په حقوق د والدينو بخښونکی د هغه معصيت دی، قال عليه الصلوة والسلام التائب من الذنب کمن لاذنب له" او دا هم احتمال سته چي دا آيت عام دی هر تائب لره من الذنب ويندرج فيه، هغه څوک چي په حقوق کي د والدينو لږ يا ډېر تقصير ځني سوی وي.

پوه سه: چي "اوابين" جمع د اواب ده چي هغه صيغه د مبالغې ده، نو ځکه يې سعيد بن المسيب رضي الله عنه دا تفسير کړی دی "الاواب هو الذي يذنب ذنباً ثم يتوب ثم يذنب ذنباً ثم يتوب ثم يذنب ذنباً ثم يتوب" او سعيد بن جبير رضي الله عنه يې دا تفسير کړی دی "هو الرجاع الى الخير" ډېر رجوع کونکی د خير و کار ته.

درویش وایي: چې ددې دوو تفسیرو مآل یو دی، په صحیح حدیث کې راغلي دي چې علیه الصلوة والسلام وویل "رغم انفه" (پزه دې په خاورو وي دا کنایه ده له ذلت څخه) فقیل من یا رسول اللهﷺ؟ قال من ادرک والدیه عند الکبر احدهما او کلاهما ثم لم یدخل الجنة" (چا وویل چې څوک یا رسول اللهﷺ رسول اللهﷺ وویل هغه څوک چې والدین یې یا یو له دوی څخه سپین ږیرتوب ته ورسېږي او هنوز دی و جنت ته داخل نه سي یعني په سبب د بر او احسان د دوی سره، روح المعاني وایي چې له اسکندر څخه چا پوښتنه وکړه چې پر تا باندي ستا د استاذ منت او احسان ډېر دی که ستا د پلار؟ ده په ځواب کې ورته وویل الاستاذ اعظم منةً علي من والدي، ولې چې استاذ ډېره خواري او محنتونه پر ځان وړي دي زما په تعلیم کي حتی چې زه یې په نور د علم منور گرځولی یم، واما الوالد فانه طلب تحصیل لذة الجماع لنفسه فاخرجني الی عالم الکون والفساد.

درویش وایي: چې دا د اسکند خبره روح المعاني رد کړې ده، دی وایي چې مور ومنل چې په اول الامر کي مطلوب د پلار لذة الجماع ؤ، خو دا غم خوري د والد چې ایصال د خیراتو و زوی ته کاوه او دفع د آفاتو یې له زوی څخه کوله له اول وخته د زوی د راتلو و عالم وجود ته بیا تر هغه وخته پوري چې پلار سن ته د کبر رسېدی یعني سالخورده کېدی، دا ډېر لوی نعمت دی پر زوی تر ټولو هغو خیراتو چې اسکندر ذکر کړي دي چې منت د استاذ تر منت د پلار ډېر دی، په تائید کي د نظریې د آلوسي رح دا حدیث کافي دی چې یو سړی له یمن څخه و علیه الصلوة والسلام ته راغلی د جهاد في سبیل الله لپاره، علیه الصلوة والسلام ورته وویل "هل لک احد بالیمن؟ قال ابوای" علیه الصلوة والسلام ورته وویل هغو اجازه د جهاد درکړه؟ هغه ورته وویل یا! نو علیه الصلوة والسلام ورته وویل چې ولاړ سه یمن ته له دوی څخه اجازه د جهاد وغواړه، که یې اجازه درکړه فجاهد والا فبرهما، او په حدیث کي د عبد الله بن عمرو رضی الله عنهما راغلي دي چې یو سړی و علیه الصلوة والسلام ته راغلی د علیه الصلوة والسلام څخه یې اجازه د جهاد غوښتله علیه الصلوة والسلام ورته وویل "احي والداک؟ قال نعم

قال ففيهما فجاهد ، وفي رواية جئت ابايعک علی الهجرة وترکت ابوی یبکیان" علیه الصلوة والسلام ورته وویل ولاړ سه مور او پلار وخندوه یعني خوشاله یې کړه لکه دوی چې تا ژړولي دي یعني چې ستا په فراق دي غمجن کړي دي.

مسئله: که یو سړي ماینه درلوده او پر گرانه هم وه او پلار دی امر کړي چې دا ماینه طلاقه کړه که څه هم پلار له دې کبله دی امر کړي چې ماینه یې بې لمانځه ده مثلاً ، نو که زوی دده امتثال ونه کړی عاق خو نه دی لکن افضله داده چې طلاقه یې کړه امتثالاً لامر الوالد ، په دلیل د هغه حدیث چې ابن حبان رح په خپل صحیح کي راوړی دی، چې یو سړی ابو الدرداؓ ته راغلی چې پلار په ما پسې ؤچي واده به دروکړم خیر خو واده یې راوکړی، او اوس وایي چې ماینه دي طلاقه کړه، ابو الدرداؓ ورته وویل چې زه نه حکم درکوم چې نافرماني د پلار وکړه او نه هم دا ویلای سم چې ماینه طلاقه کړه لکن که ستا خوښه وي زه به هغه حدیث درته بیان کړم چې ما د علیه الصلوة والسلام څخه اورېدلی دی چې ده مبارک وویل "الوالد اوسط ابواب الجنة (یعني پلار میانه یا ښه دروازه د جنت ده) فحافظ علی ذالک اودع (یا محافظت وکړه د هغې دروازې یا یې پرېږده او داغه رنگه سنن اربعه والا محدثین یعني نسائي، ابن ماجه، ابو داؤد، ابن حبان رحمة الله علیهم په خپل صحیح کي او ترمذي رح چې له اصحابو څخه د جرح او تعدیل دی ددې حدیث په باره کي ویلي دي "حسن صحیح" له ابن عمرؓ څخه روایت دی چې زما ماینه وه چې ډېر محبت مي هم ورسره درلوذی او زما د پلار عمرؓ بد ځني کېدل، ماته یې وویل چې طلاقه یې کړه مانه طلاقول، اخیر زما پلار و علیه الصلوة والسلام ته ورغلی او دا موضوع یې ورته بیان کړه علیه الصلوة والسلام ماته وویل چې طلاقه یې کړه.

درویش وایي: چې دا ؤ مختصر بیان په بیان کي د حقوق والدین.

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهٗ

او ورکړه و هغه چاته چې ستا سره قرابت لري حق د هغه یعني صلة الرحم

ورسره کوه او ښه ژوند ورسره کوه او احسان ورسره کوه په مال سره که دي له وسه پوره وه والا فبالقول الحسن والفعل الحسن.

درویش وایي: چي چي د عمومي ذوی القربی سره مرسته او کومک خو مندوب بالاجماع دی، او اکثره مفسرین دا آیت پر عموم او پر ندب حمل کوي لکن امامنا الاعظم وهمامنا الافخم ابو حنیفه رحمه الله وایي چي واجبه ده هر ذي رحم یعني چي قرابت نسبي د سړي سره لري او محرم هم که یو نر فرض کړل سي او بله ښځه نکاح یې ابدي سره حرامه وي، نو په دې سره هغه قریب چي قرابت نسبي نه سره لري که څه هم نکاح یي ابدي سره نا روا وي کالخالة نکاح خو یې ابدي و خوریي ته حرامه ده لکن چي له جلا قوم څخه وي ذي رحم نه ده، او په محرم سره هغه نسبي قریبان خارج سوه چي نکاح یې ابدي حرامه نه وي لکه د اکا زامن او لوڼې، نو امام اعظم رحمه الله وایي چي نفقه د ذی رحم محرم پر غني قریب واجبه ده که دی صغیر او فقیر وي یعني د پلار میراث نه وو ور پاته سوی یا ښځه وي بالغه فقیره او یا نر وي شل یا ړوند وي لکن فقیران وي، ولي چي په دغه انفاق بقأ ددوی د ژوند ده وهو اصل البر وصلة الرحم، او بغوي رح له علي بن الحسین رضي الله عنهما څخه روایت کړی دی چي مراد په دې آیت کي اقارب د علیه الصلوة والسلام دي وکذا اخرج ابن ابي حاتم عن السدي رح. او طبراني او نورو رواتو له ابي سعید الخدري رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي دا آیت چي نازل سو علیه الصلوة والسلام فاطمه رضي الله عنها راوغوښتل او د فدک مځکه یې و هغې ته ورکړه، او ابن مردویه له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روایت کړی دی ابن کثیر مفسر کبیر او روح المعاني وایي چي دا خبره مشکله ده، ولي له دې بیان څخه دا معلومېږي چي دا آیت مدني دی ولي چي فدک خو په وخت کي د هجرت علیه الصلوة والسلام فتح کړی، والمشهور ان هذه الآیة مکیة، او بل دلیل یې دا راوړی دی چي مشهور او معتمد علیه داده چي فاطمه رضي الله عنها علیه الصلوة والسلام ته ورغله چي فدک زما پر نامه کړه، علیه الصلوة والسلام د فاطمي رضي الله عنها دا خبره ونه منل کذا روي عن عمر بن عبد العزیز رحمه الله، او ومظهري وایي که دا واقعه صحیح وای، نو خلفأ راشدینو څرنگه فدک

له فاطمې رضي الله عنها څخه ګرځاوه خصوصاً علي رضي الله عنه في خلافته.

درويش وايي: چې مشهور داده چې فاطمه رضي الله عنها شپږ مياشتې وروسته تر عليه الصلوة والسلام وفات سوه، نو که دا صحيح وي نو فاطمې رضي الله عنها خو خلافت د خلفأ راشدينو نه دی پيدا کړی الا ان يقال سلمنا وفاتها شپږ مياشتې وروسته لکن که فدک دې ته آنحضرت صلى الله عليه وسلم ورکړی وای نو خلفأ راشدينو به د فاطمې رضي الله عنها و ميراث خورو ته ورکړی وای يعني الحسن والحسين رضي الله عنهما چې ددې زامن وه، او علي رضي الله عنه چې ددې زوج ؤ او ربع ميراث دده حق ؤ!، والله اعلم بحقيقة الحال، په صحيح حديث کې راغلي دي "البر والصلة يطيلان الاعمار ويعمران الديار ويكثران الاموال" ترجمه: بِر يعني ښه کول د اقربأ سره او وصله رحمي کول ددوی سره عمرونه ډېروي، او سرايونه د بر او صله کونکو اباد وي، او اموال ددوی ډېر وي.

سوال: عمر د هر سړي خو مقدر دی په اجل معلوم سره، نو څه معنی د عمر ډېرولو په سبب د بر او صلة الرحم؟

ځواب: يوه قضأ مبرم او قطعي ده چې په لوح محفوظ کې نوشته ده په هغه کې خو تغيير، تبديل او زيادت او نقصان نه دی روا، والى هذا يشير قوله تعالى "يمحو الله مايشأ ويثبت وعنده ام الكتاب" حاصل دا چې په بر او صله سره عمرونه زياتېږي هغه د قضأ معلق عمرونه دي فتدبر حق التدبر.

وَالْمِسْكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ

او تاسي ورکوئ مسکين ته خپل حق که څه هم بيګانه وي، اهل لغت وايي چې "من لاشئ له يعني من المال" که څه هم دون النصاب وي، او فقير هغه دی چې ده لره مال وي لکن دون النصاب وقيل بالعکس، او د ابن السبيل لغوي معنی داده "زوی د لاري" يعني ملازم د لاري چې مراد ځني مسافر دی چې په وطن کې خو مال لري او في الحال ورسره نه وي چې منقطع عن المال وي، او په دې قسم کې منقطع الغزات هم داخل دي فافهم.

وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴿۲۶﴾

او ته تر حق د انفاق المال تجاوز مه کوه چي مال په معصيت کي صرف کړې، لکه چي شراب په رانسي يا د زنا په اجرت کې ورکړې وامثال ذالک، مجاهد وايي چي که سړی ټوله مال په لاره کي د خدای ﷻ صرف کړي ماکان تبذيراً او که يو مد يعني د صاع څلورمه حصه په باطل کي صرف کړي تبذير دی، له ابن مسعود رضي الله عنه څخه چا پوښتنه وکړه د تبذير د تفسير، ده ورته وويل انفاق المال في غير حقه" او روح المعاني وايي چي دا هم تبذير دی چي مال وغير المستحق ته ورکوي لکه زکوٰة و اغنياؤ ته چي حق د فقراؤ او مساکينو دی.

درويش وايي: چي ددې يو ظاهره مثال دادی چي د اوسنی زماني پېهلالان په زرهاؤ زکاتونه و قاضيانو، يا رئيسانو ته د مملکت ورکوي، لکه قومندانان، تهانه دار او حزبي سرمايه داران چي بله ورځ دده کار پر مربوط وي، او يو مسکين چي ورسي په ډېره ځيګر خوني يو پينځوس روپۍ ځني بېلي کړي.

مسئله: که د يو چا د مسجد امام غني ؤ او دی په خبر هم ؤ، نو په نيت د زکات روپۍ ورکول تبذير دی کمامر من تفسير روح المعاني، او که زکوٰة ورکونکی د امام مسجد په غنٰی نه ؤ خبر او زکوٰة يې ورکړې، نو غاړي د ملا امام بندي دي چي حرام مال يې واخستی، بيت:

واعظان کين جلوه درمنبر ومحراب ميکنند
چون بخلوت ميروند آن کاری ديگرميکنند

حکايت: يو سړي په لار کي د خير ډېري روپۍ مسرف کړې بل سړي ورته وويل لا خير في السرف، هغه ورته وويل لاسرف في الخير، سعدي وايي:

نه هرکس سزأ وار باشد بمال .... يکی مال خواهد يکی گوش مال

يعني چي غني زکوٰة غواړي د زکوٰة په عوض کي د غوږ پېچ ورکړه.

إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ ۖ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿۲۷﴾

په تحقيق سره مبذرين بالمعني المذكورة وروڼه دي د شيطانانو، او ؤ شيطان د خپل رب فرمان نه قبلونکی ؤ چي آدم عليه السلام ته يې سجده نه وکړه، بعد ان امره الله

بالسجود له، له ورور گلوی څخه مراد مثليت دی په شرارت کي، بغوي وايي چي هر څوک چي د بل قوم سنت او طريقه خپل کړي عرب وايي هو اخوهم.

وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ

پوه سه: چي کله د "ان" په اما کي، ولي اصل د اما ان ما ؤ، ان شرطيه ده او کلمه د ما زائده ده، والمعنى که چېري ته يا محمد (ﷺ) اعراض وکړې "عنهم" له دوی څخه يعني عن ذوی القربى والمساکين وابن السبيل کمايدل عليه سوق الآية.

پوه سه: چي اعراض روی گرداني ته وايي او مراد معنى لغوي نه ده بلکې اعراض کنايه ده له عدم الانفاق څخه ده، او بغوي رح وايي چي دا آيت په شان کي د مهجع، بلال او صهيب رضي الله عنه نازل سوی دی، او داغه رنگه سالم او خباب رضي الله عنهم چي دوی نهايت فقرأ د مسلمانانو وه او د عليه الصلوة والسلام څخه بې غوښتنه چي د مايحتاج اليه کوله، او د عليه الصلوة والسلام سره به هغه شی نه ؤ چي دوی ته يې ورکړي يعني من المال والثياب وغير ذالک، نو عليه الصلوة والسلام به مخ واړاوه حياأ او خبري به يې بندي کړې "واما تعرضن آه".

ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا ﴿٢٨﴾

لپاره د انتظار و رزق ته د خدای جل جلاله، له جانبه څخه د رب ستا به اميد ؤ چي پيدا به سي، نو بيا به يې دوی ته ورکړې، نو دوی ته وايي قول نرم چي خدای جل جلاله به پر تا رحم وکړي لکه تا چي رحم وکړی پر سائلانو چي په قول جميل دي ورته وويل او غلظت دي په خبرو کي ورته ونه کړی کما هو عادة ابنأ الزمان، او بغوي رح وايي چي وعده ورسره وکړه چي که ماته خدای جل جلاله مال راکړی زه به يې پر تاسي قربان کړم، وهذا هو القول الجميل په پښتو کي، او بعض مفسرين وايي چي "ميسور" مصدر ميمي دی، وهو اليسر يعني دعأ د يسر ورته وکړه مثل اغناکم الله ورزقنا الله واياکم.

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ

مه گرځوه ته خپل لاس تړلی د غاړي سره، کناية عن البخل، او مه گرځوه

لاس (ضمير راجع دى لاس ته چي مؤنث سماعي دى) خلاس په كامل خلاسيدو سره كناية عن اعطأ جميع عاعنده يعني توسط بين الافراط في العطأ چي كل البسط ورته اشاره ده، او په منځ كي تفريط في العطأ چي يدك مغلولة ورته اشاره ده محمود دى في جميع الامور كما قال العلمأ.

فَتَقۡعُدَ مَلُومٗا مَّحۡسُورًا ﴿٢٩﴾

ته به وگرځې ملامت اى عندالله وعند الناس په بخل سره فراخي د مال يا په اسراف سره "محسوراً" قتاده رح وايي پښېمانه على افراط منك في الفعلين، او يا معنا داده چي ته ملوم وگرځې په نېز د سوال كونكو بالامساك په بخل سره د سعت الرزق چي شى ور نه كړې، د محسور معنى داده چي لاشئ عندك، نو دا لف او نشر مرتب دى فتدبر.

درويش وايي: چي په دې آيت كي عظيم اختلاف دى په منځ كي د مفسرينو، بيضاوي وايي چي دا دوه مثالونه دي لمنع البخل مع القدرة واسراف المبذر منع منهما ونهي عنهما وامر بالتوسط بينهما الذي هو الكرم انتهى، او روح المعاني په اول وار داسي تفسير كړى دى لكه بيضاوي حيث قال تمثيلان لمنع الشحيح (اى البخيل) واسراف المبذر (تفسير يې دمخه تېر سو) او دا دوه كسان يې باعثه كړه پر اقتصاد (ماينه روى) بين الافراط والتفريط وذالك هو الجود والكرم الممدوح اذ خير الامور اوسطها، احمد رح او نور له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت كړى دى، قال قال رسول الله ﷺ ما عال من اقتصد" عيال نه در نېږي پر هغه چا چي ميانه روى كوي په انفاق د عيال، او بيهقي له ابن عمر رضي الله عنهما څخه روايت كړى دى، دى وايي چي رسول الله ﷺ وويل الاقتصاد في النفقة نصف المعيشة" وروى عن انس رضي الله عنه مرفوعاً، التدبير نصف المعيشة (په انفاق كي فكر وهل نيمى د عيش دى) والتودد (محبت د خلگو د سړي سره) نصف العقل والهم نصف الهرم (يعني غم نيمى د سپين ږرتوب دى، پښتانه وايي چي عمر مي ډېر نه دى خو غمونو زوړ كړم) وقلة العيال احد اليسارين (او لږ والى د عيال يو د دوو غناؤ څخه دى يعني يوه په مال ده دويمه په قلة العيال ده، علمأ په يوه خوله وايي

چي حسن التدبير مع العفاف (ښه فکر وهل په انفاق کي سره د کف د حرامو څخه غوره دی خير من الغنى مع الاسراف، او ددې آيت په شان نزول کي سعيد بن منصور له سيار ابي الحکم څخه روايت کړی دی چي عليه الصلوة والسلام ته څه انواع د کالو (جامو) راغلي وه، چونکه عليه الصلوة والسلام معطي کريمؤ سمدلاسه يې هغه په منځ کي د حاضرينو مستحقينو وويشلې، وروسته چي نور مستحقين خبر سوه په اميد و عليه الصلوة والسلام ته راغله، خو پر ميدان شی من البز (يعني جامې) نه ؤ پاته، نو دا آيت نازل سو، او روح البيان وايي چي قال اهل التفسير هما تمثيلان لمنع الشحيح (اى البخيل الحريص على المال) واعطأ المسرف اى جميع ماعنده من المال زجراً لهما عنهما وامر بالتوسط بينهما کمامر في تفسير روح المعاني کما قال الشاعر المحقق في تفسير هذه الآية:

مبند از سر امساک دست در گردن .... که خصليتست نکوهيده عند اهل بهار
مکن بجانب اسراف نيزچندان ميل .... که هرچه هست بيکدم کنی زدست رها
چو درميانه اين هر دوراه چندانی .... تفا و تست که از آفتاب تا بسها
پس اختياروسط راه است درجميع امور .... بدان دليل که خير الامور اوسطها

په تفسير کشاف للعلامة الزمخشري په روايت د جابر رضي الله عنه وايي چي په دې دوران کي زه ناستوم يعني په مسجد کي چي عليه الصلوة والسلام ته يو هلک راغلی، هلک وويل چي زما مور ستا څخه قميص غواړي، عليه الصلوة والسلام ورته وويل "من ساعة الى ساعة يظهر فعد الينا" (له يو ګړي څخه تر بل ګړي چي ښکاره کېږي بيا به راسې، نو کوچنی ولاړی مور ته يې ځواب د آنحضرت صلى الله عليه وسلم وو ايه، هغې ورته وويل ورسه ورته وو ايه چي زما مور وايې دغه قميص راکړه چي تا اغوستی دی، نو عليه الصلوة والسلام حجرې ته ولاړی او قميص مبارک يې سره وپېچی د کوچني په لاس يې ورکړی او دی مبارک په يوه لنګ کي بې قميصه لځ کښېنستی، بلال رضي الله عنه اذان وکړی او د عليه الصلوة والسلام په انتظار خلګ په مسجد کي ناست وه، عليه الصلوة والسلام نه راووتی، نو دا آيت نازل سو.

درويش وايي: چي دا حديث بغوي رح هم راوړی دی، خو دومره عبارت

پکښې بالا دی فشغل قلوب اصحابه فدخل علیه بعضهم فرئاه عریاناً.

فائده: دې ښځې ولې دومره سپین سترګې د علیه الصلوة والسلام سره وکړه چې ستا اغوستی قمیص راکړه؟ ددې سوال جواب حسین کاشفي رح په تفسیر حسیني کې کړی دی چې زه به یې په پښتو درته بیان کړم، دی وایي چې یوه مسلمانه ښځه او بله یهودۍ ښځه په یو کور کې سره ناستې وې یهودۍ وویل چې موسی علیه السلام ډېر سخي ؤ چې تر ځان فاضل شی یې و سائل ته ورکاوه، مسلمانې ښځې ورته وویل چې علیه الصلوة والسلام ډېر سخي دی حتی چې مایحتاج الیه هم له سائل څخه نه سپموي، نو ددې هغه کوچنی چې ورغلی چې وما مور وایي ماته قمیص راکړه او علیه الصلوة والسلام عذر ورته ووایه چې اوس ولاړ سه یو ګړی وروسته راسه، مور بیرته ورواستاوه چې ستا اغوستی قمیص راکړه، او علیه الصلوة والسلام هم ورکړی خپله لڅ کښېنستی او مسلمانې ښځې یهودۍ ملامته کړه، انتهی په پښتو ژباړه.

درویش وایي: چې پر دې ټولو تفسیرو روح المعاني داسي سوال کړی دی چې دا سورت خو په نېز د ټولو قراؤ مکي دی او دا تفسیرونه چې بیان سول له دې څخه خو دا فهمېږي چې دا مذکوره آیت مدني دی، روح المعاني زیاته کړې ده چې دا آیت هیڅ چا مستثنی له دې مکي سورت څخه نه دی ګرځولی او ددې سوال ځواب ما په هیڅ تفسیر کې سره د ډېر تلاشه نه کړی پیدا.

درویش وایي: چې چونکه دغه احادیث مذکوره چې دلالت پر مدنیت ددې آیت کوي، ټولو مفسرینو په مختلفو اسانیدو روایت کړی دی او په منځ کې ددغو احادیثو جزوي اختلاف سته او سلسله د دغو احادیثو بیلو بیلو صحابه کرامو رضي الله عنهم ته رسول سوې ده، نو دا احادیث په درجه کې د شهرت دي نو کېدای سي چې دغه احادیث دي مخصص ددغه آیت سي په مدني والي سره که څه هم سورت مکي دی هذا ما خطر علی قلب هذا الفقیر في لیلة عید الضحی سنه (۱۴۲۹) هجري قمري والله اعلم بحقیقة الحال، ساعة (۸) تقریباً في حجرة داري.

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ

په تحقيق خداى ﷻ فراخه كوي و هغه چا ته رزق چي مشيت يې وسي د فراخى د رزق چي تابع د حكمت الهي د خداى ﷻ ده، يعني دا بسط او فراخي تا ته يا محمد ﷺ مفوض نه ده چي ته غم د فراخى د رزق د چا وكړي "ويقدر" او تنگوي رزق على من يشأ حسب ما يقتضيه حكمته، يعني پر تا ملامتيا نسته كه ته بعض هغه شيان چي ته حاجت ورته لرې له چا څخه منع كړې لكه هغه قميص چي تا حاجت ورته درلودى سائل ته دي نه واى وركړى.

إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾

په تحقيق خداى ﷻ خبر دى په احوالو د بندگانو خپل يعني په سر او علانيه ددوى، نو خداى ﷻ خبر دى په مصالحو ددوى فيرزقهم على حسب مصالحهم.

درويش وايي: چي تفسير بحر العلوم له انس بن مالك رضي الله عنه څخه يو حديث قدسي نقل كړى دى چي خداى پاک وايي چي زما د مؤمنانو بندگانو "من لايصلح ايمانه الا الغنى" كه يې زه فقير كړم دين به پر فاسد كړي "وان من عبادي المؤمنين من لايصلح ايمانه الا الفقر لو اغنيته لافسده ذالك، وان من عبادي المؤمنين من لايصلح ايمانه الا السقم اى المرض" كه يې زه كامل جوړ كړم لافسده ذالک قال الله تعالى زه تدبير د حال د خپلو بندگانو يعني په غنا او فقر سره او په صحت او مرض سره كوم لعلمي بقلوبهم اني عليم خبير.

درويش وايي: چي پر عاقل بنده لازمه ده تسليم و امر ته د خداى ﷻ او رضا په قضأ د خداى ﷻ او صبر په امورو كي د قبض او شكر په ځايو كي د بسط او انفاق حسب الامكان.

پوه سه: چي مظهري وايي چي دا قول د خداى ﷻ وان الله يبسط آه دي تمهيد وي و دې قول ته د خداى ﷻ.

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ

"ولا تقتلوا اولادكم" روح البيان او روح المعاني دا خبره رد كړې ده، دوى

وایي که تمهید وای، نو باید فلاتقتلوا ویل سوي وای، معنی ددې آیت داده چې مه وژنئ اولاد ستاسي.

پوه سه: چې لفظ د ولد که څه عام دی نر او ښځي دواړو ته شامل دی لکن مراد څني لوڼي دي بقرینة ان اهل الجاهلیة کانوا یفعلون قتل البنات او مراد له قتل څخه قتل بالوادي (یعني زنده درگور کردن) کما کان عادة اهل الجاهلیة (خشیة املاق) له بېري څخه د فقر خدای ﷻ د رزق کفالت وکړی په دې آیت سره.

نَّحۡنُ نَرۡزُقُهُمۡ وَإِيَّاكُمۡۚ

موږ رزق ورکوو ستاسي لوڼو ته او تاسي ته هم رزق درکوو یعني د لوڼو رازق ته نه یې بلکې د خپل ځان رزاق هم نه یې، یعني غم روزی ایشان مخور که اورا جان دهد نان دهد، شیخ سعدي قدس سره وایي:

خداوندگاری که عبدی خرید .... بدارد فکیف انکه عبد آفرید

یعني یو سړی چې مریی رانسي ساتي یې، نو څرنگه به وي هغه څوک چې عبد یه پیدا کړي ویعني حق جلا وعلا.

ترا نیست این تکیه بر کردگار .... کی مملوک رابر خداوند گار

إِنَّ قَتۡلَهُمۡ كَانَ خِطۡـٔٗا كَبِيرٗا ﴿٣١﴾

په تحقیق وژل د لوڼو گناه ده لویه، په حدیث کي د بخاري او مسلم راغلي دي عن ابن مسعود رضي الله عنه دی وایي چې ماپوښتنه وکړه د علیه الصلوة والسلام څخه چي ای الذنب اعظم؟ قال علیه السلام ان تجعل لله نداً وهو خلقک (کومه گناه لویه ده، علیه الصلوة والسلام وویل چي ته خدای ﷻ ته شریک ووایه او په داسي حال کي چي خدای ﷻ ته پیدا کړی یې) قلت ان ذالک لعظیم؟ (دا په حقه سره لویه گناه ده، بیا نو کومه گناه لویه ده؟ قال ان تقتل ولدک مخافة ان تطعم معک (چي ته ولد وژنې له بېري ددې چي زما سره به ډوډی خوري) قلت ثم ای قال علیه السلام ان تزنی حلیلة جارک (چي زنا کوې د ماینې سره د همسایه چي په دې کي زنی خو یوه کبیره گناه ده او تلف د حق د همسایه بله کبیره گناه ده.

پوه سه: چي لـه اول څخـه ددې آيت "ولا تقتلوا اولادكم" تر هغه ځايه پورې "ملوماً مدحوراً" چي لس آيته ته رسيږي، خداى عزوجل لس اخلاق ذميمه ذكر كړي دي چي بايد په لس خويه حميده سره بدل كړل سي د مذموماتو اول خوى بخل دى دويم يې طول امل دى واليهما اشارالله تعالى بقوله ولاتقتلوا اولادكم خشية الانفاق فان البخل وطول الامل" دوى يعني مشركان پر دې باعثه كړه چي اولاد يې وژل، اما البخل فظاهر، واما طول الامل، ددوى خيال دا ؤ چي زه به ژوندى يم اولاد به مي ډېر سي نفقه به غواړي، خداى جل جلاله يې دفع په سخا او توكل سره وكړه بقوله تعالى "نحن نرزقهم واياكم فافهم"

مسئله: كه څوک بخيل نه وي لكن د زهد او تقوى لـه لارې ډېر فراخ خواړه يعني ورجي او غوښې مثلاً نه خوري، نو ده ته اجازه شرعاً سته چي اهل البيت دې هم وزهد او تقوى ته راغب كړي كه هغو ورسره ومنل خو ډېر ښه او كه هغو لذيذ خواړه خوښول او دده دعوت يې نه قبلاوه، نو پر هغو دې تنگي نه راولي او فراخه رزق دې وركوي من غير التجاوز عن حدود الاعتدال الى الاسراف، او دى پوه سوْ خپل ځان يې.

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَىٰٓ

او تاسي مه نژدې كېږئ و زنى ته.

پوه سه: چي زنى چي گناه كبيره ده او بل نژدې والى دى و زنى ته چي مقدمات د زنى پر لار واچوي لكه مچه، نظر بالشهوة الى عضو من المرئة لايجوز له النظر اليه، يا يې لاس وركښېكښل يا يې پر سينه لاس ايښوول الى غير ذالک چي دا ټول صغائر گنهونه دي.

فائده: د زنى لفظ په قصر سره دى په مشهورو قرائاتو كي، او بعض يې په مد سره وايي "زناٰء" معنى يې يوه ده.

إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلًا ۝٣٢

دا زنى چي ده فعلة قبيحة ظاهرة القبح، او بده ده زنى از روى لار.

پوه سه: چي "سبيلاً" تميز دى له فاعل څخه د "سأ" چي زنى ته راجع دى، او دا

تميز محول دی له فاعله څخه يعني بئس سبيل الزنی، ولي چي په زنی کي قطع د نسب راځي او له ډېرو فتنو سبب ګاهي وګرځي، په حديث کي د بريده ﷺ راغلي دي عن النبي ﷺ چي اووه اسمانونه او اووه مځکي لعنت وايي پر سپين ږيري زنی کار باندي، او له انس بن مالک ﷺ څخه روايت دی عن النبي ﷺ المقيم علی الزنی (يعني دوام کونکی پر زنی کعابد صنم، رواه الخرابطي ؒ) وعن ابي هريرة ﷺ کما رواه ابو داؤد والترمذي والبيهقي والحاکم اذا زنی الرجل خرج منه الايمان کالظلة (سائيبان) نو چي له زنی څخه فارغه سي بيرته ايمان ورته راوګرځي، او بخاري او مسلم له ابي هريره ﷺ څخه روايت کړی دی "لايزنی الزاني حين يزني وهو موٴمن (ای کامل الايمان) ولايسرق السارق حين يسرق وهو موٴمن ولايشرب الخمر حين يشربها هو موٴمن"

له بعضي اصحابو ﷺ څخه روايت دی "قال اياکم والزنی (دا تحذير دی) ولي په زنی کي شپږ خصلته سته (١) نقصان الرزق يعني په رزق کي برکت نه وي (٢) ونقصان العمر (٣) البغض في قلوب الناس، يعني په زنی که يې څوک هم نه وي خبر لکن بد يې ځني کېږي، دا دري په دنيا کي دي، او دري خصلته په اخرت کي دي (١) فغضب الرب عزوجل (٢) شدة الحساب (٣) ودخول النار، او په حديث صحيح کي راغلي دي "العينان تزنيان، وهو النظر بالشهوة" واليدان تزنيان "يعني اللمس بالشهوة"

حکايت: په بصره کي يو سړی په مشکي سره مشهور ؤ يعني همېشه به يې د مشکو بوی تلی، دده څخه چي به چا پوښتنه د مشکو د بوی وکړه، ده به ورته ويل چي زه ډېر ښائسته وم او ډېر حياناکه وم، نو همېشه به په کور کي وم په سبب د حيأ يا له خوفه څخه د فاجرانو نو، زما پلار ته خپلوانو وويل چي ستا زوی لکه ښځه په کور کي دی، او ته دنيادار سړی يې، نو دی چي په ږيره سي په هيڅ بيع او شرأ او کاروبار په نه پوهېږي، په بازار کي يو د بزازي دکان ونسه دی درسره کښېنوه چي د دنيا په معامله وپوهېږي او له ځان سره يې دکان ته بيا يې او بيرته يې د ځان سره راوله، خوف د فاجرانو به هم نه وي او دده به يو څه حيأ هم کمه سي، پلار مي دا

خبره چي معقول وه وه يې منل، او زه يې په دكان كي له ځانه سره كښېنولم، يوه ورځ يو سپين سرې ښځه راغله او ډېر قيمتي تو كران يې رانيول روپۍ يې هم وركړې او زما پلار ته يې وويل چي زه سپين سرې يم دا غوټه نسم وړلاى، نو دا ستا زوى راسره كړه چي زما سره دا غوټه تر كوره پوري يوسي، پلار زه ورسره كړم سپين سرې دمخه زه په پسې يم، اخير يې زه لوى بنګلې ته وروستم غوټه په شا، او د كور په يوه خونه كي يو پلنګ پروت ؤ ډېر ښائسته او قشنګ، او پر هغه پلنګ باندي يوه ډېره ښائسته ځوانه ښځه ناسته وه ما چي غوټه كښېښول هغې ښځي زه ځيګر ته كش كړم، ما ورته وويل الله، دې راته وويل هيڅ شى نسته، ما يو وخت ته پر خپل دكان وليدې درباندي عاشقه سوم دا دومره كالي چي بوډۍ رانيول زما په روپو چي تا كور ته راولم، ما نن په ډېر تكليف بنګله د نرو او ښځو څخه خالي كړه اوس تلاى نسې چي زما سره زنى ونه كړې، هر څه زارۍ چي مي ورته وكړې نه يې منلې، اخير ما ورته وويل چي بېخي اودس ماته نيولى يم، بيت الخلا راوښيه چي زه خپل ځان سپک كړم، نو به زنى درسره وكړم، بوډۍ بيت الخلا را وښووله زه ورننوتم چكر مي په خپلو لاسو كي وواهه مخ او د ځيګر قميص مي په ولاړه چي راووتلم هغه ښائسته ښځي و بوډۍ ته وويل چي باسه يې دا ليونى دى، خير هغې دروازه را خلاصه كړه زه راووتم مخ او كالي مي په يو مسجد كي پرېوله او وچ مي كړه، دكان ته راغلم پلار مي په هيڅ نه كړى خبر، ماښام چي پرېوتلم يو ښائسته سړى مي په خوب وليدى چي زما پر مخ او بدن يې لاس راتېر كړى او دا يې راته وويل "اين انت من يوسف بن يعقوب عليهما السلام" او ماته يې وويل چي تا ما پېژنې زه جبرئيل يم تا چي د خداى جل جلاله له بېرې خپل مخ او كالي په مرداريو ولړل خداى جل جلاله تاته دا شرافت دركړى چي تر مرګه پوري به دې د مشكو بوى ولاړېږي، وهذا هو نتيجة الخشية من الله مع القدرة.

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ۗ

او تاسي مه وژنئ هغه نفس چي نر او ښځي دواړو ته شامل دى چي حرام كړى وي دا نفس يعني قتل دده (لان التحريم وغيره من الاحكام صفات الافعال لا

الاعیان) کـه مسلمان وي او کـه اهل ذمـه او کـه معاهـد وي (الا بـالحق) استثنأ مفرغ ده ای بسبب من الاسباب الا متلبسًا بالحق، لکه رجم د زاني محصن او یا قصاصًا او یا باغي وي و حکومت اسلامي تـه یا قـاطع الطریق وي یـا صحابه رضی الله عنهم ته ښکنځل او عیب پر وایي (لکه شیعه گان)

فائـده: مرتـد ممـا حـرم الله نـه دی لقولـه تعـالی "انمـا جزأ الـذین یحـاربون الله ورسوله ان یقتلوا آلآیة نزل في المرتدین، وقـال الله تعـالی قـاتلوا التي تبغـي الآیـة" پـه روایـت کـي د بخـاري او مسـلم او ابـو داؤد او ترمـذي او نسـائي د عبـدالله بـن مسعود رضی الله عنه راغلي دي، ده وویل قال رسول الله صلی الله علیه وسلم "لا یحل دم امرء مسلم یشهد ان لا اله الا الله واني رسول الله الا باحدی ثلاث، الثیب الزاني" چي ماینه لري کـه نـر ؤ او یا مېره لري که ښځه وه بیا زنی وکړي "والنفس بالنفس" یا یو سړی بـل مړ کـړي عمداً، نو هغه قاتل قصاصاً وژل کېږي "والتارک لدینه المفارق للجماعة".

پـوه سـه: چي د مفـارق الـدین آه څخـه مـراد مرتـد نـه دی لانـه لـیس بـامرء مسلم یشهد ان لا اله لا الله بلکې مراد ځني هغه کسان دي چي په هوا نفسي کـي غـرق وي او له لوی جمعت څخه د مسلمانانو بر طرف وي کالروافض والخوارج وامثالها.

فائده: له ابن مسعود رضی الله عنه څخه روایت دی چي علیـه الصلوة والسـلام وویـل "اول ما یقضی یوم القیامة في الدماء (اول چي حکم الهي کېږي پـه ورځ د قیامت د ناحقه وینو پـه تـو یـول کېـدو) بخاري ومسلم عن برا بـن عـازب رضی الله عنه ان رسـول الله صلی الله علیه وسلم قـال لـزوال الـدنیا اهـون علـی الله مـن قتـل مـؤمن بغیـر حـق" د تـولي دنیـا خرابېدل سپک دي پـه نیـزد د خدای جل جلاله تر قتل د مسلمان بیله حقه) رواه ابن ماجه بسند حسن، او له بیهقي څخه روایت دی که اهل د اسمانو او اهـل د ځمکـي ټـولـه شریکان سي پـه قتـل کـي د مـؤمن "یعنـي بغیـر حقـه" لادخلهـم النـار، او نسـائي حدیث د بریـده رضی الله عنه رانقـل کـړی دی وایـي چـي قـال رسـول الله صلی الله علیه وسلم قتـل المـؤمن اعظم عندالله من زوال الدنیا.

درویش وایي: چـي پـه صحاح سته وو کـي او پـه نـورو صحیح کتـابو کـي د احادیثو لکه صحیح د ابن حبان رح او صحیح د حاکم چـي مستدرک یـې نـوم دی او

صحيح د بيهقي په باره کي د قاتل عمداً بغير الحق حديثونه ډېر راغلي دي چي جمع کول به ډېر مشکل وي، لکن مشت نمونه خروار دا نقل سوي حديثونه کافي دي، او تر ټولو دا آيت "ومن قتل مؤمناً متعمداً فجزائه جهنم خالداً فيها" کافي تهديد دی، لپاره د منع د قاتل له قتل عمد څخه که څه هم له خلود څخه په آيت مذکوره کي تابيد نه دی مراد په نيزد زموږ د اهل السنة والجماعة لکن غايت تشديد خو دی.

وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَٰنًا

که څوک ووژل سو مظلوم چي مستحق د قتل نه وي يعني عمداً ووژل سو چي هغه دري ګنهونه چي قتل يې روا کاوه په دې مقتول که نه وه، نو په تحقيق موږ ګرځولی دی ولي لره د مقتول يعني ورثته، او که يې ورثه نه درلوده نو سلطان الوقت اذ قدوږ السلطان ولي من لاولي له "سلطاناً" يعنې تسلط او غلبه پر قاتل شرعاً که د ولي خوښه وي قاتل دي قصاص کړي او که يې خوښه وي عفوه دي ورته وکړي او که يې خوښه وي ديت دي واخلي لکن په رضأ د قاتل.

فَلَا يُسْرِف فِّي الْقَتْلِ

نو ولي دي اسراف نه کوي په قتل کي د قاتل يعني تر حدود د شرعي دي تجاوز نه کوي، يعني سره د قصاصه پزه، غوږونه او نور اعضأ ځني پرې کړي چي په عربي يې مثلث بولي، او يا غير له قاتل څخه په اقرباؤ کي د قاتل قتل کړي کما کان في الجاهلية، حسين کاشفي رح په تفسير حسيني کي وايي: درجاهليت چون کس کشته شدی وارث مقتول قاتل نمی کشتی بلکه مهتر يعني سردار قبيله قاتل راميکشتی انتهی، او يا داسي اسراف چي دا هم په جاهليت کي رواج وو مقتول به ظلماً يو شريف سړی وو ورثه د مقتول به دده په ځای دوه کسان ووژل بلکي يو جماعت له قريبانو څخه د قاتل به يې ووژل.

إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا ﴿٣٣﴾

په تحقيق دې ولي د مقتول ظلماً کومک ورسره کړل کېږي. يعني شرع شريف

معاون ده چي ده ته یې اجازه د قتل د قاتل دده قریب، او امیر د مسلمانانو یې هم کومکي دی چي ولي ته مقتول قاتل طوعًا وکرهًا په لاس ورکوي.

فائده: (۴) له خصالو مذکوره وو څخه غضب دی، ولې ډېر غضب باعث د قتل بغیر الحق ګرځي کما قال الله تعالی "ولا تقتلوا النفس التي حرم الله الا بالحق.

پوښتنه: د قاتل نفس عمداً توبه به څه وي؟

ځواب: په حدیث کي د انس رضي الله عنه راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام وویل "اما ان یقتل، واما ان یعفی عنه، واما ان یؤخذ منه الدیة، فاي هذه الخصال فعل فهي له توبة" چي توبه د قاتل عمداً په درو شیانو کي ده، یا به وژل کېږي یعني قصاصًا، یا به عفوه ورته کېږي یعني مقتول د ولي له خوا، یا به دیت ځني اخستل کېږي.

درویش وایي: چي د حدیث معنی داده چي توبه د قاتل عمداً هغه سي نه ده لکه توبه د شرب الخمر او یا لواطة وغیرهما چي الندم هو التوبة.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

او مه نژدې کېږئ ومال ته د یتیم فضلاً عن اکله، مګر نه په هغه خصلت سره چي احسن وي یعني چي نفع د یتیم پکښې وي چي محافظت د یتیم د مال یعني د یتیم په روپو مال رانیول او په ګټه یې ورکول ولو کان بالاجل لان الفقهاً جوزوا زیادة الثمن بسبب الاجل فافهم.

فائده: یتیم په انسانانو کي هغه دی چي پلار نه لري که یې څه هم مور ژوندۍ وي، او یتیم په حیواناتو کي هغه دی چي مور یې مړه وي که یې څه هم پلار ژوندی وي، او یتیم په جواهراتو کي هغه دی چي مثل نه لري کما یقولون هذه درة یتیمة یعني لا نظیرلها.

پوښتنه: که د یتیم باغ یا مځکه پاته وه، نو به ولي د یتیم څه په کوي؟

ځواب: که ولي د یتیم غني وُ بلا اجرت دې ور روزي، او که فقیر وُ په قدر د معتاد في الناس دي باغواني یا بزګري ځني اخلي تاچي ولي دده په باغ یا د مځکي په کښت ګرۍ اخته سي، نو د عیال نفقه حسب المعتاد دده په مال کي ده قاله الفقها رحمهم الله ؟

حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهٗ ص

دا غايت د تصرف د ولي په مال كي د يتيم چي دى ورسېږي و زمانې ته د قوت عقلي چي د تصرف نافع او ضار فرق وكړاى سي چي له اتلسو كالو څخه نيولې بيا تر د پرشو كلو پوري باعتبار تفاوت عقول اليتامى.

فائده: "اشد" مفرد دى لكن پر صيغه د جمع كانك ولانظير لها كما في القاموس.

وَاَوْفُوْا بِالْعَهْدِ ۚ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُوْلًا ﴿٣٤﴾

او تاسي وفا كوئ په وعده سره چي پر تاسي خداى جل جلاله لازم كړي دي من تكاليفه او تاسي يې هم التزام كړى دى بقول لا اله الا الله، ويندرج فيه سنن النبي صلى الله عليه وسلم لانه لاينطق بالهوى انما هو وحي يوحى" او تاسي يې التزام كړى دى بقولكم محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم، او داغه رنگه وفا كوئ په هغو وعدو سره چي ستاسي او د خلگو تر منځ وي، ويندرج فيه العقود كلها من البيع والاجارة، وغيرها "ان العهد كان مسوٴلاً" په تحقيق سره د عهد سوال كړل كېږي له جانبه څخه د خداى جل جلاله او د خلگو.

وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا كِلْتُمْ

تاسي وفا كوئ په پيمانه چي تاسي چا ته په پيمانه سره وركوئ يعني په كمه پيمانه يې مه وركوئ چي په عربي يې بخس بولي، دا په هغه شيانو كي دى چي په عرف كي د عربو په پيمانه وركول كېږي لكه غنم، جوار، ورجي، خورما وغيرها.

درويش وايي: چي كه څه هم دا عادت په پښتنو كي نسته بلكې ددغو خوراكي موادو بيع او شرا او قرض وغيره تول په ترازو سره كوي.

وَزِنُوْا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيْمِ ط

او وزن تلل كوئ په هغه ترازو سره چي سم وي يعني په سېرو او نورو منو وغيره كي كمبود نه وي او دا په هغه شيانو كي دى چي وزني وي لكه سره زر سپين زر وسپنه وغيرها من الوزنيات. مجاهد رح وايي چي قسطاس لفظ رومي دى عربو يې استعمال په عربي ژبه كي كړى دى.

سوال: ددې رومي لفظ استعمال به په قرآن به منافي د هغه آيت سره نه وي "انا انزلناه قرآناً عربياً"؟

ځواب: يا! لان اللفظ العجمي اذا استعمله العرب، او د عربي الفاظو احكام پر جاري كيږي من التعريف والتنكير صار عربياً، او اكثره علمأ وايي چې دا لفظ عربي دی مأخوذ دی له قسط څخه چې په معنی د عدل دی چې تراوز آله د عدل ده.

ذٰلِكَ خَيْرٌ وَّاَحْسَنُ تَاْوِيْلًا ۝٣٥

او دا كيل او وزن په صحيح طريقه خير دی يعني تاسي لره په دنيا كې، ولي په دې سره خلگ ستاسي سره معامله كولو ته رغبت كوي او ذكر جميل مو كوي او ښه از روی مآل يعني د خدای ﷻ عقاب او عذاب ستاسي څخه دفع كوي في يوم القيامة.

پوه سه: چې پينځم د افعال مذمومه څخه چې اسراف دی چې خدای ﷻ نهي ځني وكړې بقوله فلا يسرف في القتل آه، او شپږم له افعال مذمومه څخه حرص د دنيا دی چې خدای پاک نهي ځني وكړې بقوله "ولا تقربوا مال اليتيم آه" ولي باعث پر تصرف په مال كې د يتيم حرص د دنيا دی او هغه بدل كړی په قناعت سره بقوله تعالی "الا بالتي هي احسن" او (۷) نقض العهد دی فبدله بقوله و اوفوا بالعهد ان العهد كان مسؤلاً، او (۸) د خصال مذمومه وو څخه خيانت دی فبدله الله بالامانة بقوله تعالی "واوفوا الكيل اذا كلتم الآية".

فوائد شتی: (۱) نوشيروان وايي چې څلور خويه بد دي، او دا څلور خويه په څلورو كسانو كې ډېر بد دي (۱) بخل په بادشاهانو كې (۲) دروغ په قاضيانو كې (۳) حدت يعني شدة الغضب په علماؤ كې (۴) والوقاحة، بې شرمي او بې حيايي په ښځو كې.

فائده: اسراف په شي كې بد دی، له عبدالله بن عمر رضي الله عنهما څخه روايت دی چې عليه الصلوة والسلام تېرېدی سعد رضي الله عنه اودس تازه كاوه، نو عليه الصلوة والسلام ورته وويل "لاتسرف" هغه ورته وويل "افي الوضوء اسراف؟ قال نعم وان كنت علی نهر جار".

فائده: يو پوه سړي ته يو چا وويل چې دا څه سِر دی چې د سپين ږيري پر

دنيا ډېر حرص وي تر ځوان؟ حکیم ورته وویل چي شیخ خو ډېر خوندونه د دنیا ځکلي دي چي ځوان هغه نه دي لیدلي، صائب وایي:

ریشه نخل کهن سال از جوان افزون تر است
پیشتر دل بستگی باشد مدنیا را

له سفیان ثوري رح څخه روایت دی "من باع الحرص بالقناعة فقد ظفر بالغنی"

درویش وایي: چي په حریص د دنیا کي به دا عیبونه خامخا وي، اول به دروغ وایي خلگو ته به وایي چي زه ډېر مسکین یم عیال راپسې دی او سره ددې چي دی به في الواقع غني وي، دویم اضحیه به پر واجبه وي د خلگو له بېري چي بیا به ماته فقر نه راکوي نه یې ذبح کوي، دریم له خلگو څخه به زکوٰة غواړي او سره ددې چي ده ته به حرام وي په سبب د غنی، څلورم په هیڅ ذلت به نه شرمېږي خلگو ته به یې لمن د فقر همېشه خلاصه نیولې وي، دا خو حریص دی چي غیر مشهور په غنی سره وي، او حریص د دنیا په اغنیاؤ کي دادی چي د دنیا په جمع کولو کي د حلال او حرام فرق نه کوي، او بیوع فاسده یې عادت وي، او زکوة برای نام په زرو کي یوه حصه و مسکینانو ته ورکوي، او نهه نیوي (۹۹) حصه قاضیانو او رئیسانو ته د حکومت او لوی لوی صاحب منصبانو ته ورکوي چي بله ورځ دده دنیاوي کارونه پرې مربوط وي او نور ورته کارونه کوي، برین عقل ودانش باید گریست.

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ۚ

او ته متابعت مه کوه (مشتق د قضا یقضوا څخه دی اذا تبع اثره) چي نه وي تا لره پر هغه علم، یا په حس سره یا په خبر صادق سره او یا دلیل عقلي قوي چي په اصطلاح یې برهان بولي پر هغه.

پوه سه: چي په دغه آیت سره دلیل هغه کسان وای چي عمل په دلائل ظنیه وو سره کوي مثل الخبر الواحد في الاحادیث وقیاسات المجتهدین نه دي روا، والجواب عنه چي مراد په دې آیت له علم څخه اعتقاد راجح دی چي په اصطلاح یې ظن بولي چي سند لري که قطعي وي او که ظني، او لفظ د علم په دې معنا کي په کثرت سره مستعملېږي، او بعض علمأ وایي چي علم په معنی د یقین خو دی

لکن دا آيت مخصوص په عقائدو پوري دی چي په هغو کي نه خبر واحد او نه قياس د مجتهد او نه تقليد کار فرما دی، او بعض علمأ وايي چي ددې مراد دادی شاهدي په درواغو مه ادأ کوئ چي يقين دي نه وي، او پاکو ښځو ته نسبت د زنی مه کوه په مجرد ظن تر څو چي يقين دي نه وي، او قتادهؒ وايي چي داسي مه وايه چي ما وليده او نه دي وي ليدلي، او داسي مه وايه چي ما واورېدل او نه دي وي اورېدلي، او يا زه پر دې خبره علم لرم او علم نه پر لرې، مظهري وايي چي عمل په احاديثو احادو سره چي شرائط معتبره په راويانو کي د حديث پکښې وي او په قياس صحيح سره د مجتهد او حکم په شهادت د دوو نرانو يا يو نر دوو ښځو روا دی او ثابت دی په نصوصو قطعيه وو سره او په اجماع د امت مرحومه.

درويش وايي: چي مانع د عمل په قياس د مجتهد يا په خبر واحد اهل ظواهر الحديث او سلفيان، او وهابيان او پنج پيريان دي، زه وايم چي دوی له تقليد څخه څرنگه انکار کوي او ائمه اربعه رحمهم الله ته ډېر د سپکاوي الفاظ استعمالوي، او په حقيقت کي دوی هم مقلدان يا د ابن تميه او يا د محمد بن عبدالوهاب دي چي تر خير القرون الثلثة په سوو کلونه وروسته پيدا سوي دي، او ابو حنيفه او مالک بن انس او احمد بن حنبل رحمهم الله په خير القرون کي داخل دي.

درويش وايي: چي دليل د قبول د خبر واحد يعني په خير القرون و درجې ته د شهرت يا تواتر نه وي رسېدلي دا قول د رب جليل دی "لولا نفر من کل فرقة (ولي نه وزي په طلب د علم پسي له هر لوی قوم څخه) طائفة ليتفقهوا في الدين ولينذروا قومهم اذا رجعوا اليهم الآية" يوه کوچنۍ ډلګۍ چي فقاهت او پوهنه حاصله کړي دغه کوچنۍ ډلګۍ په دين کي يعني احکام او احاديث نبويه وغيرها، او تا چه وبېروي دغه ډله چي په دوران کي د سفر په طلب د علم کي دين زده کړي و قوم ته خپل يعني چي پر کور ناست ؤ لپاره د معيشت دنياوي چي چاره يي نه ځني درلوده هغه وخت چي هغه ډله چي علم دين حاصل کړي و خپل قوم ته رجوع وکړي، دا وه پښتو ژباړه د آيت مذکوره.

پوښتنه: دا څرنگه دليل دی د قبول د خبر واحد بالمعنى المذکور آنفًا؟

ځواب: په دې آيت کې طائفه راغلې ده لفظ د طائفه له درو څخه نيولې پر هر څو کسانو يې اطلاق روا دى، او موږ پوهېږو چې د درو يا څلورو يا پينځو حتى تر لسو کسانو پورې شهرت او تواتر نه پيدا کېږي، نو که خبر واحد بالمعنى المذکور حجت نه واى نو ددې عبارت قرآني "ولينذروا" به څه وجه واى فتامل، او دليل د عمل بالقياس دا آيت مبارک دى "فاعتبروا يا اولى الابصار" ولې د اعتبار معنى فقهأ وايي چې پر اصل مورد د آيت يا د حديث بل شى چې په هغه نص نه وي معتبر او قياس کړي، ومزيد التفصيل في الآيتين المذکورتين في کتب اصول الفقه، او د شهادت د قبلېدلو دليل دا آيت دى "فاستشهدوا شهيدين من رجالکم الآية".

سوال: دا تفاسير د اصولو الفقه خو طوائف مذکوره نه مني، ولې چې دوى فقه يا اصول الفقه نه مني، نو ددوى تفسيرونه به څرنګه ومني؟

ځواب: زما مقصد هم ددوى قناعت نه دى بلکې ددوى د ګمراه کن سوالو څخه مقلدين ساتم والله اعلم، او بل جواب د قبول د خبر واحد بالمعنى المذکور دادى چې په تواتر دا ثابته ده چې عليه الصلوة والسلام احاد د صحابه ﷺ استول لپاره د تبليغ د احکامو د دين د اسلام، نو خو دا معلومه سوه چې اتباع د دغو آحادو صحابه ﷺ کافي ده او پر خلګو يې متابعت لازم دى.

درويش وايي: چې تر ټولو د تعجب خبره داده چې ګاهي په احاديث مبارکه ووکي تعارض راسي، نو دا تعارض به اصحاب ظواهر الحديث په څه شي دفع کوي، نو خو دوى مجبور دي په نقل د قول اماماً نو ددوى بې رفع کوي نو خو دوى هم مقلدين سوه.

إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾

په تحقيق چې سمع يعني قوت سامعه والبصر قوت باصره او زړه ټوله د دغو اعضاؤ او قوى څخه دى عنه سوال کرده شده في الآخرة، روح البيان د سمع ترجمه په ګوش سره کړې ده چې په پښتو يې غوږ بولي، او د بصر ترجمه يې په چشم سره کړې ده چې په پښتو يې سترګې بولي او معنى د فواد يې په دل سره کړې ده چې زړه دى، او د کل ترجمه يې داسي کړې ده "کل واحد من هذه

الجوارح" حاصل دادی چي د سمع او بصر څخه معنی مصدري نه ده مراد یا قوت سامعه، کما قلنا اولاً یا اعضأ مذکوره یعني غوږونه، سترګې او له فواد څخه هم یا قوت دراکه في القلب مراد دی یا خو دي جارحه د زړه ده والله اعلم.

سوال: اولئک لپاره د ذوی العقول مستعملیږي او دا قوي او اعضأ خو ذوی العقول نه دي؟

ځواب: چونکه سوال ځني کیږي نو نازل منزله العقلا یې وګرځول، او روح المعاني د کل داسي ترجمه کړې ده ای کل من هذه الاعضأ.

درویش وایي: چي مظهري وایي چي ضمیر د عنه ومصدر ته د لاتقف چي قفو راجع دی د "ان" وفیه تکلف وخلاف الظاهر وخلاف جمیع المفسرین کمامر، والظاهر ضمیر د عنه وکل ته راجع دی، روح البیان وایي کان عنه ای عن نفس تلک الاعضأ او عما فعل به صاحبه یعني از ایشان خواهد پرسید که صاحب شما باشما چه معامله کرده، از سمع سوال کنند چه شنیدی واز چشم پرسند که چه دیدی وچرا دیدی، واز دل پرسند که چه دانستی وچرا دانستی انتهی، تفسیر روح البیان بعبارته.

پوه سه: چي دا قول ولا تقف آه اشاره ده و نهم ته د خصال مذمومه وو وهو الظلم وهو وضع الشئ في غیر موضعه، فیبدل الله تعالی بقوله ان السمع والبصر والفواد کل ذالک کان فیه مسوٴلاً، نو ظلم د سمع استعمال دی د سمع په اورېدلو کي د غیبت والبهتان واللغو والرفث والقذف والملاهي، یعني ساز او ناروا غزل، والفواحش وعدله استعماله في استماع القرآن والاحادیث والمواعظ والامر بالمعروف والنهي عن المنکر والنصیحة والعلوم والقول الحق.. بیت:

گذرگاه قرآن وپند است گوش ...... به بهتان وباطل شنیدن مه کوش

وظلم البصر النظر الی المحرمات والشهوات، او یا کتل و ما فوق ته په دنیا کي اویا کم تر ده په دین کي و الی متاع الدنیا وزینتها، وعدل البصر النظر في القرآن والنظر في کتب العلوم الشرعیة، او نظر و مخ ته د علمأ او صلحاؤ الی اثار رحمة الله کیف یحی الارض بعد موتها..... بیت:

دو چشم ازپی صنع باری نکوست .... نه عیب کسان را فرو گیر ودوست

له حضرت عثمان رضي الله عنه څخه روایت دی چي ما دروا‌غ نه دي ویلي له هغه وخته څخه چي اسلام مي راوړی دی او ما نه دی مسه کړی په خپل رسته لاس فرج له هغه وخته څخه چي ما په رسته لاس بیعت د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره کړی دی او نه مي ګندنه او اومه پیاز خوړلي دي چي ما قرآن ویلی دی "وظلم الفؤاد" البغض والحسد وحب الدنیا، والتعلق بما سوی الله، وعدله تصفیته من الاوصاف الذمیمة المذکورة وغیرها، او ښائسته کول دي د زړه په اضدادو د صفاتو ذمیمه وو.

پوښتنه: دا قویٰ او اعضاً خو قابل د سوال نه دی کما هو الظاهر؟

ځواب: روح المعاني ددې سوال و جواب ته په دې عبارت سره اشاره کړې ده کل الضمائر راجعة لکل، ای کان کل من ذالک مسؤلاً عن نفسه فیقال له هل استعملک صاحبک فیما خلقت له املاً یعني ته د هغه شي لپاره چي خدای تعالی ته د هغه لپاره پیدا کړی یې صاحب ستا ته په هغو شیانو کي استعمال کړی یې او که نه وذالک بعد جعله یعني بقدرة الله اهلاً للخطاب والسؤال، دا ځواب له سوال څخه دی فافهم.

پوه سه: چي عنه متعلق دی په مسؤلاً پوري والتقدیر کل اولئک مسئول عنه قدم لرعایة الفواصل.

پوښتنه: د مورزاده ړانده یا د مور زاده کاڼه یا د مجنون اصلي څخه ددوی د سمع او بصر او فؤاد سوال به څرنګه کیږي؟

ځواب: هغه مفسرین چي تفسیر د سمع یې په قوت سامعه سره کړی دی او د بصر یې په قوت باصره سره او د فؤاد یې په قوت دراکه سره کړی دی دا سوال وارد نه دی کما لایخفی، او هغه مفسرین چي تفسیر په غوږ او سترګو او زړهٔ سره کړی دی که څه ظاهراً دا سوال پر وارد دی لکن هغه ویلای سي چي بناً د تفسیر پر اکثر اغلب ده او مذکوره کسان نادر دي والنادر کالعدم.

وَلَا تَمۡشِ فِی الۡاَرۡضِ مَرَحًا

او ته مه ګرځه ایها المخاطب په مځکه کي په مرحاً سره، مرح چونکه مصدر

دی ځکه مفسرين يې په ذا مرح سره کوي، مرح کبر او اختيال ته وايي.

پوه سه: چي "مرحًا" حال دی له فاعل څخه د لاتمش.

إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾

تعليل للنهي ته نسې ځيرلای مځکه چي پښې د مځکي وهې د تکبر له کبله او ته نسي رسېدلای چي سر دي په هوا نيولی دی له کبره او له خياله و غرو ته په جګواله، يعني راتګ د متکبر سړي چي پښې د مځکي وهي او سره يې په هوا نيولی وي صرف دده خر ګري ده "لاتفيد شيئًا" له عياش المجاشعي ﷺ څخه روايت دی ان رسول الله ﷺ قال اني اوحيَ اليَ ان تواضعوا حتى لايفخر احد على احد ولايبغى احد على احد، رواه مسلم"

درويش وايي: چي کافي ده په قبح کي دا چي اول من صدر عنه الکبر هو ابليس حين لم يسجد لآدم عليه السلام بامره تعالى وقال انا خير منه... بيت:

تکبر عزازيل را خوار کرد .... بزندان لعنت گرفتار کرد

له ابن مسعود ﷺ څخه روايت دی چي رسول الله ﷺ وفرمايل "لايدخل الجنة من کان في قلبه مثقال ذرة من کبر" چا پوښتنه ځني وکړه چي د هر چا دا خوښه ده چي ښه کالي او ښې چوټې دې وي، عليه الصلوة والسلام ورته وويل "هذا جمال والله يحب الجمال، والکبر بطر الحق" حق ته غاړه نه ايښوول "وغمط الناس" او خلګ تر ځان حقير ګڼل، او کما قال عليه السلام رواه مسلم .... بيت:

تواضع کند هوشمندی گزين .... نهد شاخ پر مېوه سر بر زمين

له سلمه بن الاکوع ﷺ څخه روايت دی ده وويل قال رسول الله ﷺ لايزال الرجل يذهب بنفسه حتى يکتب في الجبارين فيصيبه ما اصابهم، رواه الترمذي"

درويش وايي: چي کبر (١٠) بد خوی دی د لسو ذميمه خيو څخه فبدله الله بالتواضع بقوله انک لن تخرق الجبال الآية ...... ابيات:

زخاک آفريدت خداوند پاک .... پس ای بنده افتادگی کن چوخاک
تکبر ز دانا بود ناپسند .... غريب اين معنی از هوشمند
کسی راکه خصلت تکبر بود .... سرش پر غرور از تصور بود

وفي الحديث "من تعظم في نفسه واختال في مشيته" كه څوک ځان لوی بولي په خپل زړه کي، او خيال کوي په تګ کي "لقی الله وهو عليه غضبان" د خدای ﷻ سره به ملاقي سي په ورځ د قيامت چي هغه به وده ته په غضب وي .. بيت:

تکبر بود عادت جاهلا ن ...... تکبر نيايد ز صاحب دلان

وعن عمرو بن سعيب رضي الله عنهما عن ابيه عن جده عن رسول الله ﷺ يحشر المتكبرون امثال الذر في صورة الرجال يوم القيامة يغشاهم الذل الى اخير الحديث" او له امير المؤمنين عمر رضي الله عنه څخه روايت دی چي ده پر منبر نبوي ﷺ وويل "يا ايها الناس فاني سمعت رسول الله ﷺ يقول من تواضع لله رفعه الله فهو في نفسه صغير وفي اعين الناس كبير" كه چا تواضع او كم نفسي وكړه لپاره د خدای ﷻ ، نو دی به پورته کړي خدای ﷻ ، دی به په خپل زړه کي ځان خوار او عاجزه بولي، مګر د خلګو په سترګو کي به دی محترم او معزز سړی وي "ومن تكبر وضعه الله فهو في اعين الناس وفي نفسه كبير حتى لهو اهون عليهم من كلب او خنزير" او څوک چي کبر کوي خدای ﷻ بې کښته کړي يعني خوار صغير او ذليل بې وګرځوي، نو دی به په سترګو کي د خلګو حقير وي او دی په زړه کي ځان ډېر لوی شخصيت بولي حتی دی سپک وي پر خلګو تر سپي يا تر سرکوزي.... ابيات في التواضع:

دلا گر تواضع کنی اختيار .... شو د خلق دنيا ترا دوست دار
تواضع زيادت کند جاه را .... كه از مهر پر تو بود ماه را
تواضع کند مرد را سرفراز .... تواضع بود سروران را طراز[1]
تواضع بود حرمت افزائي تو .... کند د ر بهشت بر ين جای تو

ابيات درباب تکبر:

تکبر مکن زينهار ای پسر .... كه روزی ز د ستش دراِيي بسر
چو دانی تکبر چرا ميکنی .... خطا ميکنی و خطا ميکنی
تکب ز دا نا بود ناپسند .... غريب ايد اين معنی از هوشمند

---

[1] يعني د سردارانو زېور دی

لـه اسمأ بنت ابوبکر رضي الله عنها څخه روایت دی دا وایي سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول بئس العبد عبد تخيل واختال ونسي الكبر المتعال الحديث.

كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾

پوه سه: چي "سيئة" په رفع سره قرائت دی د کوفي قراؤ، كما في المصاحف المطبوعة، نو دا اسم د کان دی خبر يې ما بعد دی، او ذالک اشاره ده د خصال مذکوره وو ته من قوله تعالى "ولا تجعل مع الله الهًا آخر" الى اخير الخصال العشرة په تاويل د كل واحد، او ضمير د سيئه راجع و كل ته دی، وجه د اضافت د سئ و كل ته داده چي په دغو خصالو كي منهي عنها يې بد دی "فان من الاشيأ المذكورة منهي عنها ومامور بها" ترجمه: ټوله دغه شيان چي ذکر سول هغه چي سيئه دي هغه په نيز د رب ستا مکروه دي مراد له مکروه څخه مبغوض دی.

ذٰلِكَ مِمَّآ اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ ؕ

پوه سه: چي مظهري تفسير د "ذالک" داسي کړی دی ای الاحكام المتقدمة، وفيه ان المناسب ح ء لفظ تلك، او روح البيان يې تفسير داسي کړی دی "ای الذي تقدم من الاحكام والتكاليف المفصلة فراعى تذكير ذالک" او روح المعاني يې دا تفسير کړی دی ای المتقدم في التكاليف المفصلة، نو د رعايت د تذكير د "ذالک" کړی دی، او توجيه د قول د مظهري داده ای كل واحد من الاحكام المتقدمة.

پوه سه: چي حکمت علم الشرائع ته وايي او هغه دوه قسمه دی، يو حکمت نظري بولي چي مقصود اعلى او عمده يې معرفت دی د معبود بالحق دی په وحدانيت او په ستايلو په صفاتو د جلال او جمال، او بل حکمت عملي دی چي پېژندل او زده کړه د اعمال صالحه وو ده للعمل بها، او دا هم احتمال سته چي مراد من الحكمة دي دا وي الاحكام المحكمة التي لايتطرق اليها الفساد والاتيان بالمثل، او په قاموس کي وايي چي حكمة بالكسر العدل، والعلم والحلم والعقل والنبوة والقرآن، مظهري مختاره کړې ده چي مراد ځني علم نافع دی.

درويش وايي: چي علم نافع شامل دی و حکمت نظري او عملي دواړو ته كمامر آنفًا فتأمل.

وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتُلْقٰى فِيْ جَهَنَّمَ مَلُوْمًا مَّدْحُوْرًا ﴿۳۹﴾

او ته مه ګرځوه سره د خدای ﷻ سره معبود بل، که بتان وي او که ملائکه وي که عیسی علیه السلام وي (والمراد لاتعبد غيره تعالى والمخاطب ههنا هو نفس انسان) ته به واچول سې په دوږخ کې په داسې حال کې چې ته ايها الانسان پر ځان ملامتيا وايه، او خدای ﷻ به دې هم ملامت او خاسر بولې والخلائق کلها، او ته به ترټلی يې له رحمت عامه څخه د خدای ﷻ.

پوښتنه: دا توحيد خو دمخه هم تېر سو "لاتجعل مع الله الهًا آخر آه" نو د تکرار فائده يې څه ده؟

ځواب: فائده د تکرار تنبيه ده پر دې چې توحيد د خدای ﷻ اصل الاصول دی او شرط د صحت د ټولو اعمالو ظاهره وباطنه ؤ ماليه وجسديه ؤ دی او پای هم د ټولو اعمالو دی، ولې هغه څوک چې يو کار کوي يا يې پرېږدي لغير وجه الله سعي يې ضائع ده، او که مؤمن وي رياءً يې کوي که د خدای ﷻ بخښنه نه وي ځای يې دوږخ دی، نتيجة، علم التوحيد علم مقصود لذاته دی او نور علوم شرعيه مقصود لپاره د عمل دي.

اَفَاَصْفٰىكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِيْنَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اِنَاثًا ؕ

آيا تاسي مختاره کوئ خدای ﷻ.

پوه سه: چې دا خطاب دی و هغه مشرکينو ته چې وايي ملکې د خدای ﷻ لوڼې دي او د هغو عبادت کوئ، او دوی وايي چې خدای ﷻ د پېرانانو د سردارانو لوڼې په نکاح کړي دي، او ملکې ټولې لوڼې يې پيدا سوي دي.

پوه سه: پوه سه چې استفهام لپاره د انکار دی، يعني داغسې نه ده بلکې خدای ﷻ منزه دی له ولد څخه که نر وي او که ښځه لعدم المجانسته والمناسبته بين واجب الوجود والممکن بلکې عباد مکرمون او مخلوق د خدای ﷻ دي.

فائده: حروف عاطفه که واو، فأ او که ثم وي چې وروسته تر همزه استفهام راسي چې مقتضی د صدارت د کلام کوي معطوف دي پر محذوف باندي چې په

هر ځای کي هغه مقدر مناسب د مقام سره مقدر ږدي، والتقدیر فاصفکم بالبنین واختارکم "ربکم" بما هو الصفوة من الاولا ای "بالبنین" چي د هر انسان خصوصًا العرب والمشرکین تر لونو زامن خوښ دي "واتخذ" لپاره د ځان اخس الاولاد عندکم "من الملائکة اناثًا" له ملکو څخه لوڼي او دا تقسیم خلاف د انصاف دی او ستاسي د عادت کریمه "الکم الذکر وله الانثی تلک اذاً قسمة ضیزی"

إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

تاسي وایاست په حق کي د سبحانه خدای ﷻ لوی قول یعني په قباحت کي، ولي نسبت د اولاد و خدای ﷻ ته بد ترین د اقوالو دي او تشبیه د خدای د حیواناتو سره ده.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾

والله په تحقیق موږ مکرر بیان کړې ده دغه خبر په ډېرو آیاتو کي د قرآن په قسم قسم عباراتو سره چي خدای ﷻ منزه له اولاد څخه دی، او یا معنی داده چي په قرآن کي موږ بیان کړي دي عبرتونه، احکام، امثال او دلائل د توحید او د تنزیه من التشبیه وغیر ذالک مما لایلیق بشانه تعالی "لیذکروا" چي دوی پند واخلي او نسبت د داسي شیانو و خدای ﷻ ته نه وکړي چي د شان عظیم سره د خدای ﷻ مناسب نه وي بلکې محال وي، او دوی یعني مشرکینو ته دی زیات دا مکرر بیان د قرآن هیڅ شي فائده ونه کړه مگر نه نفرت او لېري والی له حق څخه او اختیار د باطل کالغذأ الجید اللذیذ لایزید للمریض الا شدة المرض.

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَغَوْا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾

ووایه یا محمد (ﷺ) و مشرکانو ته د مکې چي له توحید څخه د خدای ﷻ منکر دي، که وای سره د خدایه خدایان لکه مشرکین چي وایي چي زموږ بتان د خدای ﷻ سره په استحقاق د عبادت شریکان دي، "اذاً" ظرف دی وروسته لپاره چي لا ابتغوا دی یعني اذا کان کذالک لکه تاسي چي وایاست، نو دي خدایانو به غوښتي وای و خالق ته د عرش لار یعني مقابلةً لکه د بادشاهانو چي عادت دی،

متل: خلگ وایي شل فقیران په یوه تلتک کي ځایږي او دوه لوی باچهان په یوه لوی مملکت کي نه سره ځایږي.

درویش وایي: چي دا آیت دلیل د برهان تمانع اشاره ده لکه په بل آیت چي هم راغلی دی "لو کان فیهما" (ای التصرف في الارض والسما) الهة الا الله لفسدتا (د مځکي او اسمانو نظام به خراب سوی وای) پوره بیان د برهان تمانع په کتابو کي د علم کلام دی لکن دلته مجملاً دا قدر ویل کېدای چي که متصرف د مځکي او اسمانو کم عدد دوه خدایان وای، نو ددوی تر منځ اختلاف خو ممکن دی، نو که دوی په جنگ سره بخت سوي وای یا به دواړه عاجزه سوي وای یا یو وهو مناف للالوهیة فافهم.

سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوّٗا كَبِيرٗا ﴿٤٣﴾

پاک دی خدای ﷻ له تمانع څخه د بل خدای او له عجزه څخه، او بلند دی خدای ﷻ له هغه شي څخه چي مشرکین یې وایي من ان الاصنام شرکاً لله تعالی په لویه بلندي سره چي امکان یې نسته، امام دینوري رحمه الله په تفسیر کي ددې قول د خدای ﷻ "وجنبني وبني ان نعبد الاصنام" وایي چي د مشرکانو اصنام خو معلوم دي لکن علاوه تر هغو نور هم اصنام سته "منهم من صنمه نفسه" چي بت یې خپل نفس وي یعني د نفس په خواهشاتو کي لکه زنی، لواطت، شرب الخمر وغیرها اطاعت د خدای ﷻ پرېږدي کما اشیر الیه في قوله تعالی "ارئیت من اتخذ الهة هواه" ومنهم من صنمه زوجته" یعني په محبت کي د ماینې اطاعت د خدای ﷻ پرېږدي مثلاً خدای ﷻ زامن امر کړي دي په اطاعت د مور او پلار لکن د بعضې ښځو او ماینو د مېړه مور او پلار نه وي خوښ، نو دی ددې په اطاعت مور او پلار له ځانه وشړي او په کور کي یې نه پرېږدي کما یشهدبه التجربة، "ومنهم من صنمه تجارته" مثلاً خدای ﷻ تاجران منع کړي دي له خیانت او له بیوع فاسده وو څخه، او له سود اخستلو څخه وغیرها من الامور الممنوعة في التجارة لکن بعض تجاران د خپل تجارت د پرمخ بېولو لپاره د حلال او حرام فرق نه کوي، مثنوي:

ای توبنده این جهان محبوس جان ... چند گویی خویش را خواجه جهان

خدمت دیگر کنی هر صبح و شام ... و انگهی گویی که من حق را غلام
بنده حق در درسش باشد مقیم ... با خلوص و اعتقاد مستقیم

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوٰتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيْهِنَّ ؕ

تنزيه او پاكي وايي خداى (ﷻ) لره اسمانونه او مځكه او هغه څوك چي په اسمانو كي وي كه ذوى العقول وي لكه ملكي په اسمانو كي او كه غير ذوى العقول وي لكه ستوري، او په مځكه كي بيا كه ذوى العقول وي لكه انسانان او كه غير ذوى العقول وي لكه نباتات جمادات.

سوال: كلمه د "من" خو نحات وايي چي په ذوى العقول پوري خاصه ده، نو غير ذوى العقول ته يې شمول څرنگه صحيح دى؟

ځواب: تسبيح چي خداى ﷻ تولو ته ثابته كړه چي په ظاهره خاص په ذوى العقول پوري ده، نو ټوله گويا بل حقيقةً په دربار كي د خداى ﷻ ذوى العقول دي فافهم.

وَاِنْ مِّنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَّا تَفْقَهُوْنَ تَسْبِيْحَهُمْ ؕ

او نشته يو شى له شيانو څخه مگر تسبيح او تنزيه وايي د خداى ﷻ عما لايليق بجلال ذاته وكمال صفاته متلبسًا بحمده، يعني سبحان الله وبحمده، لكن تاسي په تسبيح د هر شي نه پوهېږئ، ولي تاسي لره يو سمع د ظاهر سته سمع د باطن نه لرئ لكه اهل الله چي يې لري.

درويش وايي: چي علمأ د ظاهر تفسير ددې آيت داسي كوي لكه چي روح المعاني وايي والمراد بالتسبيح الدلالة بلسان الحال اى تدل بامكانها وحدوثها دلالةً واضحةً على وجوب وجوده تعالى ووحدته وقدرته وتنزهه من لوازم الحدوث والامكان آه، او علمأ د باطن وايي لكه شيخ علي السمرقندي قدس سره في تفسيره بحر العلوم حيث قال وذهب السلف الصالح ان التسبيح في الآية في المحلين محمو على الحقيقة اى التسبيح بالقول، او زمخشري او بيضاوي او ابو السعود ومن يليهم من العلمأ الظاهر له تسبيح څخه في الموضعين تسبيح حالي مراد بولي او صاحب د روح البيان او مظهري لكه صاحب د بحر

العلوم له تسبيح څخه په دواړه ځایه کي تسبیح قولي مراد بولي.

درویش وایي: چي په صحیح حدیث کي د بخاري وغیره راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام دمخه تر منبر نبوي یوه وچ لرګي ته د خورما تکیه کوله، چي منبر جوړ سو، علیه الصلوة والسلام پر منبر کښېنستی، نو هغه وچ لرګي ځګېروی شروع کړی پر فراق د علیه الصلوة والسلام، راوي وایي "حتی یکاد ان ینشق" علیه الصلوة والسلام بیرته له منبر څخه ورته راغلی لاس مبارک يې پر کښېښنو حتی چي کرار کرار لرګی ساکت کېدی، راوي وایي "کالصبي الذي یسکت" اخیر يې ژړا بس کړه، وفي المثنوي:

استن حنا نه از هجر رسول ..... نعره میزد همچو ارباب عقول
گفت پیغمبر چه خواهی ای ستون ..... گفت جانم از فراقت گشت خون

وفي روایة البخاري عن عبدالله ابن مسعود ﵁ قال کنا نعد الایات برکة ای المعجزات النبویة وانتم تعدونها تخویفًا کنا مع النبي ﷺ في سفر فقل المأ فقال اطلبوا فضلة، یعني د چا سره که بالا اوبه وي فجاؤا بانأ فیه مأ فادخل یعني رسول الله ﷺ" او بیا يې وویل چي راځئ مبارکو اوبو ته "والبرکة من الله" راوي وایي چي ما ولیدلي اوبه د ګوتو په منځ کي د رسول الله ﷺ راوتلې، راوي د حدیث وایي چي موږ اورېدل تسبیح د طعام په هغه وخت کي چي موږ به خوړله، او مجاهد وایي چي ټوله شیان که حي وي او که جماد وي تسبیح د خدای ﷻ وایي، او تسبیح "سبحان الله وبحمده" ده، او ابراهیم نخعي وایي چي نسته یو شی که جماد وي او که حي الا یسبح بحمده، وایضًا قال الله تعالی في شان داؤد ﵇ "یا جبال اوبي معه والطیر" او طبراني له ابن مسعود ﵁ څخه روایت کړی دی چي علیه الصلوة والسلام وویل چي یو غر و بل غره ته ناره کوي چي "هل مربک رجل ذکر الله" چي هغه غر ورته وایي نعم، هغه بل غر خوشاله سي، مظهري وایي چي په لسان حال تسبیح کمامر خو مسلم ده، نو پر یوه قسم تسبیح حصر کول یعني لسان الحال تقصیر دی، او په صحیح حدیث کي راغلي دي علیه الصلوة والسلام وایي چي زه هغه ډېره پېژنم په مکه کي چي زه به تېرېدم دي به السلام علیکم راته

ووایه دمخه تر دې چي زه نبي سوی وم، اوس یې هم پیژنم، او له ابن عباس رضي الله عنه
څخه روایت دی في قوله تعالى "انا سخرنا معه الجبال (ای لداؤد علیه السلام) یسبحن
بالعشي والاشراق" ابن عباس رضي الله عنهما وایي چي داؤد علیه السلام چي به تسبیح شروع کړه
غرونو به ځواب د تسبیح ورکاوه، وفي الحدیث "ما اصطید صید في البحر
ولاطائر یطیر الا بما یضیع من تسبیح الله کما في تفسیر المدارک" ترجمه: نه
ښکاره کول کیږي یو صید په دریاب کي لکه ماهیان او نه هم مرغه چي الوزي
مګر نه په سبب د ضائع والي د تسبیح د خدای جل جلاله.

مسئله: په باب کي د جنائز د خلاصة الفتوى راغلي دي چي مکروه دی
پریکول د درختي یا د ونو چي لانده وي له قبره څخه د میت بیله حاجته لانه
یسبح فینتفع به المیت.

درویش وایي: چي هم دا سبب دی چي ډیر خلګ د خپلو اقاربو مړو وسرو ته
شنغزیان شنه کوي، ولي شنغزی خو محدوده زمانه اوبه غواړي چي دده ربنې و
اوبو ته ورسیږي بیا تر ابده اوبه نه غواړي.

فائده: په فتح القریب کي راغلي دي چي برکت په تسبیح سره د نباتاتو مړي
ته فائده رسیږي، فالقرآن الذي هو اشرف الاذکار اولی بحصول البرکة والنفع
خصوصاً اذا کان من رجل صالح، ولهذا استحب العلماً قرائة القرآن عند القبر.

چون بخاکم بگذری دامن کشان ..... از سر اخلاص الحمد بخوان

وعن ابي ذر رضي الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم حبس في مکان معه ابوبکر وعمر
وعثمان رضي الله عنهم، نو علیه الصلوة والسلام اووه دانې شیګي راواخیستې په خپل
مبارک لاس کي یې ونیولې، هغو شګو تسبیح شروع کړه حتی چي دوی واوریدله
تسبیح ددې شیګو لکه د مچ مچی اواز، بیا علیه الصلوة والسلام هغه شیګي
کښیښنولې هغو تسبیح قطع کړه، بیا یې په لاس کي د ابوبکر رضي الله عنه کښیښنولې بیا
یې تسبیح شروع کړې، بیا یې په لاس کي د عمر رضي الله عنه او بیا یې په لاس کي د
عثمان رضي الله عنه هم هغسي د شیګو تسبیح جاري وه، وهذا من باهر معجزاته صلى الله عليه وسلم.

درویش وایي: چي حکایات د اولیاً الله د امت مرحومه په اوریدلو کي د

تسبيح د جماداتو نباتاتو ببخي ډېر دي، نو چونكه وهابيان او خوارج او مجسمه دې حكاياتو ته غوږ نه نسي بلكې پر خاندي، له دې كبله هغه حكايات درويش صرف نظر كړه چي دغه ډلې بيا زما دوستانو ته پېغور وركوي چي ستاسي شيخ په تفسير كي خرافات ليكلي وه، ولي چي دغه ډلي پر امام المسلمين ابو حنيفة رحمه الله باندي تنقيد كوي، نو عبيد الله چي د امام اعظم رحمه الله د صف النعال په ډله كي دى څوك دى.

إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

په تحقيق خداى جل جلاله لوى حلم والا دى چي ژر عقوبت ستاسي پر شرك نه دركوي ايها المشركين "غفوراً" لمن تاب منكم من الشرك، وقال لا اله الا الله بالصدق والاخلاص بدون النفاق.

وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾

او چي ته يا محمد (صلى الله عليه وسلم) تلاوت كوې د قرآن (اى على مشركى مكة) موږ گرځوو په منځ كي ستا او د هغو كسانو چي ايمان نه لري پر آخرت (يعني بعث بعد الموت) يوه معنوي او باطني پرده چي ددوى زړونه له فهم څخه د ماقرئت عليهم منع كړي او نفع هم نه پر اخلي، چي دا حجاب پټ دى له سترگو څخه معنى چي پر دې حجاب سربېري بل حجاب دى، چي دوى په قرآن نه پوهېږي فهم تدبر وقبول، او په دې هم نه پوهېږي چي موږ نه پوهېږو (يعني پر خپل جهل هم علم نه لري چي دې ته جهل مركب وايي) كما قال الشاعر:

آن كس كه نداند و بداند كه بداند .... در جهل مركب ابد الدهر بماند
وآن كس كه نداند وبداند كه نداند .... او اسپ خود از گنبدفيروزه جهاند

چي دې ته جهل بسيط وايي ددې پوهېده اسانه دي لانه يعلم جهله فيطلب دفعه، او بعض اهل التفسير وايي چي مستور په آيت كي په معنى د سائر دى كما في قوله تعالى "كان وعده مأتيًا" اى آتيًا او محي السنة البغوي وايي چي

انه روي عن سعید بن جبیر رضي الله عنه چي څه وخت چي دا آیت نازل سو "تبت یدا ابي لهب و تب" الی ان "وامرئته حمالة الحطب آه" نو ماینه د ابي لهب چي جمیله یې نوم ؤ راغله او ډبره ورسره وه او په حرم شریف کي نبي علیه السلام له ابوبکر صدیق رضي الله عنه سره ناست ؤ، د ابو لهب ماینې علیه الصلوة والسلام نه لیدی او ابوبکر رضي الله عنه یې ولیدی، نو ابوبکر رضي الله عنه ته یې وویل این صاحبک، ماته رسیدلې ده چي ده زما او زما د میړه هجو کړې ده (تعني بد یې راباندي ویلي دي کما هو مضمون السورة المذکورة) ابوبکر رضي الله عنه ورته وویل والله ماینطق بالشعر ولابقوله (یعني دغه سورت چي ستاسي هجو پکښې ده نه شعر دی او نه د علیه الصلوة والسلام خپل قول دی، بلکې دا وحي اسماني دي یعني خدای جل جلاله ستاسي هجو نازله کړې ده) نو دا بیرته رهي سوه او وه یې ویل چي ما دغه ډبره را اخستې وه چي دده سر به ورمات کړم، دا چي ولاړه نو ابوبکر رضي الله عنه و علیه الصلوة والسلام ته وویل چي دې ته نه لیدلې قال علیه السلام لا زما او ددې تر منځ ملک ولاړ وه ترڅو چي دا روانیدل زه یې له دې څخه پټ کړی وم.

پوښتنه: همېشه به کفارو علیه الصلوة والسلام په وخت کي د قرائت القرآن نه لیدی؟

ځواب: دا یوه واقعه وه نور وختونه همېشه په وخت کي د تلاوت القرآن او وعظ به کفارو علیه الصلوة والسلام لیدی.

وَّجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ وَفِيْٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا ؕ

او موږ ګرځولي وې پر زړو ددوی پردې چي ادارک د حق او قبول د حق یې نه کاوه "ان یفقهوه" ای کراهة ان یفقهوه، او په غوږو کي ددوی کڼوالی دی یمنعهم عن سماع القرآن سماع قبول.

سوال: چي خدای جل جلاله داسي او داسي کړي وه نو دوی په ایمان نه راوړلو کي معذور نه وه او که څرنګه؟

ځواب: روح المعاني او روح البیان دواړه وایي چي د روح المعاني عبارت دادی وهذه کما قال بعض المحققین تمثیلات معربة (ای مظهرة) عن کمال

جهلهم بشؤن النبي ﷺ (چي دوی کامل جاهلان وه په حالاتو او کمالاتو د علیه الصلوة والسلام) وفرط تبو قلوبهم عن فهم القرآن الکریم المعجز (او ډېر لېرې دي زړونه ددوی له فهم څخه د قرآن، نو گويا ددوی پر زړو اکنه دي چي مانع له فهم څخه د قرآن دی حق فهمه) ومج اسماعهم له (او بد وړو غوږو د دوی له اورېدلو څخه د قرآن، نو گوا ددوی غوږونه کاڼه دي) جيئ بها بيانًا لعدم فقههم فصح المقال (رانگ وکړه سو په دې مثالو سره دده د بيان د نه پوهېدلو ددوی په فصيح د خبرو چي قرآن عزيز دی) او په اخير کي روح المعاني ويلي دي چي حمل پر تمثيلاتو پر هغه تقدير دي چي په ماقبل کي مراد له تسبيح څخه تسبيح حالي وي، وعلى جعله لفظيًا لايحسن حملها على التمثيلات انتهى.

درویش وايي: چي موږ حمل د تسبيح پر تسبيح لفظي قولي په کامل تحقيق او تفصيل سره وځېړل کمامر عنقريب، نو په قرار د اقرار د روح المعاني بايد دلته هم د "اكنة" او "وقر" څخه معنى حقيقي مراد وي لكن دا "اكنة" او "وقر" د سوء اختيار ددوی کفر او شرک لره.

سوال: قرآن مبارک خو عربي دی دوی په پوهېدله، او دوی کاڼه هم نه وه، کريمه "اذ يستمعون لک" نو ظاهري کنان پر زړو ددوی او ظاهري صمم پر غوږو ددوی به څرنگه صحيح کېږي.

ځواب: فهم د ظاهر عباراتو د قرآن او اورېدل د ظاهر الفاظو د قرآن منافي دهٔ کنان ظاهري او د صمم ظاهري سره منافات نه لري کما لايخفى على من تأمل جداً وهذا مقام وعر يحتاج الى تأمل دقيق.

وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى الْقُرْاٰنِ وَحْدَهٗ

او چي ته ذکر کړې "ربک" په قرآن کي يوازي يعني ددوی آلهه نه کړې ورسره ذکر اى تقولوا لا اله الا الله.

پوهه: چي وحده مصدر دی په ځای کي د حال راغلی دی، اصله تحده وحده بمعنى واحداً اى منفرداً نو هغه فعل يې حذف کړی چي اصلاً حال ؤ او مصدر يې په ځای کي ور وه دراوه.

وَلَّوۡا عَلٰٓى اَدۡبَارِهِمۡ نُفُوۡرًا ﴿۴۶﴾

او ګرځي کافران تر شا چې تښتي له اورېدلو څخه د توحید او نفرت یې ځني کېږي، نو "نفورًا" مفعول له دی، او یا "نفورًا" په معنی د تولیه دی، نو مفعول مطلق دی او یا نفور جمع دنافر ده، نو بیا منصوب علی الحالیة دی.

نَحۡنُ اَعۡلَمُ بِمَا یَسۡتَمِعُوۡنَ بِهٖۤ اِذۡ یَسۡتَمِعُوۡنَ اِلَیۡكَ وَاِذۡ هُمۡ نَجۡوٰۤى

موږ خبر یو په هغه طریقه چې قرآن دوی په هغه طریقه اوري چې دوی لپاره د استهزأ په تا (یعني علیه الصلوة والسلام) او په قرآن سره غوږ در ته نیولی دی.

پوه سه: چې "اذ" ظرف دی اعلم، والمعنی هغه وخت چې ته وایه او دوی ستا و قرائت ته غوږ نیولی وي، او هغه وخت چې دوی په خپل منځ کې خبرې سره کوي ستا په باره کې.

پوه سه: چې نجوٰی مصدر دی په تقدیر د ذو خبر دی د "هم".

سوال: "هم" جمع دی او "نجوٰی" مفرد دی؟

ځواب: چونکه "نجوٰی" په اصل کې مصدر دی، په مصدر کې جمع او مفرد برابر دي، او بعض مفسرین وایي چې "نجوٰی" جمع د نجي ده، فلا یرد السوال المذکور، په یوه روایت کې راغلي دي چې علیه الصلوة والسلام چې به قرآن وایه دوه کسه د بني عبد الدار به یې راسته بغل ته ودرېدل او دوه پر چپه بخل، نو به یې چکچکې او شپیلکی او غزلي ویلې تا چې پر علیه الصلوة والسلام قرائت ګډوډ کړي.

درویش وایي: چې زموږ د زمانې په ملایانو که څوک مخامخ پسخند ووهي بیا به هیڅ کله نصیحت ونه کړي.

اِذۡ یَقُوۡلُ الظّٰلِمُوۡنَ اِنۡ تَتَّبِعُوۡنَ اِلَّا رَجُلًا مَّسۡحُوۡرًا ﴿۴۷﴾

هغه وخت چې وایي ظالمان یعني ولید بن المغیرة واصحابه او نورو خلګو ته، تاسې متابعت نه کوئ یعني مسلمانانو ته وایي یا کافرانو ته وایي علی الفرض والتقدیر، یعني که یې تاسې فرضًا متابعت وکړئ مګر د هغه سړي چې

سحر په کړه سوی دی او عقل یې زائل سوی دی، او مجاهد رح وایي چې د مسحور معنی مخدوع ده یعني یو چا خطا یستلی وي، او بعض یې ترجمه په مصروف عن الحق سره کوي والمآل واحد.

انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾

وګوره یا محمد (صلی الله علیه وسلم) څرنګه بیانوي کفار مکه ستا د امثال یعني بعض دي شاعر بولي، بعض دي ساحر بولي، بعض دي لېونی بولي بعض دي کاهن بولي او بعض دي مسحور بولي او بعض دي مفتر بولي، نو له دوی څخه لار ورکه سوه چې پر تا یې داسي نومان کښېښول چې ته یې مصداق نه یې، او نه ستا وړ دي، نو دوی طاقت نه لري چې لاري ته د حق دي ورسېږي او یا لاري دي د طعن او عیب په تاکي پیدا کړي... بیت:

هر که تعظیم حق کند دائم ...... شود ازدل بامر او قائم

وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾

او وویل مشرکانو د مکې په مقابل کي د تبلیغ د علیه الصلوة والسلام دوی ته بالبعث بعد الموت والثواب والعقاب علی الایمان والاشراک، آیا چې موږ سو یعني وروسته تر مرګ خالي هډوکي یعني غوښي مو خاوري سي یا چینجیان یې وخوري او هډوکي مو هم ټوټه ټوټه سي، او مجاهد رح وایي چې یعني خاوري سو، آیا موږ به بیا ژوندي کړه کېږو نوی مخلوق یعني کما کنا في الدنیا والاستفهام للانکار.

پوه سه: چې بعض مفسرین وایي چې نصب د خلقًا بنأ پر مصدریت دی یعني مفعول مطلق د مبعوثون من غیر لفظه کما في قعدت جلوسًا او ما چې اول ترجمه وکړه بنأ پر دې وه چې خلق په معنی د مخلوق دی او منصوب علی الحالیة دی.

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ

ته ووایه په ځواب کي د دوی چې تاسي د عظام رفات بیا ژوندي کېدل بعید

بولئ او سره ددې چې دغه هډوکي په حيوٰة الدنيا کي تازه او ژوندي وه تاسي تر دې بعيد عن الحيوٰة شيان سئ لکه ډبري يا وسپنه چي له حيوٰة څخه بېخي لېري دي او يا بل مخلوق لکه مس وغيره، يعني هغه شيان چي ستاسي په زړو کې حيوٰة ناممکن معلومېږي، لکن بيا هم به مو خداى ﷻ ژوندي کوي، ولي چي قدرت د خداى ﷻ قاصر نه دى له هيڅ ممکن شي څخه او احيأ د اجسامو هر جسم چي وي که عظام رفات وي او که وسپنه وي او که ډبره وي که غر او که له ممکناتو څخه وي.

پوښتنه: دا امر چي "کونوا حجارة آه" دا خو تکليف بالمحال دى وهو لايجوز شرعاً؟

ځواب: دا خو امر تکليف او الزام نه دى بلکې امر تقدير والفرض دى اى افرضوا انفسکم کذا او کذا ومجرد الفرض ممکن کما في قولهم ان کان زيد حماراً فهو ناهق.

فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا ۖ قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ

ژر دى چي دوى به درته ووايي چي څوک به موږ ژوند ته راګرځوي؟ ته ورته ووايه (يا محمد ﷺ) چي هغه څوک چي تاسي يې پيدا کړي واست اول وار يعني د مور په رحم کي بيا په دنيا کي.

فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ ۖ

نو ژر دى چي دوى به درته وښوروي سرونه خپل (يعني تعجباً او استهزاءً) او دا به درته ووايي چي کله دى يعني بعث بعد الموت يعني نېټه يې راوښيه.

قُلْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾

ته ورته ووايه چي ښايي ژوند بعد الموت دي نژدې وي، يا له دې سببه چي هر راتلونکى شى نژدې دى وانما البعيد هو الماضي، او يا معنا داده چي شايد نژدې به وي تر ابتدأ د خالق العالم.

پوه سه: چي قريباً منصوب دى خبر د عسى دى، او يا له دې سببه چي څوک

چي مړسي فقد قامت قيامته، ولي انسان چي مړ سي نو د قيامت کبرى نخښې او نښانې به ووينې لانه يرى الجنة والنار کما جأ في الحديث الصحيح، او ملکي به هم ووينې يعني نکير او منکر چي په قبر کي له مړي څخه سوال کوي "من ربک ومن نبيک وما دينک کما جأ في الحديث الصحيح، او مړي تر مرگ وروسته پر هيڅ عمل قدرت نه لري، لکه د قيامت کبرى په ورځ او پر عمل يې که کفر ؤ او که اسلام، که طاعت ؤ او که عصيان مهر ولگول سي فيقوم يوم القيامة على ما مات عليه فطوبى لمن کان خاتمته بخير ..... بيت:

عبيد را خاتمه بالخير گردان ..... بحق مصطفى وچاريار ان (رضي الله عنهم)

ابوبکر الواسطي رح وايي چي بادشاه گانې دري دي (۱) بادشاهي د ژوند ده چي ژوند ټوله په طاعت کي د خداى جل جلاله تېر کړي (۲) بادشاهي د عند الموت چي روح يې په شهادت ده لا اله الا الله له بدن څخه رخصت واخلي (۳) بادشاهي د يوم الحشر والقيامة، هغه دا چي زړى کونکى ورته راسي په جنت سره عند بعثه، او پاته کافر او عاصي چي بې توبې مړ سي بېرونکي د اور ورته راځي يا ابداً لکه کافر او الى ماشأ الله که مؤمن عاصي ؤ.

فائده: خداى جل جلاله و عليه الصلوة والسلام ته په ځواب کي د کفارو داسي وويل قل عسى ان يکون قريباً لان تعين يوم البعث لاعلم به لا لانبيأ عليهم السلام ولا للملائکة المقربين کما جأ في الاحاديث الصحيحة المروية بالروايات المرفوعة.

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ

هغه ورځ چي خداى جل جلاله وغواړي تاسي يعني لپاره د ژوند له قبرو څخه پر ژبه د اسرافيل عليه السلام وهو النفخة الثانية، نو تاسي بلا مهلته قبلونه د خداى جل جلاله د دعوت يعني ژوندي به سئ ټوله په قدرت د خداى جل جلاله، حسين کاشفي وايي: بخواند شمارا اسرافيل درنفخه ثانيه بجهت قيام از قبور پس شما اجابت کنيد اسرافيل را.

اعراب: لفظ د "يوم" بدل دى له قريباً څخه، او يا منصوب دى په اذکر مقدر سره.

پوه سه: چي مقصود ددې دعوت څخه احضار د خلگو دى د حساب لپاره.

پوه سه: چي "بحمده" حال دى له فاعله څخه د "تستعجبون" اى متلبسين

بحمده یعني حمد د خدای ﷻ به وایي پر کمال قدرت دده او اقرار به کوي په دې سره چې خالق او پاځوونکی زموږ خدای ﷻ دی لکن کافرانو ته به په دې وخت کې حمد ویل او اقرار کول فائده نه کوي، او بعض مفسرین وایي چې دا خطاب د "یدعوکم" د مؤمنانو سره دی، فانهم یبعثون حامدین لله، بخلاف الکافرین ولې دوی چې بعث سي دا ناري وهي "یا ویلتا من بعثنا من مرقدنا؟" ملکي ورته ووایي "هذا ما وعد الرحمن وصدق المرسلون" یا دا ناري وهي "یا حسرتي علی ما فرطت في جنب الله"، ختلي په خپل کتاب دیباج کې وایي په روایت د ابن عباس رضی الله عنهما عن النبي ﷺ قال اخبرني جبرئیل ان لا اله الا الله انس للمسلم عند موته وفي قبره وحین یخرج من قبره یا محمد لو تراهم حین یقومون من قبورهم ینفضون رؤسهم (پاکوي سرونه له خاورو څخه) یقول هذا ای المؤمن لا اله الا الله والحمد لله، نو مخان یې سپین سي، وهذا ای الکافر ینادي یاحسرتي علی مافرطت في جنب الله مسودة وجوههم.

درویش وایي: چې روح المعاني او مظهري دواړو له طبراني او ترمذي څخه هغه له ابن عمر رضی الله عنهما څخه روایت کړی دی چې رسول الله وویل "لیس علی اهل لا اله الا الله وحشة في الموت ولا في القبور ولا عند النشور (ای البعث بعد الموت) کاني انظر الیهم عند الصیحة (ای النفخة الثانیة لاسرافیل) ینفضون رؤسهم من التراب (پاکوي خپل سرونه له خاورو څخه) یقولون الحمد لله الذي اذهب عنا الحزن (ای الغم والدهشة والخوف).

پوښتنه: په حدیث شریف کې محمد رسول الله ﷺ نه ووایه؟

ځواب: لا اله الا الله خو مشترکه کلمه ده، نو د حدیث معنی داده چې پر مؤمن د هیڅ امت باندي چې اهل د لا اله الا الله ته وله دي په دې درې ځایه کې وحشت نسته، والله اعلم بمراد رسوله ﷺ.

وَتَظُنُّونَ اِنْ لَّبِثْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا ۝۵۲

او تاسي دا گمان کوئ چې موږ درنگ نه دی کړی په دنیا کې یا په قبرو کې مگر لږ زمانه، ولې چې دوی هول د محشر د خپله مکثه في الدنیا یا د قبرو

غافله کړي، قتاده رحمه الله وايي چي دوی حقير او قليل وبولي مدت د دنيا په مقابل کي د زمانې د قيامت چي خمسون الف سنه ده.

فائده: کلبي رحمه الله وايي چي مشرکانو د مکي به مسلمانان ډېر ازارول او تکليفونه به يې قولاً او فعلاً ور رسول، نو دوی و آنحضرت صلى الله عليه وسلم ته دا شکايت وکړی، فانزل الله عزوجل هذه الآية:

وَقُل لِّعِبَادِى يَقُولُوا۟ ٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ

ووايه ته (يامحمد صلى الله عليه وسلم) "لعبادي" الاضافة تشريف المضاف" زما و بندګانو ته چي مراد ځني مؤمنان دي، چي تاسي واياست هغه کلمه چي احسن د کلماتو وي چي مراد ځني دعوت دی واسلام ته او قول ته د لا اله الاالله په نرمۍ سره او د کفارو سره دلائل واياست او اظهار د خير خواهۍ ورته کوئ بيله خشونته او ځيږوالي، او تاسي ددوی د بېوقوفۍ مقابله په ورته خبرو مه کوئ لعلهم يهتدون، او حسن وايي چي داسي دي په مقابل کي د ازار ددوی وايي يهديک الله، خدای جل جلاله دي هدايت درته وکړي، قال وهذا قبل الامر بالقتال والجهاد معهم بالسيف، او بعض مفسرين وايي چي عمر بن الخطاب رضي الله عنه ته بعضې کافرانو ښکنځل وکړه، نو دی خدای جل جلاله په عفوه سره مأمور کړی.

درويش وايي: چي شان نزول د آيت هر څه چي دی لکن دا خبره منل سوې خبره ده عند الکل چي مسلمانان دي په خپل منځ کي د رفق او نرمۍ څخه کار واخلي که څه هم جزأ سيئة سيئة بمثلها وارد دی، وان تعفوا هو اقرب للتقوى هم راغلي دي.

إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ كَانَ لِلْإِنسَٰنِ عَدُوًّا مُّبِينًا ﴿٥٣﴾

په تحقيق شيطان ايقاع د فساد او نزاع کوي په منځ کي د بندګانو د خدای جل جلاله يعني داسي قول يا فعل دي نه کوي بندګان د خدای جل جلاله چي شيطان ته لار د افساد پرانيزي، په تحقيق شيطان د انسان دښمن او ظاهر العداوة دی د هغه وخته څخه چي دده څخه يې کالي د نور وکښل په سبب د انکار له امر څخه د خدای جل جلاله چي دی امر کړل سو د ملکو په لوی جماعت کي په سجده و آدم عليه السلام ته.

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ ۖ إِن يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِن يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ ۚ

خدای ستاسي په تاسي ښه خبر دی، که د خدای ﷻ مشیت سي پر تاسي به رحم وکړي یعني توفیق د ایمان به درکړي چي سبب د رحم په وګرځي تاسي لره، او که یې اراده سي تاسي به په عذاب کړي په اخرت کي یعني مړه به مو کړي پر شرک باندي، نو به یاست په عذاب په اخرت کي، دا وه ترجمه د ابن جریج او بعض مفسرین وایي چي دا آیت تفسیر د د التي هي احسن دی، او په منځ کي جمله معترضه ده یعني ان الشیطان آه والمعنی علی هذا چي تاسي ووایاست کافرانو دغه خبره "ربکم اعلم آه" یا مثل ددې چي ښه کلمه وي چي د کافرانو وینه په جوش رانسي او سبب د قتل ؤ قتال ونه ګرځي او ښکنځل مه ورته کوئ، او تصریح په دې مه ورته کوئ چي تاسي دوږخیان یاست، ولي یو خو دا خبره باعث د شر ګرځي او بل داده چي خاتمه پټه ده او غیب د لا یعلمه الا الله، نو دا خبره د انصاف چي کافران واوري، امکان لري چي خپل په ګرېبان به سر ننباسي او ایمان به راوړي، او کلبي رح وایي چي دا خطاب دی د خدای ﷻ له خواو مؤمنانو ته د اهل مکې چي کافرانو به ډېر ربړول، والمعنی علی هذا ان یشأ یرحمکم فینجیکم من اهل مکة وان یشأ یعذبکم، یعني کفار به پر تاسي مسلط کړي وهذا تأویل بعید جداً فافهم.

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾

او موږ نه یې استولی ته یا محمد (ﷺ) پر کفارو باندي وکیل چي ددوی امر او حال مي تاته سپارلی دی حتی چي ته په کفر ددوی غمجن کېږي، بلکې ته بشیر یې د مؤمنانو لپاره، او بېرونکی یې د کافرانو لپاره نو ددوی سره مدارات او نرمي خبري وکړئ او اصحاب دي امر کړه چي برداشت او تحمل ددوی دا اذیت دي کوي، حافظ شیرازي وایي:

اسایشی دوګیتی تفسیر این دو حرف است
با دوستان تلطف با دشمنان مدار

بعض علماْ چي د انسان كامل ژوند دادى چي "باخدا بصدق (اى الاخلاق) وباخلق بانصاف، وبالنفس بقهر "اى الغلبة" وبازير دستان بشفقت، وبابزرگان (يعني د مشركانو خلگو سره) بحرمت، وبادوستان بنصيحت (يعني بخير خواهى) وبادشمنان بمدارا (يعني غوړه مالي) وبا علماْ بتواضع، وبادرويشان بسخا، وبا جاهلان بخاموشى (يعني كا يو جاهل بده خبره درته وكړه ورسره پسر كيږه مه بلكې خاموش ورته وه اوسه.

وَرَبُّكَ اَعۡلَمُ بِمَنۡ فِى السَّمٰوٰتِ وَالۡاَرۡضِ ؕ

او ستا خداى ښه خبر دى تر نورو يعني كه ملكي وي او كه بشر وي په هغه سره چي په اسمانو كي دي من الملائكة، او په ځمكه كي دي لكه انبياْ او اولياْ، او په تفصيل د احوالو او استعداداتو ددوى، نو خداى ﷻ مختاره كوي د نبوت لپاره يا د ولايت لپاره هغه څوك چي مستحق يې وي.

درويش وايي: چي مفسرين ټولـه وايي چي پـه دې آيت كي رد دى د قول د قريشو د مكې چي يتيم د ابو طالب يعني محمد ﷺ څرنگه خداى ﷻ غوره كړى د نبوت لپاره او سره ددې سرداران او سرمايه داران زموږ موجود وه، نو څرنگه لڅ او وږي كسان دده اصحاب سوه لكه صهيب او بلال او خباب وغيرهم رضي الله عنهم، او ذكر د "السموٰات" په آيت كي ددې لپاره دى چي قريشو د مكې به ويل "لو لا انزل علينا الملائكة" او ذكر د "ارض" يې ددې لپاره وكړى چي دا قول د قريشو رد كړي "لولا نزل هذا القرآن على رجل من القريتين عظيم" ولې نازل نه كړل سو دا قرآن پر يو سړي د دوو ښارو چي هغه سړى عظيم القدر دى، ددوى مراد وليد بن المغيرة ؤ په مكه كي غټ سرمايه دار ؤ، او عروة بن مسعود ثقفي په طائف كي، او بعض مفسرينو نور كسان ذكر كړي دي.

وَلَقَدۡ فَضَّلۡنَا بَعۡضَ النَّبِيّٖنَ عَلٰى بَعۡضٍ

والله په تحقيق سره ما تفصيل وركړى دى بعض انبياؤ ته پر بعضو باندي په فضائلو كي د نفس او تبري كي د علائق جسمانيه وو څخه لابكثرة الاموال والاولاد ونحو ذالک، قتاده په تفسير كي ددې آيت وايي "اتخذ الله ابراهيم

خليلاً وكلم موسى تكليماً وكلم عيسى في المهد صبياً وآتاه الكتاب والحكمة وعلمه التوراة والانجيل وايده بروح القدس (لكه دا تهوله په نورو آياتو سره د قرآن ثابت دى) وآتى سليمان ملكاً لاينبغي لاحد من بعده يعني سخر له الجن والانس والشياطين" هذا ما ذكره المظهري في تفسيره.

درويش وايي: چي دا خبره د مظهري چي ده په متابعت د بيضاوي او د ابو السعود كړې ده، روح البيان وايي وهو خطأ لان تفاضلهم في ذالک انما هو على من عداهم من افراد الامة لا على اخوانهم من الانبياء، روح البيان وايي چي علائق جسمانية او روحية په انبياء عليهم السلام هيڅ نه دي لمنافاتها الوصول الى الله تعالى وروسته روح البيان ويلي دي، فالوجه في التفضيل انما هو بالكتاب والرسالة والخلة والتكليم والمعراج و رؤية الله تعالى والشفاعة ونحو ذالک قال الله تعالى في موضع آخر من كتابه "تلک الرسل فضلنا بعضهم على بعض منهم من كلم الله الآية والقرآن يفسر بعضه بعضاً".

وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

موږ وركړى ؤ داؤد (عليه السلام) ته زبور، چي دده كتاب ؤ، يعني فضيلت د داؤد عليه السلام په سبب د كتاب دى لابما اوتي بسعة الملک وكثرة الاموال.

پوه سه: چي په دې آيت كي رد دى پر كفارو د مكې چي هغه له فضل څخه د عليه الصلوة والسلام منكر وه په دې سبب چي عليه الصلوة والسلام نه سلطنت لري لكه داؤد و ابنه سليمان عليهما السلام، نه ډېر اموال او اولاد لري لكه نورو انبياؤ چي درلوده، حاصل د رد يې دادى چي دا شيان اسباب د فضيلت نه دي بلكي اسباب د فضيلت نور دي او په دې آيت كي هم اشاره د فضل د عليه الصلوة والسلام پر داؤد عليه السلام لكه فضل د قرآن مجيد پر زبور باندي، ولي قرآن مبارک مشتمل دى پر حلال او حرام او تحميد او تبجيل د خداى جل جلاله او پر قصصو او امثالو وغير ذالک، او زبور شريف يونيم سل (۱۵۰) سورته ؤ ټوله سورتونه يې دعاء، تحميد او ثناء على الله عزوجل وه ليس فيها حلال ولا حرام ولا فرائض ولا حدود كذا قال البغوي، او په زبور كي د عليه الصلوة والسلام ذكر هم ؤ، بلكي د تواريخو قديمه په پاڼو كي

راغلي دي چي نعت د نبي عليه السلام او دده د امت مرحومه ذكر په ټولو كتبو قديمه اسمانيه وو كي راغلى دى، وكفى به فضلاً لنبينا صلى الله عليه وسلم، يو شاعر وايي:

اى وصف تو در كتاب موسى .... وى نعت تو د ر زبور داؤد

په جامع الاصول كي چي يو كتاب جليل دى چي د صحاح سته ټوله احاديث پكښي جمع دي په حذف سره د مكررو احاديثو او مشترك حديثونه يې يو وار راوړي دي چي پر څو جلدو مشتمل دى كه څوك دغه جامع الاصول په ښه غور او تحقيق زده كړي د ټوله صحاح سته به يې كافي وي، راغلي دي په روايت د زهري رح له ابن عباس رضي الله عنهما څخه چي يوه ورځ اصحاب د رسول الله صلى الله عليه وسلم په مسجد نبوي كي ناست وه خبري يې سره كولې په انتظار د راوتلو د عليه الصلوة والسلام او خبري ددوى دا وې، يوه ويل "ما ذا عجبًا ان الله اتخذ ابراهيم خليلاً" او بل وويل "ما اذا اعجب من كلام موسى كلمه الله" او بل وويل "ماذا اعجب من جعل عيسى كلمة الله وروحه" او بل وويل "ماذا اعجب من آدم اصطفاه الله" عليه الصلوة والسلام راغلى او سلام يې ووايه و اصحابو ته او وه يې ويل چي ما ستاسي خبري واورېدلې او ددوى د خبرو تائيد يې وكړى چي بېشكه ابراهيم خليل الله دئ، او بېشكه چي موسى كليم الله دئ او بېشكه چي عيسى روح الله او كلمة الله دئ، او بېشكه چي آدم صفي الله دئ "الا وانا حبيب الله ولافخر وانا حامل لوأ الحمد ولا فخر، وانا اكرم الاولين والآخرين على الله ولا فخر، وانا اول من يحرك حلقة الجنة فيفتح الله فادخلها ومعي فقرأ المهاجرين ولا فخر" وفي حديث اورده بحر العلوم في تفسيره چي عليه الصلوة والسلام وويل "ان الله اختارني على الانبيأ واختار اصحابي رضي الله عنهم على جميع العالمين سوى النبيين والمرسلين واختار من اصحابي اربعةً ابابكر وعمر وعثمان و علي رضي الله عنهم.

درويش وايي: چي په دغه ترتيب ذكر كولو د نبي عليه السلام دوى لره اشاره د ترتيب د خلافت ددوى والله اعلم ... جامي رح وايي:

خدا بر سروران سرداريش داد .... زخيل انبيأ سالاريش داد

درويش وايي: چي فضائل د عليه الصلوة والسلام بېخي ډېر دي حتى چي

متبحر علماؤ په بيان كي د فضائلو مصنفات تصنيف كړي دي من جملتها (۱) چي دی خدای ﷺ خاتم النبيين گرځولی دی (۲) امت دده يې خير الامم گرځولي دي (۳) قرآن يې دده كتاب گرځولی دی چي اقل حجماً دی او اكثر علماً دی (۴) په خپله قرآن معجزه باقيه ده د عليه الصلوة والسلام كر الازمان و مر الدهور ، ، كريمه "ان كنتم في ريب الآية" (۵) او د معراج په شپه، ثم دلى فتدلى فكان قاب قوسين او ادنى، لويو درجو ته رسولي دي الى غير ذالک.

دفتر تمام گشت وبه پایان رسید عمر . ما همچنان دراول وصف تو مانده ایم

سوال: "زبوراً" دلته نكره راغلى دى او په صورت انبيأ كي يې معرفه راوړی دی يعني قوله تعالى "ولقد كتبنا في الزبور" وجه يې څه ده؟

ځواب: روح البيان وايي چي معرفه او نكره سره يو دي لكه عباس او العباس انتهى، او مظهري هم ورته توجيه كړې ده، بخاري او نورو كتابو لكه عبدالرزاق، ابن ابي شيبة، النسائي، الطبراني او نور جماعت هم لـ بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت راوړی دی چي بعض خلگ وه د انسانانو چي د جنياتو عبادت يې كاوه، هغو جنياتو ايمان راوړی او هغه انسانان په هغه عبادت د هغو كما كان بخت وه، فانزل الله تعالى هذه الآيات.

درويش وايي: چي دا شان نزول خو مظهري بيان كړی دی لكن روح البيان ترجمه د آيت داسي كړې چي دا آيت په مشركينو كي د مكې نازل سوی دی.

قُلِ ادْعُوا الَّذِيْنَ زَعَمْتُمْ مِّنْ دُوْنِهٖ فَلَا يَمْلِكُوْنَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيْلًا ﴿۵۶﴾

ووایاست اې مشركينو د مكې هغه شيان چي ستاسي گمان ؤ چي دا آلهه دي "من دونه" ای متجاوزين الله "فلا يملكون" ددوی په طاقت نه ده پوره كشف كول د ضرر لكه مرض، فقر او قحط دي چي له تاسي څخه دفع كړي، نه دا چي وه بل چاته نقل ستاسي د ضر وكړي.

﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ﴾

اى يدعوهم المشركون آلهة او عبادت يې كوئ يعني من الجن، ولي دوى يعني الجن غواړي و خداى ته ددوى قربت او نژدېوالى په طاعت سره، ولي چي ايمان يې راوړى پر عليه الصلوة والسلام "فالوسيلة الى الله تعالى مراعات سبيله اى الله بالعلم والعمل" او مراعات د احكام د شريعت.

درويش وايي: چي دا ترجمه موافق د حديث سره د بخاري، عبدالرزاق، ابن ابي شيبه، طبراني، نسائي او د نورو محدثينو رحمهم الله ده چي له عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه يې روايت کړې ؤ او د رائي سره د مظهري رح، لکن د روح البيان ترجمه ډېره مشکله ده، ولي ده خو داسي وويل "بخوانيد اى مشركان مكه" مشركانو د مکې خو عبادت د بتانو کاوه، وروسته روح البيان د "من دونه" په تفسير کي ويلي دي "كالملائكة والمسيح وامه وعزير" نو سوال دادى چي کفارو د مکې کله عيسى او مور دده او عزير خدايان بلل، البته يو قوم د عربو د مکې د خزاعه په نامه کما رواه البيهقي، او په روايت کي د ابن جرير داسي راغلي دي كان قبائل من العرب يعبدون صنفاً من الملائكة يقال لهم الجن ويقولون هم بناته سبحانه وتعالى، بلکې مسيح او مورده خو بعض نصارى وو خدايان بلل، او عزير عليه السلام خو يهودانو خداى باله، القول الفصيل.

درويش وايي: چي په ترجمه کي د روح البيان دا خو صحيح ده چي مشركان د مکې په ادعوا سره مخاطب دي ولي مشركان د مکې يعني خزاعه د ملکو عبادت کاوه، او نورو مشرکانو د مکې د بتانو عبادت کاوه.

سوال: دا قول د خداى جل جلاله "يبتغون الى ربهم الوسيلة" د ملکو په باره کي خو به صحيح سي، لکن بتان خو جمادات وه د هغو په باره کي دا آيت څرنګه به تطبيق سي؟

ځواب: په دې آيت کي تغليب دى د ذوى العقول چي ملائكه دي پر غير ذوى العقول چي بتان دي، دا وه سعي د فقير په تصحيح کي د قول او د تفسير د روح البيان، لکن له جواب څخه د دمخه سوال چي فقير ذکر کړى چي کفار د مکې

کله آه، درویش عاجزه دی، والله اعلم بمراد عباده، لکن باید علمأ تفسیر د روح المعاني په غور مطالعه کړي.

پوه سه: چي "ایهم اقرب" بدل من واو یبتغون، والمعنی غواړي هغه څوک ددوی چي اقرب و خدای ﷻ ته وسیله و خدای ﷻ ته وګرځوي فکیف حال غیر الاقرب منهم کذا قال الزجاج رحمه الله او بعض مفسرین وایي چي دوی طلب کوي د اقرب الی الله او په هغه توسل و خدای ﷻ ته کوي، او بعض مفسرین وایي چي "یبتغون" متضمن معنی لره د حرص دی، والمعنی دوی حرص کوي چي څوک به ځان نژدې کړي و خدای ﷻ ته یعني بالطاعة و ازدیاد الخیر.

وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾

او امید کوي دا کسان چي تاسي به آلهه بولي لکه ملائکه د خدای ﷻ ورحمت ته او بېرېږي د خدای ﷻ له عذاب څخه فکیف تزعمونها انها آلهة لان الآلهة مستغني من غیر ولا یخاف العقاب، په تحقیق عذاب د رب ستا لائق ددې دی چي هر څوک ځني وبېرېږي که نبي مرسل وي او که ملائکه وي، بغوي رحمه الله وایي چي مشرکینو ته د مکې سخته قحط سالي راغله تر دې اندازې چي مردار شیان به یې خوړله، اخیر مجبوره سوه و علیه الصلوة والسلام ته یې استغاثه وکړه تاچي د دفع د قحط په باره کي دوی ته دعأ وکړي فانزل الله تعالی "قل (ای للمشرکین) ادعوا الذین انها آلهة من دون الله فلا یملکون کشف الضر عنکم" الی اخیر الآیة.

درویش وایي: چي پر عاقل سړي لازمه ده چي اغترار (یعني د چا په خبرو خطا نه وزي) ویحذر من بطش القهار" پوهان وایي چي ډېر غم سړی له ډوډۍ څخه منع کوي او بېره د خدای ﷻ سړی له ګناه څخه منع کوي، او امید و خدای ﷻ ته سړی پر عبادت باعثه کوي او پیادول د مرګ سړی له فضولو کارو څخه منع کوي.

فائده: خوف او رجأ باید د خدای ﷻ څخه وي لان المعبود بالحق هو المفیض للخیر والجود، واما الانبیأ علیهم السلام و الاولیأ الکمل رحمهم الله فوسائط بین المعبود بالحق والخلق فیجب علی الخلق اطاعتهم والاقتدأ باقوالهم وافعالهم من حیث نبوتهم و وراثهم، ولي لوړ بام ته چي سړی مثلاً خېژي په

غالب الاسباب کي ځينه غواړي ... مثنوي:

از انس فرزند مالک امده است ...... که بمهماني او شخصی شده است
او حکايت کرد کزبعد طعام ...... ديد انس دستار خوانرا زرد فام
چرک وآلوده گفت ای خادمه ...... اندر افگن در تنور يکدمه
در تنور پرز آتش در فگند ...... آن دستار خوان را هوشمند
(ای شخص هوشيار که انس بود که خادم بامر وی دستار خوار درتنور فگند)
بعدز يکساعت درآورد از تنور ...... پاک وسپيد ازان اوساخ دور
قوم گفتند ای صحابی عزيز ..... چون نه سوزيد ومنقی گشت نيز
گفت زانکه مصطفی دست ودهان ...... بس بماليد اندرين دستارخوان
چون جمادی را چنين تشريف داد ...... جان عاشق راچه خواهد کشاد

حکايت: دربيان خوف کاملان از هول يوم القيام، له عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چي بخاري او نورو کتابو راوړی دی چي څه وخت چي ابو لؤلؤ مجوسي چي د مغيره رضي الله عنه مريی ؤ د سهار په لمانځه کي چي عمر رضي الله عنه تکبير افتتاح ووايه دغه مريي ملعون په دو روخه چاړه يعني په خنجر يې په نس کي وواهه، عمر رضي الله عنه وويل اکلني الکلب، دستي عبدالرحمن رضي الله عنه و محراب ته کش کړی او دی غځار سو مريي ميدان کړه چي ځان وباسي هر چا چي به ټينګ کړی هغه به يې هم په خنجر وواهه غوځار به يې کړی ديارلس کسه يې نور زخميان کړه اخير يوه صحابي چي چپنه يې اغوستې وه پر مريي واچول مريی يې ټينګ کړی، مريی چي په ځان پوه سوچي نه سې تلای په هغه خنجر يې خودکشي وکړه، عبدالرحمن رضي الله عنه په مختصر قرائت سره د سهار لمونځ ادا کړی، وروسته صحابه کرام رضي الله عنهم را ټول سوه عمر رضي الله عنه وويل چي زه چا په چاړه ووهلم، خلګو د مجوسي مريي نوم ورواخستی، عمر رضي الله عنه وويل چي حمد دي وي و خدای جل جلاله ته يعني الحمدلله يې وويل چي زما د قتل په سبب يو مسلمان دوږخ ته نه ولاړی، نو صحابه کرامو رضي الله عنهم حضرت عمر رضي الله عنه کور ته راوړی، خير قصه نوره هم اوږده ده لکن د مقصد ځای ته به راسو، عبدالله بن عباس رضي الله عنهما ورته وويل يا امير

Scanned by CamScanner

المؤمنين "اسلمت حين كفر الناس وشاهدت مع رسول الله ﷺ (يعني په غزواتو كي د عليه الصلوة والسلام سره شامل سوى يې) حين خذله الناس وتوفى رسول الله ﷺ وهو عنك راض) او ستا په خلافت كي دوه كسه ستا مخالف نه وه، او اخيراً به شهيد مړ سي، امير المؤمنين عمر رضي الله عنه ورته وويل "المغرور من عرر تموه" خطاوتلى هغه سړى چي تاسي يې خطاباسئ يعني پر ورځ د قيامت دلاوره كوئ يعني عبدالله بن عباس رضي الله عنهما ده ته هغه مذكوره خبري وكړې، عمر رضي الله عنه وويل چي والله يعني زما دي قسم په خداى وي چي دا ټوله جائدادونه او اموال چي لمر پر راخېژي زما سي زه به يې فديه ور كړځوم د هول د ورځي د قيامت.

درويش وايي: چي دا ده بېره د كاملانو او د خداى جل جلاله د لوى دوستانو، نو خوف ما وشما چه خواهد بود.

﴿وَإِن مِّن قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا ۚ﴾ ﴿٥٧﴾

او نسته يو وطن له وطنو څخه مگر موږ يې هلاكوو هغه قريه يعني خرابوو يې، او اهل د هغې قريې هم هلاكوو دمخه تر ورځي د قيامت، او يا عذاب وركوو يعني اهل د هغې ته چي كافران وي عذاب سخت، يعني په دې دنيا لكه فرعون او قبط يا نمرود وغيرهما، له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دى چي زنى او سود خوري چي په يو وطن كي ډېره سي خداى جل جلاله يې امر د هلاک كوي باى عذاب كان.

﴿كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا﴾ ﴿٥٨﴾

دا مذكوره په آيت سابقه په كتاب يعني اللوح المحفوظ من التغيير والتبديل سوي، طبراني او حاكم له ابن عباس او ابن زبير رضي الله عنهم څخه روايت كړى دى "اول ما خلق الله القلم فقال له اكتب قال يعني القلم ما اكتب قال يعني الله عزوجل اكتب القدر يعني مقدورات فكتب يعني القلم ما كان وما هو كائن الى الابد.

درويش وايي: چي ګڼ شمېر محدثين له ابن عباس او ابن الزبير رضي الله عنهم څخه روايت كړى دى چي اهل مكه د عليه الصلوة والسلام څخه سوال وكړى چي د صفا غر دي سره زر سي (يعني ستا په غوښتنه ستا له خداى څخه كه رسول بالحق د خداى يې)، او موږ ته زموږ قديم مړي ژوندي كړه لكه قصى بن كلاب

چي موږ ستا د رسالت پوښتنه له هغه څخه وکړو او دا غرونه د مکې ګوښه کړه او په مکه کې لویه ویاله وبهیوه چي موږ کښتونه وکړو ونحو ذالک من السؤالات المفترحة، نو رسول الله ﷺ ته خدای ﷻ وحي راواستولې که ته غواړې چي ته مهلت ورکړه فعلت، او که ستا خوښه وي زه به دوی ته ما سئلوا ورکړم، نو بیا که دوی ایمان نه راوړی اهلکتهم کما اهلکت من کان قبلهم یعني بعذاب الاستیصال، فقال النبي ﷺ بلکې مهلت ورکړه، فأنزل الله عزوجل.

وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرْسِلَ بِٱلْـَٔايَـٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلْأَوَّلُونَ ۚ

موږ نه منع کړې "یعني له علاماتو څخه د صدق چي اهل مکه یې ستا څخه غوښتنه وکړه" مګر دې خبرې چي تکذیب کړی ؤ په آیاتو مفترحه وو سره یعني نو عذاب استیصال ما ورکړی لکه ثمودیان چي د صالح علیه السلام ناقة وغوښتل او بیا یې هم ایمان رانه وړی، نو عذاب د استیصال پر نازل سو.

پوه سه: چي "ان" مع الفعل مفعول ثاني د "منعنا" دی.

فائده: استثنی په محل کې د رفع ده په "منعنا" سره یعني کفار مکه هم د هغو اولون مثل دي په سرتمبۍ کې او په عادت کې، نو که زه آیات مسئوله ددوی ورکړم دوی هم ایمان نه راوړي، او د مسئوله آیاتو تکذیب لکه مخني کافرانو چي هم دغسي وکړه، نو کفار مکه به هم هلاک کړم بالاستیصال لان من سنتنا في الامم اذ سئالوا ثم لم یؤمنوا بها بعد ارسال الآیات ان نهلکهم ولا تمهلهم، وقد حکمنا بانه هذه الامة نمهلهم لحکم و مصالح، وروسته خدای ﷻ ذکر کړه بعض الامم المهلکة په سبب د تکذیب د آیاتو مسئولو ددوی، فقال عز من قائل "وآتینا ثمود الناقة بسؤالهم عن صالح علیه السلام".

وَءَاتَيْنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا۟ بِهَا ۚ وَمَا نُرْسِلُ بِٱلْـَٔايَـٰتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

"مبصرة" یعني آیة بینة چي په سترګو دوی ولیدل، دوی ظلم وکړی په هغه ناقه (یعني ایمان یې نه راوړی حتی چي هغه ناقه یې قتل هم کړه، نو خدای ﷻ په استیصال هلاک کړه) او موږ نه را استوو آیات مفترحه "والبأ زائدة" مګر نه ده بېرول ددوی له نزول څخه د عذاب په دلیېزه توګه په دنیا کې، او یا معنی د

آیت داده چي موږ نه را استوو هغه آیات او معجزات چي په غوښتنه د خلګو یعني د کافرانو وي، بلکې صرف لپاره د اثبات د نبوت د علیه الصلوة والسلام وي مګر لپاره د تخویف په عذاب د آخرت فقط.

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ ۚ

یعني "اذکر" په یاد کړه و خلګو ته هغه چي موږ وکړې وتاته چي په تحقیق ستا خدای احاطه کړې پر خلګو یعني ذاتًا لانه واجب الوجود والناس ممکنات وقدرة او له جهته د قدرت عامه لانه علی کل شیئ شأ قدیر لا مانع له تعالی بخلاف الناس، ددې مطلب دادی چي ته په چاباک مه کوه بلکې اعلان ته د ما ارسلت من التوحید دوام ورکړه، او بعض مفسرین وایي چي د آیت معنا داده چي خدای ﷻ احاطه کړې پر قریشو یعني اهلکهم، نو دا زیری دی پر علیه الصلوة والسلام په واقعه کي د بدر چي اوویا تنه په شمول د ابوجهل پکښي مړه سوه او اوویا کسه یې ژوندي بندي کړه سوه.

پوښتنه: واقعه د بدر خو هنوز نه وه واقع سوې، نو تعبیر په ماضي څرنګه ځني وسو؟

ځواب: من تیقن وقوعه مثل قد قامت القیامة، وامثال في القرآن کثیر، ابو یعلی د ام هاني رضي الله عنها څخه روایت کړی دی چي علیه الصلوة والسلام په شپه د معراج و اسمانو ته، بلکې تر سدرة المنتهی بلکې تر مقام د قوسین بوتلل سو، نو علیه الصلوة والسلام خپل د سفر ملکوتي و قریشو ته بیاناوه او دوی پر خندل او پسخند یې په واهه، بیا دوی د بیت المقدس د مسجد احوال ځني وپوښتل، علیه الصلوة والسلام ورته بیان کړه، او بیا یې د خپلي قافلې حال ځني وپوښتی علیه الصلوة والسلام ورته بیان کړی، فقا الولید بن مغیرة هذا ساحر.

درویش وایي: چي د معراج قصه په نهایته تفصیل سره په دې تفسیر کي لقوله تعالی "سبحان الذي اسری بعده آه" فقیر بیان کړې ده، د ولید بن مغیره په ځواب کي خدای ﷻ دا آیت نازل کړی.

وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِيٓ اَرَيْنٰكَ اِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ

مونږ نه ده ګرځولې هغه يعنې د ويښو ليدل چې روح او جسد دواړه سره ملګري وه په شپه کې د معراج مګر فتنه لپاره د خلګو حيث انکرها کفار قريش، بلکې بعض مسلمانان ددې قصې په اورېدلو سره مرتد سوه.

درويش وايي: چې ددې ټولې قصې راګرځولو ته ضرورت نسته که څه هم مظهري بيا ذکر د هغې قصې او اختلافات يې بيان کړي دي فقير وايي چې من نه انکار ميکنم ونه اين کار ميکنم، مصرعه: وللناس فيما يعشقون مذاهب.

درويش وايي: چې مظهري ډېر حديثونه ددې آيت په تفسير کې په مختلفو رواياتو او و مختلفو کتابو ته په حواله راوړي دي او په اخير کې يې دا ويلي دي واسانيد هذه الاحاديث ضعيفة، فقير وايي چې په نقل کې يې څه فائده؟ البته بعض امامان که دا احاديث دده د کتاب واوري هغه خو يې د ضعف په قصه کې نه دي شايد پر منبر او محراب کې به يې بيانوي او وايي به امام مظهري داسي احاديث راوړي دي.

وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُوْنَةَ فِي الْقُرْاٰنِ ؕ

"والشجرة آه" عطف دی پر "رؤيا" يعني ماجعلنا الشجرة الملعونة چې د زقوم د درختي په نامه يادېږي يعني "الا فتنة للناس" بغوي وايي چې د شجرة الزقوم د فتنې والي وجهي دوې دي، اول ابوجهل فرعون هذه الامة چې ابن ابي کبشه (چې مراد دده ملعون رسول الله ﷺ ؤ) تاسي بېروي په داسي اور چې په ډېرو بلېږي او بيا دا هم وايي چې په دې اور کې درخته سته، او خلګو ته يې ويل چې تاسي خو واياست چې درخته خو اور سوځي، نو دی بيوقوف نه پوهېږي چې خدای ﷻ پر دې قادر دی چې د سمندل (چې يو حيوان دی) پوستکي په اور نه سوځي، او پر دې هم قادر دی چې د شتر مرغ پر کلمو چې سکروټې تېروې هغه خدای ﷻ د سونګه شخه ساتلي دي، نو پر دې هم قادر دی چې شنه درخته دي په اور کې له سوځېدلو وساتي، په مدارک کې وايي چې سمندل د يو حيوان نوم دی چې د ترکانو په وطنو کې نشو و نما کوي، او ترکان د هغه د پوستکي څخه د

لاس وچېدلو دسملا ن جوړوي او چي خيرن سي په اور كي يې واچوي خيره يې ولاړه سي او دسمال صاف و شفاف سي، په قاموس كي وايي چي سمندل يو مرغه دی په ديارو كي د هند چي په اور نه سوځي، والله اعلم.

او دويمه وجه يې داد چي ابن الزبعري چي يو كافر ؤ په مكه مكرمه كي، هغه وويل چي محمد (ﷺ) موږ بېروي په زقوم سره او موږ زقوم نه پېژنو بېله پيروي او خورما، نو ابو جهل دده په تائيد كي وويل "ياجارية تعال" (دلته راسه) نو يې ورته وويل "زقيمينا" يعني پيروی او خورما ورته راوړه، نو ابو جهل وويل "تزقموا" زقوم وخورئ "فان هذا مايتخوفكم به محمد" نو د ابن الزبعري او ابو جهل په رد كي خدای ﷻ دا آيت نازل كړی "ان شجرة الزقوم طعام الاثيم"

فائده: توصيف د شجرة الزقوم په ملعوني سره په اعتبار د وصف د اكل دی وهذا التوصيف على المجاز مبالغة، او يا په دې سبب دی چي شجرة الزقوم په اخرينه حصه كي د دوږخ ده او هغه ځای له رحمت څخه ډېر لېري دی، چي زقوم ترخه او مكروه درخته ده، اصطلاح د عربو او پښتنو يو ډول ده، پښتانه وايي "زقوم دي سه" او عرب هر طعام چي ضررمند وي وايي "ضار ملعون"

وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا ﴿٦٠﴾

او موږ بېروو دوی يعني كفار مكه په قسم قسم تخويفنو سره يعني في القرآن، نو نه زياتوو موږ ودوی ته مگر سركښي لويه، چي لا كفر او انكار ته د قرآن او عليه الصلوة والسلام دوام وركوي.

حكايت: امام مزني رحمه الله وايي چي زه د خپل استاذ الامام الشافعي رحمه الله چي دی مريض ؤ پوښتني ته يې ورغلم، نو مي ورته وويل كيف اصبحت يا استاذي (چي د امام شافعي رحمه الله دغه مرض موت ؤ) ده راته وويل "اصبحت من الدنيا راحلاً ولاخواني مفارقاً (له دنيا كوچ كوونكی او له دوستانو څخه جلا كېدونكی) "و لعملي ملاقياً، ولكاس المنية شارباً" د خپل عمل سره ملاقات كوونكی او گلاس د مرگ څښونكی "و على الله وارداً فما ادري اروحي في الجنة ام الى النار" و خدای ﷻ ته ورځم، زه نه يم خبر چي زما روح به د جنت و خواته ولاړه سي او كه به اور ته.

درويش وايي: چي دا خوف او حال ۆ د لوی امام الامة، نو زمونږ وارو خلګو به څه حال وي او څه به مو سر انجام وي، مولی روم په مثنوي کي وايي:

لاتخافوا هست نزل خائفان .... هست درخور ازبرائ خائفان

يعني مهماني له خدای جل جلاله څخه د بېرېدونکو خلګو ده، لاتخافوا د خائفانو لائقه ده.

هرکه ترسد مراورا ايمن کند .... مردل ترسنده راساکن کند

آنکه خوفش نيست چون ګويی مترس

درس چه دهی نيست او محتاج درس

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴿٦١﴾

په ياد کړه (يعني خلګو ته) چي وويل مونږ و ملکو ته چي سجده وکړه آدم ته (ای سجده د تحيه چي صرف سر کښته کول وه کما في الامم السابقة مثل تحية اخوة يوسف عليه السلام له، او يا سجده متعارفه وکړئ و خدای جل جلاله ته آدم عليه السلام به صرف په مثل د قبلې دي وي، لکه مونږ چي سجده و خدای جل جلاله ته کوو قبله مو کعبه ده) نو سجده وکړه ټولو ملکو (لکه په بل ځای کي د قرآن مجيد چي راځي "فسجد الملائکة کلهم اجمعون" مګر نه ابليس) قال (دا جمله مستأنفه ده يعني ده څه عذر ووايه، آيا زه به سجده کوم و هغه چا ته چي پيدا کړی تا طينًا "ای من طين والهمزة للانکار لا من عدم السجدة بل لاستقباح امره تعالی بالسجود لآدم)

اعراب: "طينًا" يا منصوب دی په نزع د حرف جر ای من طين او يا تميز دی وعلی ای وجه اشارة وعلت ته د انکار دده، بغوي رح وايي چي سعيد بن جبير رح له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت کړی دی چي خدای جل جلاله عزرائيل عليه السلام راواستاوه چي له ټولي ځمکي څخه که تروه وي او که خوږه خاوره راټوله کړه فخلق منه آدم فمن خلقه من العذب فهو سعيد که څه هم مور او پلار يې دواړه کافران وي ومن خلقه من الملح فهو شقي وان کان نبيين انتهی، وروی احمد والترمذي و ابو

داؤد والحاكم والبيهقي عن ابي موسى الاشعري ﷺ قال سمعت رسول الله ﷺ يقول ان الله خلق آدم من قبضة فبضها "اى قبض الملک وهو عزرائيل بامره تعالى" من جميع الارض، نو بنو آدم من قدر الارض پر اندازه د مځکي د رنګو راغله، منهم الاحمر ومنهم الابيض والاسود وبين ذالک (يعني غنم رنګه) والحزن والسهل (يعني سخت مزاجه او سهل طبعيته) وخبيث وطيب.

فائده: علت د انکار د ابليس چي ده خپل اصل عنصر ته او د آدم عليه السلام اصل عنصر وکتل کما جأ في آية اخرى "خلقني من نار وخلقته من طين" يعني زما عنصر چي اور دى مضئ دى د آدم تر عنصر چي خاوره ده مظلم بالا دى فكيف اسجد له.

قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ ز

"قال" وويل ابليس بعد ما طرد وبعد عن جنابه.

پوه سه: چي کاف حرف خطاب دى لپاره د تاکيد د خطاب اول نو محل د اعراب نه لري "هذا الذي كرمت علي" دغه شخص چي آدم دى چي تا د ته تكريم وركړى پر ما باندي يعني چي په سجده دده دي مأمور كړم.

پوه سه: چي هذا مفعول اول دى د "رئيت" او موصول يعني سره د صله چي الذي كرمت دى صفت د هذا دى او مفعول ثاني يې محذوف دى لدلالة الصلة عليه يعني كرمت علي والمعنى هذا الذي كرمته علي وتأمرني بالسجود له، لم كرمته علي وهذا هو المفعول الثاني المحذوف فافهم.

لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾

که ما ته دي مهلت راكړى او مړ دي نه كړم، تر ورځي پوري د قيامت، چناچه موعود است، زه به غلبه وكړم پر اولاد دده قوي غلبه، كما في آية اخرى فبعزتک لاغوينكم اجمعين الآية، مگر نه لږ كسان وهم المخلصون چي خداى جل جلاله په هغه آيت کي استثنأ كړي دي ان عبادي ليس لک عليهم سلطان.

پوه سه: چي "لئن آه" كلام مبتدأ دى يعني مستقل، او لام موطئه د قسم محذوف دى اى والله، او "ان" شرطيه دى، او جواب يې "لاحتنكن" دى.

قراءات: هغه يا چي په "اخرتني" کي په اصل کي وه، ابن كثير په ځاى کي د

وصل او وقف ثابته پربږدي، او نافع په حال کي د وصل فقط ثابت پرېږدي، او نور قرأ سبعه يې ږه دواړه حاله کي حذف کوي او کسره د نون پر دليل بولي وهو المتعارف في المصاحف المطبوعة.

سوال: شيطان خو په غيبو نه ؤ خبر، نو دا خبره ده څرنگه وکړه "لاحتنکن آه؟

ځواب: بيضاوي رح وايي چي ابليس له هغه قول څخه د ملکو چي خدای ﷻ دوی ته وويل اني جاعل في الارض خليفة، ملکو په جواب کي وويل اتجعل فيها من يفسد فيها ويسفک الدمأ الآية" دا وفهمول چي په اولاد کي د آدم ستا همنوا سته، يا له دې څخه پوه سو چي خلقت د آدميان له وهم، غضب او شهوت سره ملگری دی، نو په قوت وهميه ددوی عقائدو ته ستا لار سته او په قوت غضبي سره قتل او قتال ته ستا لار پيدا کېږي او په قوت شهويه سره و زنی او لواطت ته ستا لار خلاصه ده.

قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ جَزَآءً مَّوْفُورًا ﴿٦٣﴾

"قال اذهب" په روح المعاني کي وايي چي مراد له ذهاب څخه ضد المجئ نه دی، بلکې مراد د ابليس تخليه ده وما سولت له نفسه، په پښتو کي يې مثال دا دی چي يو سړی و خپل مخالف ته ووايي ولاړ سه هر څه چي دي په وسه پوره وي کوه يې، نو هر څوک چي متابعت ستا وکړي له اولاد څخه د آدم (يعني في الکفر والعصيان) نو په تحقيق دوږخ جزا ده ستا او ستا د اتباعو، داسي جزأ هم ډېره ده او هم کامله ده.

پوښتنه: د بعض جاهلانو دا وينا ده چي خدای ﷻ ولي اجازه ورکړه د اغوأ د اولاد آدم و ابليس ته؟

ځواب: ددې لپاره چي مخلص او منکر سره جلا کړي فالشيطان هو الامتحان فافهم، لکه ودې ته چي خدای ﷻ اشاره کړې ده په دې آيت کي "لاملئن جهنم من الجنة والناس اجمعين" او په دې آيت کي وسوء اختيار د ابليس بيان کړي دي.

پوه سه: چي "جزأ" مفعول مطلق ده د فعل محذوف ای يجزی جزاءً.

وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ

"واستفزز" یعني سپک استعمال کړه او استخفاف یې وکړه (په قاموس کي وایي استفزه استخفه، واخرجه من داره نو معنی د استفزاز استخفاف دی) چي ستا په طاقت پوره وي استفزاز یې "منهم" ای من ذریة آدم "بصوتک" ابن عباس رضي الله عنهما وایي چي اولاد دآدم راوبوله و معصیت ته، علماء وایي چي هر بلونکی و معصیت ته د خدای جل جلاله هغه د ابلیس له لښکر څخه دی، او مجاهد وایي چي مراد له صوت څخه د شیطان ربابونه او سرندې او سرود دي.

وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ

او راجلب کړه یعني را جمع کړه (باب یې جلب یجلب دی، په قاموس کي وایي جلبه یجلبه ساقه من موضع الی آخر)

درویش وایي: چي لکه پخوا په افغانستان کي یې جلب له خلگو څخه غوښتی یعني نفر به یې ځني غوښتل چي د یوه وطن دا به یې بل وطن ته استول په داخل کي د افغانستان، روح المعاني وایي چي اوامر چي په دې آیت کي ذکر سوي دي لپاره د تهدید دي د ابلیس لاحقیقة الامر لان الله لا یأمر بالفحشاء "بخیلک ورجلک" یعني سپاره او پیاده، اهل تفسیر وایي چي هر سپور او پیاده چي په معاصیو کي وي هغه له لښکر څخه د ابلیس دی، او بیضاوي وایي چي دا احتمال سته چي دادي مثال وي د تسلط د ابلیس پر هغو کسانو چي دی گمراه کوي انسان، لکه یو سړی پر یو قوم تجاوز او حمله وکړي.

وَشَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِدْهُمْ

او ته ورسره شریک سه په مالو یعني په کسب کي د اموال بالتجارة وغیرها یعني دوی باعثه کوه په جمع کي د اموالو من الحرام وصرفها في الحرام کذا قال مجاهد، حسن، سعید بن الجبیر رحمهم الله او عطاء رح وایي چي مراد سود دی چي په مشرکینو کي رواج ؤ، او داغه رنگه مشرکانو به حرام گاڼه من البحیرة والسائبة والوصیلة والحام وقد مر تفسیرها.

"والاولاد" او ورسره شريک اوسه په اولاد کي، يعني چي اولادونه ددوی پر ناروا کارو مسلط کړې، او ته يا ابليس و دوی ته باطلې وعدې کوه، مثلاً حشر نسته، او که وو بتان بيا ستاسي شفاعت کوي، او مشرکانو ته وايه چي د پلرو او نيکه گانو دين پر پرېږدئ؟ ويا ورته وايه چي لاجنة ولا نار، او اهل معاصيو ته وايه چي توبه به وروسته وکاږې، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي دا هغه عادت د بعضو قريشو ته اشاره ده چي لونې به ژوندۍ ښخولې چي مؤده يې بولي، او مجاهد او ضحاک وايي چي اولاد الزنی، او د ابن عباس رضي الله عنهما په بل روايت کي راغلي دي چي پر اولاد د "عبدالحارث" (چي حارث د شيطان نوم دی) يا عبد الشمس يا عبد العزی يا عبد الدار يا عبد المناف وغيرها نومان ايښوول دی.

درويش وايي: چي د شراکت في الاولاد ثخه مراد هغه دی چي دمخه تېر سو يا دادی چي د اولاد د نفقي په برابرولو کي نه له حرام ثخه او نه له غلا ثخه او نه له اخذ ثخه د زکوٰة د خلګو مع الغنی، او نه له سوال او فقر ثخه مع الحرمة مخ اړوي، ددې مثالونه په اوسنۍ زمانه کي ډېر او تر حساب تېر دي.

وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطٰنُ اِلَّا غُرُوْرًا ﴿٦٤﴾

دا جمله معترضه ده لپاره د بيان مواعيد د ابليس ده، او وعده نه کوي شيطان د خپل اتباعو سره، مگر نه د غولېدلو لپاره چي باطل ورته داسي ښکاره کړي لکه حق، بغوي روايت کړی دی چي آدم عليه السلام خدای جل جلاله ته وويل چي ابليس دي زما پر اولاد مسلط کړی او زما اولاد د ابليس د مقابلې طاقت نه لري مگر نه په تا سره، خدای پاک ورته وويل چي ستا هر اولاد چي پيدا کېږي ثم وثم زه به د يوې حسنې ثواب په لس مثله ورکوم الی سبع مائة الی ماشئت، قال آدم رب زدني، قال الله تعالی التوبة معروضة مادام الروح في الجسد قال رب زدني قال الله تعالی "ياعبادي الذين اسرفوا علی انفسهم لاتقنطوا من رحمة الله ان الله يغفر الذنوب جميعاً الآية.

اِنَّ عِبَادِیْ لَیْسَ لَكَ عَلَیْهِمْ سُلْطٰنٌ ؕ وَكَفٰی بِرَبِّكَ وَكِیْلًا ﴿٦٥﴾

زما خاص بندگان او مخلص بندگان، والاضافة للتعظيم "ليس لک عليهم" ای علی اغوائهم "سلطان" قدرت چي گمراه دي کړي، او کافي دی رب ستا يا

ابلیس وکیل د هغو کسانو چي پر ما توکل کوي او ستا له اغوا څخه پناه غواړي په ما سره، یعني اعوذ بالله من الشیطان الرجیم، او خپل کارونه ماته سپاري زه به یې له تا څخه ساتم.

تبصره: شیطان خو د خدای ﷻ له درباره څخه وشړل سو او د جنتو له مځکي څخه راټیله سو، نو دا سوال او ځواب د خدای پاک او دده ملعون تر منځ څرنګه جاري وه، او سره ددې چي خبري د خدای ﷻ خو نعمت عظمٰی دی؟

ځواب: بعض علمأ وایي چي د خدای ﷻ د خوا خبري په وساطت د ملکي وي، او بعض علمأ وایي چي یو خبري د رحمت دي لکه د موسی علیه السلام سره په طور کي، او یا د رسول الله ﷺ سره فوق السموات السبع په لامکان کي خدای ﷻ وکړې، او بل خبري د غضب او تهدید دي، هغه بالذات امکان پزېر دي، د مثال په توګه یو بادشاه چي له وزیر څخه راضي وي له هغه سره خبري د رحمت کوي، او د بل وزیر سره چي سلطان ورته په غضب وي او ناراض وي، نو دده سره بالذات په ډېر غضب او درشتي خبري ورسره کوي، نو دا خبري د سلطان ددې وزیر لپاره خو نعمت نه دی بلکې نقمت دی، نو داغه رنګه د شیطان سره خبري د خدای ﷻ بالذات نعمت نه دي بلکې نقمت دی، فافهم واکتب هذا علی قرطاس الاذهن بمداد الذهب فانه من خواص هذا التفسیر وقل من نبه علی هذا والله الموفق والمعین، والحمد لله رب العالمین.

درویش وایي: چي په راتلونکي آیت کي خدای ﷻ خپل د قدرت او د وحدت دلائل خلګو ته بیانوي.

رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ ط

ستاسي خدای ﷻ هغه ذات دی، چي جاري او روانه یې کړه کښتۍ په دریاب کي، چي تاسي طلب وکړئ په واسطه د کښتیو ربح او رزق یعني د تجارت په واسطه.

پوه سه: چي "ربکم" مبتدأ ده او "الذي" خبر دی په حذف د ضمیر فصل ای هو الذي کما هو القانون، له "فلک" څخه ډېري کښتۍ مراد دي، علمأ وایي چي

لفظ د "فلک" هم مفرد دی او هم جمع دی فرق يې يا په صفت کېږي يعني که يې صفت مذکر ؤ، نو لفظ د فلک مفرد دی، او که يې صفت مؤنث ؤ، نو لفظ د فلک جمع دی، وهکذا بالضمير الراجع اليه في التذکير والتانيث او يا په قرينه دمقام لکه په مانحن فيه کي، ولي خدای ﷻ په مقام د امتنان دا بيان د کښتۍ راوړی دی يعني پر ټولو بندګانو دا سبب دی چي ټوله مفسران يې ترجمه په "سفن" سره کوي چي جمع دی.

إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا ٦٦

په تحقيق خدای ﷻ پر تاسي مهربانه دی، ولي تاسي ته يې اسباب د ما تحتاجون اليه برابر کړي لکه کښتۍ په ما نحن فيه کي وغيرها من اسباب الرزق والعيش لکه تجارت په وچه کي کما هو الظاهر.

وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِي ٱلۡبَحۡرِ ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُۖ

او تاسي ته ورسېږي يو ضرر په درياب کي لکه خوف د غرق د کښتۍ په سبب د طوفان ستاسي له دماغو څخه ووزي• هغه شيان چي تاسي يې عبادت کاوه او خدايان مو بلل مګر نه يو خدای ﷻ مو په ياد وي، يعني فقط او فقط خدای ﷻ ته زاری کوئ په دفع کي د ضرر يعني د بت نوم پر خوله نه راوړئ. حتی چي تاريخ قديم وايي چي مشرکانو چي به سفر د بحر کاوه يو خدای به يې له ځان سره واخستی هر وخت چي به درياب په څپو راغلی هغه خدای به يې درياب ته وغورځاوه.

فَلَمَّا نَجَّىٰكُمۡ إِلَى ٱلۡبَرِّ أَعۡرَضۡتُمۡۚ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ كَفُورًا ٦٧

نو هغه وخت چي موږ نجات درکړو وتاسي ته له غرق څخه و مځکي ته، نو تاسي روی ګرداني کوئ له توحيد څخه، او دی انسان ای الکافر ناشکره د نعمتو د خدای ﷻ (دا جمله يعني وکان الانسان آه په مقام کي د علت د اعراض ده).

أَفَأَمِنتُمۡ

آيا تاسي په امن کي ياست.

پوه سه: چي همزه لپاره د انکار دی او کلمه د فأ عطف ده پر مقدر باندي والتقدير "انجوتم من الغرق فامنتم آه" نو ځکه تاسي اعراض وکړی دا خو نه ښايي تاسي لره ولي هغه څوک چي قادر ؤ پر اغراق په درياب کي هغه قدرت لري.

أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا

چي واړوي دي يو جانب د مځکي او تاسي هم پر هغه جانب ياست يعني پر قوم د لوط علیه السلام چي دې ته په عربي خسف وايي، او يا راواستوي پر تاسي تند باد چي کوچنۍ کوچنۍ شيګي پر تاسي لکه باران وه اوري او تاسي په هلاک کړي (د ډېرو باران پر قوم لوط ؤ) لان کل من البحر والبر والهوأ وغير ذالک جند الله.

ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾

بيا به تاسي نه مومئ يو ساتونکی چي له عذاب څخه د خدای جل جلاله مو خلاص کړي، اذ لا مرد لقضائه تعالی.

أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ

آيا تاسي بېغمه ياست له دې څخه چي خدای جل جلاله به تاسي ورولي درياب ته بل وار يعني وروسته تر دې چي دمخه وار يې په سلامت و مځکي ته راوستلاست يعني داسي اسباب يې خدای جل جلاله پيدا کړي دي چي تاسي مجبوره کړي ياست د درياب و سفر ته.

سوال: دا سفر په درياب کي خو ددوی په اختيار دی، نو ولي يې نسبت و خدای جل جلاله ته وکړی؟

ځواب: سفر د بحر خو ددوی اختياري کار دی، لکن اسباب د مجبورۍ ددوی و سفر ته د درياب ددوی په خلق د خدای جل جلاله دی.

فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ

خدای جل جلاله به راواستوي پر تاسي په داسي حال کي چي تاسي په درياب کي ياست، يو تند باد.

پوه سه: چي "قصف" ماتېدلو ته وايي، نو دا هغه باد دی چي پر هرشي چي ورسي ماتوي يې.

سوال: ريح خو مؤنث سماعي دی، نو قاصف چي صفت د ريح دی، څرنګه مذکر راوړل سو؟

ځواب: چونکه ريح په مقابل کي نر نه لري، نو لکه حائض چي صفت خاصه د ښځي دی مذکر يعني بېله تا يې راوړی کذا في تفسير الکواشي.

فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ

نو تاسي به غرق کړي يعني کښتی به مو ماته سي تاسي به غرق سئ، په سبب د کفر ستاسي يعني و خدای جَلَّ جَلَالُهُ ته شريک ويل، چي اول وار له درياب څخه سلامت راووتلاست، او د هغه نعمت د انجا شکر مو نه کړی پر ځای، کريمه "لئن شکرتم لازيدنکم".

ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾

وروسته تر غرق به تاسي نه کړئ پيدا پر موږ باندي په دغه غرق کولو کي، په قاموس کي وايي چي "تبيع" پر وزن د امير دی معنی يې ستاسي د مړني طلب کونکی چي په عربي يې ثائر بولي، او په پښتو يې کسات اخستونکی بولي.

درين ره دائماً ثابت قدم باش ...... بر واز ره زن غم پی الم باش
ز بازار توجه رو مگردان ..... همه سودی که خواهی اندرين دان

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ اٰدَمَ

لام موطئه د قسم محذوف دی، والله چي عزت او شرافت ورکړی دی موږ و اولاد ته د آدم عَلَيْهِ السَّلَامُ (نو مراد د بني آدم مطلق اولاد د آدم دي من الذکور والاناث) په ښه صورت سره او په مزاج معتدل سره په منځ کي د افرادو د حيوان مشترک بين الکل دی، او په ښه قدوقامت سره او تميز بين الحق والباطل بالعقل المميز او افهام د بل په نطق فصيح سره او په اشارات سره او په خط او کتاب سره، او هدايت و اسبابو ته د معاش من الکسب والتجارة، او د لار پيدا کولو و عيش ته

Scanned by CamScanner

اخرة بالاهتدا ، او په تسلط او غلبه سره علی جمیع مافي الارض من الحیوانات بتسخیر الرب الجلیل لها لاولاد آدم، او قدرت مو ورکړی دی پر صناعات عجیبه من الخیاطة والحیاکة وبنا الدور والقصور وصنعة السیارات والطیارات وآلات الحرب من السیوف وغیر ذالک من الآلات الجدیدة، او بل خورک کوي په لاس وړلو و خولې ته، بخلاف سائر الحیوانات والعشق الحقیقي والمعرفة، والوحي الی الانبیا علیهم السلام منهم او هدایت و مراتبو ته د قرب الی الله عزوجل.

درویش وايي: چي بعض تکریم د اولاد آدم عام دی فاسق او فاجر او مؤمن او کافر ته او بعض خاص په مؤمنانو سره دي فتفکر فیما بینا، او تر ټولو لوړ کرامت د بني آدم دادی چي سید البشر محمد المصطفی ﷺ ددوی له نوع څخه دی قاله محمد بن کعب، یو شاعر په شان کي د آنحضرت ﷺ وايي:

ای شرف دوره آدم بتو .... روشنی دیدهٔ عالم بتو
کیست د ر ین خانه که خیل تونیست
کیست برین خوان که طفیل تو نیست
از تو صلای بالست آمده .... نیست بمهمانی هست آمده

یعني اول جواب الست برکم، نو داده یعني بلی.

وَحَمَلْنٰهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنٰهُمْ مِّنَ الطَّيِّبٰتِ

"في البر" علی الدواب "والبحر" علی السفن، یعني نه په مځکه کي خسف کېږي او نه په بحر کي غرقېږي الا ماشذ وندر، او په رزق ورکړي موږ دوی ته خوندور خوراکي شیان او مشروبات لذیذه کما لا یخفی.

وَفَضَّلْنٰهُمْ عَلٰى كَثِيْرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيْلًا ﴿٧٠﴾

او تفضیل او کرامت مو ورکړی دی دوی ته پر ډېرو د هغو شیانو چي پیدا کړي دي موږ تفضیلاً مطلق دی.

درویش وايي: چي په دې تفضیل د بني آدم پر ډېر مخلوق د خدای جل جلاله قدیماً و حدیثاً عظیم اختلاف دی، حسین کاشفي رح په تفسیر حسیني کي

وايي: علمأ در تفضيل بشر مباحث دور ودراز است، آنكه جمهور اهل سنت بر آنند اين است، كه رسل نبي آدم افضل تر اند از رسل ملائكه كجبرئيل و ميكائيل وغيرهما، ورسل ملائكه افضل اند از اوليأ بني آدم، واوليأ شريفتر اند از اوليأ ملائكه، وصلحأ اهل ايمان افضل تر اند بر عوام ملائكه، و عوام ملائكه افضل تراند بر فساق اهل ايمان انتهى، اوروح المعاني وايي: ان مسئلة التفضيل مختلف فيها بين اهل السنة، او ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي ملائكه مطلقًا افضل دي، او مختاره د زجاج رح لكه واحدي رح چي په بسيط كي راوړي دي، او بعض علمأ تفضيل كوي، او وايي چي رسل د بشر افضل دى مطلقًا يعني تر ټولو ملائكه وو، وروسته بيا رسل د ملايكه وو افضل دي پر ټوله بشر ماسوى د رسولانو د بشر او د ملكو، وروسته عموم الملائكه افضل دي تر عموم د بشر، په اخير كي ده ويلي دي وهذا ما عليه اصحاب الامام ابو حنيفة رحمه الله وكثير من الشافعية رح والاشعرية، او په بحر العلوم كي وايي چي دا آيت پر دې دلالت كوي چي بني آدم مفضل دي پر ډېرو، او قليل پر دوى افضل دى چي آدم عليه السلام او حوا رضي الله عنها چي ددوى پلار او مور دي، لما فيهما من فضل الاصالة يعني چي دوى دوه اصول دي د ټولو انسانانو انتهى.

درويش وايي: چي هذا سهو لان المراد في الآية ليس تفضل بعض الناس على بعض، لان قوله على كثير ممن خلقنا آه عام يشمل الجن والملائكة المقربين وغيرهم فيجب التفضيل كما هو مذهب ابي حنيفة رحمه الله كمامر آنفًا.

وتفصيل هذه الآية: چي فضل په لغت كي زيادت ته وايي، دلته مراد ځني زيادت دى په ثواب كي او په مراتبو كي قرب الى الله تعالى، نو ضمير د هم في فضلنا هم راجع دى و بني آدم ته په اعتبار د بعضو افرادو چي مؤمنان دي، كما في قوله تعالى "والمطلقات يرتبصن بانفسهن ثلثة قروء" (طلاق كړل سوي ښځي دي انتظار كوي په خپلو ځانو يعني له نكاح څخه د بل مېړه درې حيضه) نو په دې كي خو هغه مطلقات هم داخلي دي كه په طلاق ثلاثًا وي او كه په طلاق رجعي سره وي، "وبعولتهن احق بردهن" او مړونه ددوى حقدار دي په رد سره

ددوی یعنې چې رجوع ورته وکړي بیرته یې ماینه کړي، نو دغه ضمیر "بعولتهن" خو راجع دی و مطلقاتو ته لکن په اعتبار د بعض افرادو چې طلاق یې رجعي وي، ولې مطلقه ثلاثًا ته خو رجوع نسي کولای فافهم، بلکې نکاح جدید او جماع او بیرته طلاق او عدة غواړي.

پوښتنه: ضمیر د هم چې په "فضلنٰهم" کې دی چې راجع و مؤمنانو ته سي، نو علی کثیراً څرنګه صحیح کېږي، ولې چې کفارو خو تر مسلمانانو ډېر دي او مؤمنان خو لږ دي؟

ځواب: کفار اګرچه په عدد د نفوسو ډېر دي لکن چونکه اخس د خلق الله دي و ابغضهم الی الله دي او اخبث د بني آدم دي لکه په دې آیت کې چې خدای پاک فرمایي "و اولئک هم شر البریة" نو دوی ګویا تر مسلمانانو لږ دي.

سوال: له دې آیت څخه خو داسي فهمېږي چې فضل د مؤمنانو پر ډېر د مخلوق د خدای جل جلاله دی، پر ټوله مخلوقاتو نه دی افضل، نو دا مسئله خو خلاف مذهب حنیفیه رح او د اکثره شافعیه وو ده کمامر سابقًا؟

ځواب: بعض قوم وایي چې مؤمنان تر ملکو نه دي افضل وهذا ایضًا خلاف المذهب لاهل السنة والجماعة کمامر آنفًا، او کلبي رح وایي چې مؤمنان افضل دي تر ټولو خلګو مګر نه پر یوه طائفه چې له هغو څخه جبرئیل، میکائیل، اسرافیل او ملک الموت هم دی چې خواص د ملکو دي، وفیه بحث لان خواص المؤمنین یعنې الانبیاء والرسل علیهم السلام تر دغو ملکو هم افضل دي کما هو مذهب اهل السنة والجماعة، او بعض مفسرین وایي چې مؤمنان افضل دي تر ټوله مخلوق حتی تر ټولو ملګو هم افضل دي، او په آیت کې کثیر په معنی د کل دی، وفیه ایضًا بحث لان فساق المؤمنین لیسوا افضل من الملائکة کلهم، وایضًا جعل الکثیر بمعنی الکل مجاز نادر جدًا.

درویش وایي: چې فقیر تفسیر ددې آیت او مسئله د تفضیل د بني آدم حسب الطاقة په پوره تفصیل سره وڅېړله او بیان مې کړه، لکن مختاره د فقیر هغه مذهب دی چې د اکثره اهل السنة خصوصًا مذهب امام الائمة ابو حنیفه رحمه الله و اکثر الشافعیة رحمهم الله دی، چناچه وړاندې قریب فقیر ذکر کړه ..... بیت عربي:

و من مذهبي حب الديار لا هلها ..... وللناس فيما يعشقون مذهب
دا باران چي پر همه ؤ مځکو اوري .... مشرف کړی ذات د کیمیاولي

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ ج

هغه ورځ خلګو ته ذکر کړه چي موږ رابولو (نو "یوم" منصوب دی په "اذکر" مقدر سره کما جا في القرآن العزیز کثیراً) "بامامهم" مجاهد او قتادهؒ وايي چي مراد نبي د هر قوم دی مثلاً یا امة موسی علیه السلام یا امة عیسی علیه السلام یا امة محمد صلی الله علیه وسلم او ابو صالح او ضحاکؒ وايي چي مراد له امام څخه هغه کتاب دی چي هر قوم ته نازل سوی دی، له حضرت علي څخه روایت دی ده وویل قال رسول الله صلی الله علیه وسلم یدعی قوم بامامهم وکتاب ربهم (نو کتاب ربهم عطف تفسیر دی د امام لهم) او سعید بن جبیر د ابن عباس رضي الله عنهما روایت کړی دی "بامام زمانهم الذي دعاهم الی ضلالة وهدایة کما قال الله تعالی "وجعلناهم ائمة یهدون بامرنا وفي موضع آخر وجعلناهم آئمة یدعون الی النار" او سعید بن المسیبؒ وايي چي امام هغه څوک دی چي قوم و ده ته رجوع وکړي په خیر او په شر کي، او ابو العالیة والحسنؒ وايي چي مراد له امام څخه اعمال ددوی دي في الدنیا من الخیر والشر، د مثال په توګه "یا من اشرکوا یأمن امنوا، یا اهل الصلوة والصیام مثلاً یا اهل الزنی وشرب الخمر مثلاً" او بعض مفسرین واي چي مراد له امام څخه عمل نامې ددوی دي، ویسمی الکتاب امامًا کما في قوله تعالی "وکل شیئ احصیناه في امام مبین ای اللوح المحفوظ" او محمد بن کعبؒ وايي "بامهاتهم" یعني د مور په نامه (نو امام جمع د ام ده لکه خفاف جمع د خف)

درویش وايي: چي د مور په نامه بللو کي حکمت الهي دادی چي یو تعظیم د عیسی علیه السلام دی چي ده خو پلار نه درلودی، او بل اظهار د شرف د حسن او حسین رضي الله عنهما چي مور یې خاتون الجنة بنت نبي الشفاعة محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم یعني فاطمة الزهرا رضي الله عنها ده، او بل حکمت دادی چي اولاد د زنی رسوا نه سي.

تنبیه: قوله "امامهم" حال دی له کل اناس څخه، والمعنی مختلطین بامامهم

ای بمن ایتموا به من نبي او کتاب او رئیس في الخیر والشر او حاملین کتب اعمالهم على الاختلاف في تفسیر الامام.

درویش وایي: چي صاحب د روح المعاني پر دې توجیه اخیر باندي شدید انکار کړی دی، ان شئت فارجع الیه. او روح البیان او مظهري دا توجیه په ډېر شوق سره مختاره کړې "وعندي ان هذا التوجیه صحیح بلا ریبة، او روح البیان په دې باره کي حدیث د تلقین المیت وقت وضعه في القبر هم رانقل کړي دي یعني چي تلقین المیت دي د مور په نامه سره کوي، او روح البیان نسبت ددغه حدیث و امام سخاوي ته کړی دی چي په مقاصد حسنه کي یې راوړي دي او سندونه یې هم صحیح ګڼلي دي، او تفسیر بحر العلوم هم دا توجیه تائید کړې ده، او امام قرطبي هم په تذکرة داغه توجیه مختاره کړې ده، فقیر وایي چي په مقابل کي د هؤلأ الاعلام وکلام ته د روح المعاني باید د تحسین نظر ونه کړل سي والله اعلم.

فَمَنْ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ فَأُو۟لَٰٓئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَٰبَهُمْ

هغه څوک چي راوبلل سول، چي ورکړه سي عمل نامه دووی په رسته لاس چي سعدأ او نیک عمل وي، نو دغه کسان قرائت کوي خپل عمل نامه یعني په قرائت ظاهره چي نور خلګ یې هم واوري، او په خپلو حسناتو چي په عمل نامه کي وي ډېر خوشاله وي.

پوه سه: چي ورکول د عمل نامې په رسته لاس لپاره د اعزاز د صاحب الکتاب دی او ضمنًا بشارت او زېری هم دی.

پوه سه: چي اسم اشاره او دوه ضمیره یې جمع راوړه په اعتبار د معنی د "من" ولي د "من" اطلاق پر مفرد او جمع دواړو روا دی، وانما قلنا هذا لان السعدأ کثیرونَ جداً.

پوښتنه: د اشقیا ذکر یې ونه کړی که څه هم هغه خو خپلي عمل نامې ویلای سي؟

ځواب: هو! لکن دوی یې په قرائت ظاهره سره نسي ویلای خوفًا وحیاءً او د خوشالۍ شی نه ویني په عمل نامه کي.

وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧١﴾

او پر دوی ظلم نه کول کېږي د فتيل په اندازه، يعني چي يا دې حسنات ډېر وي او په عمل نامه کي يې لږ نوشته وي، او يا سيئات ناحقه پکښې نوشته وي.

پوه سه: چي فتيل ضرب مثل دی په قلت او حقارت کي، او لغوي معنا يې يا هغه خيره ده په منځ کي د دوو گوتو، او يا هغه تار دی چي د خورما د مندکي په غار رنگه ځای کي وي.

فائده: فتيلاً منصوب دی او مفعول مطلق دی، والتقدير فلا يظلمون ظلماً قدر فتيل (نو دا سوال نه وارد ېږي چي فتيل خو نه په لفظ کي او نه په معنی کي د ظلم سره يو شی دی، يعني نه داسي دی لکه ضربت ضرباً او نه داسي دی لکه قعدت جلوساً)

پوه سه: چي مظهري وايي چي د هغو کسانو حال يې نه کړی ذکر چي کافران دي، اکتفاءً په وروسته آيت سره وکړه يعني ومن کان آه کما سيئاتي.

درويش وايي: چي حاصل د کلام دادی چي کاملانو د مسلمانانو يعني اولياً الله الكرام دي عمل نامه په راسته لاس ورکول کېږي تبشيراً، او د فاسقانو د مؤمنانو عمل نامه په چپه لاس ورکول کېږي، لکن دوی که څه هم ويلای سي له خجالت څخه ظاهراً يې نه وايي بلکې وايي "ياليتني لم اوت كتابيه ولم ادري ما حسابيه، او د کفارو عمل نامه ورأ ظهره ورکول کېږي يعني خپل چپه لاس يې تر ځيگر وباسي عمل نامه يې د شا د خوا ورکړي کما جاً في موضع آخر من القرآن لکن دلته هغه هم نه کړه لدلالة الآية كمامر.

وَمَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾

څوک چي په دې دنيا کي ړوند وي (يعني په ړوند والي د زړه چي کافران دي چي په زړو يې دلائل د توحيد نه ليدله او لار د حق يې په حق سره نه پېژندل) نو دی به په اخرت کي ړوند وي، يعني نجات من عذاب الله به نهويني لان عمى الدنيا موجب لعمي الآخرة فالكافر لايهتدي الى الجنة، او ډېر به گمراه وي تر

اعمى د دنيا لزوال الاستعداد وتعطل الاسباب يعني د دنيا ظاهري ړوند په لکړه لار پيدا کولای سي، يا معنى داده چي کافر په دنيا کي خو استعداد د قبول د حق يې باقي ؤ او په اخرت کي هغه هم ځني سلب سي او په دنيا کي مهلت ورکړه سوی ؤ، او په اخرت مهلت نسته او که يې په دنيا کي توبه له کفره څخه کښلې وای قبلېدله او په اخيرت کي توبه نه قبلېږي.

سوال: نحات وايي چي شرط د بنا د اسم تفضيل دا دی چي لون او عيب به نه وي او عمى خو عيب دی، نو څرنگه اسم تفضيل ځني جوړ سو يعني اعمى؟

ځواب: مانع د بنأ د اسم تفضيل عيب ظاهري دی دلته خو مراد د عمي القلب ؤ، نو د اعمى مثال په دې ځای کي چي عمي القلب ځني مراد ده لکه احمق اجهل ابله چي هغه هم عيوب باطنه قلبيه دي نحات يې روا بولي.

درويش وايي: چي محدثينو له ابن عباس رضي الله عنهما څخه داسي روايت نقل کړی دی چي اميه بن خلف او ابو جهل بن هشام، او بعض نور کسان د قريشو مشران رسول الله صلى الله عليه وسلم ته راغله، او داسي يې ورته وويل چي ته راسه زموږ خدايان مسح کړه موږ به ستا په دين کي داخل سو، او د عليه الصلوة والسلام د قريشو ايمان ته ډېر ميل ؤ.

درويش وايي: چي دا شان نزول مظهري رح ذکر کړی دی او تفسير کواشي داسي شان نزول ذکر کړی دی چي مشرکانو د مکې د عليه السلام څخه دا مطالبه وکړه چي ته په ځای کي د آيت د عذاب ستا په قرآن کي آيت رحمت کښېږده، او زموږ آلهة مسح کوه په وخت کي د مسح د حجر اسود، او ضفأ مساکين لکه بلال صهب رضي الله عنه وغيرهما د خپل مجلسه ولاړه وه چي موږ درسو، او دوی طمع ورکړه و عليه السلام ته د ايمان راوړو، او عليه السلام د قريشو د ايمان راوړو ډېر محب ؤ، نو دا آيت نازل سو.

وَإِن كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ

ان مخفف د مثقل دی اسم ضمير شان محذوف دی يعني شان دا دی نږدې ده چي کفار د مکې دي تا په فتنه کي واچوې د هغه قرآن څخه چي وحي کړې موږ وتاته يعني که ته هغه مطالبې د دوی ومنې چي په شان کي د آيت تيري سوې، چي ته افترأ ووايې پر موږ باندي غير د "ما اوحينا اليک".

وَإِذًا لَّاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾

يعني كه ته داغسي وكړې نو دوى به تا وګرځوي خپل دوست او موافق.

وَلَوْلَآ أَن ثَبَّتْنَٰكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾

او كه نه واى موږ ټينګ كړى ته پر دين حق، يعني د دوى خبري دي ونه منلې، په تحقيق نژدې وه چې تا به ميل كړى واى، وه كفارو ته د مكې يعني په منلو كي د مطالبو د دوى "شيئا" قليلاً" يو لږ ركون.

درويش وايي: چي سره د دې چي كفارو د مكې ډېر چمونه او حيلې وكړې په خطايستلو كي د عليه السلام او سره د سخت حرص د عليه السلام پر اسلام د دوى، لږ ركون په تاكي پيدا سوى واى كه تثبيت زموږ نه واى لكن زموږ عصمت ستا جلو ګيري وكړه چي لږ ميل وكفارو ته په تاكي نه سو پيدا "فضلا عن الكثير" وفضلا عن نفس الركون في الواقع" او دا ايت دليل د دې ده كمال استقامت او د صلاح په استعداد كي د عليه السلام "بحيث لو لا تداركه التثبيت من الله والعصمة فرضًا لا تقرب من الميلان الى المعصية الا قليلا وقليل الاقتراب الى المعصية لا يقتضي الوقوع فيها فكيف اذا ادركته العصمة ومنعته من قليل الاقتراب من الركون فضلا عن كثير الاقتراب وشتان بين الاقتراب الى الركون وبين نفس الركون فالآية صريح انه صل الله عليه وسلم ماهَمَّ باجابتهم مع فوق الداعي "والله اعلم.

إِذًا لَّأَذَقْنَٰكَ ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ

كه تا لږ ميل كړى واى موږ به په تا څكلى واى عذاب د دنيا او د آخرت مضاعف د هغه عذاب چي بل چا ته مي وركولاى، ولي خطأ د لوړ رتبه سړي لويه وي تر عذاب د كښته رتبه چا.

پوه سه: چي اصل كلام داسي وو "عذابا ضعفا فى الحيوة وعذابا ضعفا فى الممات ثم حذف الموصوف" چي عذابا وو واقيم الصفة مقامه چي "ضعفًا" دى بيا يې د صفت اضافت و هغه شي ته وكړى چي موصوف يې ورته مضاف كړى اى الحيوة والممات فافهم.

ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿۷۵﴾

بیا به نه وای پیدا کړی تا پر موږ کومک کونکی چي زموږ عذاب دي له تا څخه لیري کړی وای.

درویش وایي: چي په بعضې الفاظو کي د شان نزول داسي الفاظ راغلي دي چي د علیه الصلوة والسلام په زړه کي في الجملة میل پیدا سو ددوی و مطالبو ته، روح المعاني وایي چي وفي بعضها ای په بعض حدیثو کي شان نزول ددې آیت مالا یصح نسبته الی الرسول ﷺ چي د نسبت د هغه و رسول الله ﷺ ته نه دی صحیح، یعني ده مبارک په زړه کي میل پیدا سو ددوی و مطالبو ته، وذالک یدل علی الوضع، دا نسبت پر دې دلالت کوي چي هغه حدیث چي داغه الفاظ پکښې وي موضوعي دی، والتفسیر لایتوقف علی شیئ من ذالک، او تفسیر د قرآن پر موضوعي حدیثو توقف نه لري انتهی قول روح المعاني.

وَإِن كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْأَرْضِ

او شان دادی چي قریب ده چي کفار مکه دي چابک تا وباسي له مځکي څخه.

پوه سه: چي "ان" مخفف دی له مشدد څخه، او اسم ضمیر شان محذوف دی والاصل انه "من الارض ای مکة".

سوال: څه قرینه ده چي ان مخفف د مثقل دی، او نافیه نه دی؟

ځواب: وروسته لام يې قرینه ده چي په خبر کي د نافیه لام نه راځي.

پوه سه: چي مظهري تفسیر د ارض په مدینه سره کړی دی.

درویش وایي: چي دا تفسیر د سیاق سره د آیت او د هغو احادیثو څخه چي په شان نزول کي د آیت مظهري په خپله هم راوړی دی، ډېر مخالف او منافي دی. فحق القول ان لکل علم هفوة ولکل صارم نبوة، والصحیح ما قال صاحب روح المعاني ای ارض مکة، او مجاهد او قتاده وایي الارض ارض مکة والآیة مکیة یعني مشرکین د مکې په دې کوشش کي وه چي علیه الصلوة والسلام په یوه او په بله بهانه له مځکي څخه وباسي. لکن په دې کوشش کي خدای جل جلاله دوی ناکام

کړه، وروسته خدای ﷻ علیه الصلوة والسلام ته د هجرت امر وکړی چي په رضا له مکې څخه ووزه او مدینې ته ولاړ سه، محي السنة بغوي رح وایي چي تفسیر د ارض په مکه سره الیق دی لان ماقبلها خبر عن حال اهل مکة والآیة مکیة.

درویش وایي: چي مظهري دلته یو بل احتمال ابعد جداً ددې آیت په ترجمه کي راوړی دی، قال قیل العرب کلهم ارادوا ان یستفزوا رسول الله ﷺ من ارض العرب کلها باجتماعهم الظاهر به علیه السلام فمنع الله عزوجل رسول الله ﷺ ولم ینالوا منه ما املوا انتهی.

لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ۝٧٦

او که دوی تا وباسي له مځکي څخه کذا قال روح المعاني وروح البیان دوی به درنګ یعني ژوند ونه کړي په مکه کي تر تا وروسته مګر نه لږ زمانه، ولي چي ددوی یعني د کفارو د مکې اوویا (۷۰) کسه په شمول د ابو جهل فرعون هذه الائمة مخور کسان او رئیسان د مکې په بدر کي بعد الهجرة ووژل سوه.

پوښتنه: خدای ﷻ "لایلبثون" په صیغه د جمع راوړی چي ټوله اهل مکه څني مراد دي او په بدر کي خو محدود اوویا کسه ووژل سوه وبقی في مکة کثیرون من اهل مکة؟

ځواب: روح المعاني وایي چي چونکه وژل سوي کسان په بدر کي خو صنادید د اهل مکه وه، نو ددوی وژل لکه وژل د ټوله اهل مکه دي، وانت تعلم ان معظم الشيئ یقام مقام کله انتهی.

فائده: دا زمان قلیل چي په قرآن کریم کي ذکر سوه په روایت د ابن ابي حاتم له سدي څخه اتلس (۱۸) میاشتي وې.

درویش وایي: چي دا تفصیل او بیان چي فقیر وکړی موافق ددې سره دی چي دا سورت او دا آیت مکي دی، او مظهري داسي تفسیر د "الاقلیلاً" کړی دی، قیل وکان کذالک فان یهود المدینة قتل منهم بنو قریظة واجلی یهود خیبر في خلافة عمر رضي الله عنه وقتل مشرکوا مکة بعد خروج النبي ﷺ یوم بدر (ای رؤسائهم) کمامر انتهی.

درويش وايي: چي مظهري په تفسير کي يهود د مديني راوړه، او قتل د قريشو په بدر کي دا خو وروسته تر هجرت وه، نو دده په نيز دا آيت مدني دی وقد مر من قبل تفسير المظهري رح "الارض" بالمدينة ايضاً، والله اعلم بمراد عباده.

سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ۝٧٧

طريقه د هغه رسولانو لپاره ده چي را استولي مو، تر تا دمخه يا محمد (صلى الله عليه وسلم) د رسولانو څخه زمونږ هغه طريقه او سنت، او عادت د خدای جل جلاله دادی چي هر قوم چي خپل نبي او رسول له منځه وباسي هغه به هلاکيږي، يعني كما يدل تواريخ الرسل من قبلک.

پوه سه: چي "سنة" لفظ منصوب على انه مفعول لفعل محذوف اى سن الله ذالک سنة.

سوال: دا سنت او عادت خو د خدای جل جلاله ؤ او دی، نو "سنة" يې و رسل ته ولي مضاف کړی؟

ځواب: له دې سببه چي دا عادت د رسولانو د خدای جل جلاله منظور کړی دی، او هر گز به نه کړې پيدا ته د سنت قديمه زمونږ تغيير او تبديل.

فائده: د خدای جل جلاله له دوستانو څخه لکه انبياء عليهم السلام بايد عاقل سړی ډېر وېرېږي تر دښمنانو خپل، بعض اهل الله وايي "اهرب عن خير الناس اكثر مما تهرب عن شرهم" ته ځان ساته له خير څخه د خلگو ډېر تر هغه چي ځان ساتي له شر څخه د خلگو "فان خيرهم يصيبک في قلبک وشرهم يصيبک في جسدک" "ولي خير الناس دی په زړه کي تاثير کوي او شر الناس دی په بدن کي، او هغه دښمن چي تا و خدای جل جلاله ته راجع کوي، يعني له خدای جل جلاله څخه دده له شره خلاصون غواړې، افضل دی تر هغه دوست چي تا له خدای جل جلاله غافله گرځوي يعني په لهو ولعب او باندار دي اخته کوي، او هر مرض، مصيبت، فقر وغيرها چي پر تاسي هغه يوه دُره د خدای جل جلاله تا و خدای جل جلاله ته متوجه کوي او حقيقت توحيد ته دي کشوي، فهو نعمة ولذة في صورة الم ومصيبة، حافظ شيرازي رح وايي:

بدر و صاف تراحكم نيست دم دركش ..... كه هرچه ساقى ما كرد عين الطافيست

اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوْكِ الشَّمْسِ

كلمه د لام لپاره د وقت ده، والمعنى صل وقت زوال الشمس من غاية الارتفاع.

پوهه: چي دا لمونځ د ماپښين دى، او دا هم مذهب د ابن عباس، ابن عمر او جابر رضي الله عنهم دى او مذهب دى د قتاده، عطا، مجاهد، حسن او اکثرو تابعينو رحمة الله عليهم او پر دې دلالت کوي هغه حديث چي بيهقي روايت کړى دى له حديث څخه د ابي مسعود الانصاري رضي الله عنه من قول رسول الله صلى الله عليه وسلم "اتاني جبرئيل لدلوک اى حين زالت الشمس فصلى بي الظهر الى اخير الحديث".

درويش وايي: چي ترجمه د "دلوک" په زوال سره اولى ده تر ماسيئاتي قريبًا معنًى يو په سبب ددې چي ترجمه د "دلوک" په زوال سره ښېخي ډېرو مفسرينو کمامر کړې ده او بل پر تقدير د حمل پر زوال دا آيت جامع د پينځو سرو لمونځو ګرځي کما سيئاتي ان شاء الله تعالى.

فائده: زوال ته ولي "دلوک" وايي؟ له دې سببه چي په دغه وخت کي چي سړى لمر ته وګوري شعاع د لمر دده پر سترګو ظلمة راولي، نو باره سترګي موږي چي شعاع د لمر ځني بوزي، او بعض مفسرين وايي چي معنى د "دلوک" په آيت غروب د لمر دى، بغوي وايي چي د ابن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دى چي معنى د دلوک غروب ده، او دې ته ابراهيم نخعي او مقاتل بن حبان او ضحاک او سدي رحمة الله عليهم هم تللي دي، او دا معنى قاموس هم کړې ده، قال دلکت الشمس دلوکًا غربت.

فائده: اصل معنى د "دلوک" ميل دى، نو لمر په وخت کي د زوال ميل کوي له غاية ارتفاع څخه و انحطاط ته او په وخت کي د غروب ميل کوي الى انيکون تحت الارض، باعتبار مغارب الآفاق المائلة.

اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ

بيا تر غروبه پوري د شفق د شپې، الى امتلاء ظلمة الليل، په قاموس کي وايي چي الغسق ظلمة اول الليل، او "الغاسق" و سپوږمى ته وايي تر اولو درو شپو پوري، نو په دې آيت پر صحيح يعني چي د "دلوک الشمس" ترجمه په زوال

سره وسي، څلور لمونځونه راغله ماپښین، مازدیگر، ماښام، ماخستن او د سهار لمونځ په وروسته آیت کي داخل دی.

فائده: فراء رح وايي چي قرآن الفجر چي منصوب دی په دې سبب چي عطف دی پر صلوة، والمعنى اقم قرآن الفجر، او نحات د بصرې وايي، چي قرآن الفجر منصوب دی على على الاغرأ، والتقدير و عليک قرآن الفجر، معنى اغرأ باعثه کول ده، کما في کتب النحو، او بعض مفسرين وايي چي منصوب دی په اقرأ سره چي محذوف دی والتقدير اقرأ قرآن الفجر والمعنى اقرأ القرآن في صلوة الفجر، درويش وايي چي دا احتمال بعيد دی لکثر المحذوفات فتدبر.

إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾

په تحقيق د سهار لمانځه ته ملکي د شپې او د ورځي دواړې حاضرېږي، له حضرت ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چي لمونځ د سړي په جماعت سره افضل دی تر يوازي لمانځه پينځه ويشت (٢٥) درجې وفي رواية (٢٧) درجې، ويجتمع ملائکة الليل وملائکة النهار في صلوة الفجر، ابو هريره رضي الله عنه وويل "اقرؤا ان شئتم" يعني که ستاسي اجتماع ملائکة الليل والنهار خوښ وي، نو دا آيت وواياست "ان قرآن الفجر کان مشهوداً" يعني دغه يې دليل د اجتماع دی کمامر، رواه البخاري وغيره.

پوه سه: له "قرآن الفجر" څخه د سهار لمونځ مراد دی، لان قرائة القرآن جزءمنه، فهو من قبيل تسمية الکل باسم الجزء، لکه لمانځه ته چي رکوع او سجده هم وايي باعتبار الرکنية فيها.

پوه سه: چي حفظه کرام د شپې تر سهاره تر لمانځه باقي وي چي د ورځي حفظه راځي بيا د شپې حفظه ځي اسمان ته او د ورځې دا پاتېږي، نو حفظه د شپې په خپل دفتر کي ټوله احوال او اعمال د بنده جمع کړي وي، او د ورځي ملکي په خپل دفتر کي شروع په احوالو د ورځي کوي.

درويش وايي: چي په صحيح حديثو کي راغلي دي چي ملائکة الليل والنهار د مازديگر له لمانځه کي هم سره جمع کېږي، نو د ورځي ملکي ځي، او د

شپې ملكي پاتېږي، كه څه هم صلوة العصر په مشهود سره نه دى موصوف سوى لان الوصف غير لازم.

فائده: دغه ملائكي د ورځي او د شپې معين ملكي دي چي د سړي سره همراه وي طول عمره، او كه هرشبانه روز نوي نوي ملكي راځي، فيه اختلاف للعلمأ والاشهر والاظهر هو الاول فافهم، ولا نطول الكلام بذكر الدلائل والنقض والابرام كما هو ديدن بعض المفسرين.

وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَّكَ ۖ

اى بعض الليل "فتهجدبه" يعني فاترک النوم لان الهجود هو النوم او ضمير د به راجع دى و قرآن ته.

مسئله: كه يو سړى بيده نه سي او له اول څخه د شپې مقدار معين خپل لمونځ وكړي دا تهجد نه بولي لان لفظ التهجد يدل على التكلف في ترک النوم، او دې سړي دغسي ونه كړه.

مسئله: د تهجد لمونځ نه مقدار معين د ركعتو لري او نه مقدار معين د قرائت لري بلكې ادنى يې څلور ركعته دى او اعلى يې دوولس (۱۲) ركعته دي البته علمأ وايي چي كه څېري يو چا د تهجد لپاره مقدار معين وخت ايښى ؤ مثلاً چي زه په هره شپه نيم ساعت مثلاً د تهجد لمونځ كوم، نو په ركعتو كي د لمانځه د تهجد دي لنډ لنډ سورتونه وايي تاچي په هغه نيم ساعت كي چي ده معين كړي دي ډېر ركعتونه او ډېري سجدې ځاى سي، او كه سړي تعداد د ركعتو و ځان ته ټاكلى ؤ مثلاً اته (۸) ركعته، نو دي لوى سورتونه په ركعتو كي وايي تاچي ډېر وخت په بره كي ونسي، علمأ وايي چي افضل د نوافلو صلوة التهجد دى.

مسئله: كه د سړي پر ځان باور او اعتماد ؤ يعني په تجربه سره چي د تهجد لمانځه ته راويښېږم، نو دي وتر وځنډوي او د صلوة التهجد وروسته دې وكړي كما جأ في الحديث النبوي "اجعلوا اخير صلاتكم بالليل وترًا او كما قال عليه السلام" او كه سړي پر ځان باور د ويښېدلو نه درلودى، نو وتر دي په اول الليل كي وكړي لان الوتر واجب، چي ځني قضأ نه سي.